

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLÂM TARİHİ BİLİM DALI**

**TABERÎ'NİN TÂRÎHU'L- ÜMEM VE'L-MÛLÛK ADLI
ESERİNDE İSRÂİLİYAT
(HZ. PEYGAMBER DÖNEMİ'NE KADAR)**

SERAP İNCE

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DANIŞMAN:
PROF. DR. İSMAİL HAKKI ATÇEKEN**

KONYA-2022

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Serap İNCE		
	Numarası	18811001064		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İslam Tarihi ve Sanatları / İslam Tarihi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	x	
		Doktora		
Tezin Adı	Taberî'nin Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk Adlı Eserinde İsrâiliyat (Hz. Peygamber Dönemi'ne Kadar)			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Serap İNCE

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Serap İNCE		
	Numarası	18811001064		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İslam Tarihi ve Sanatları / İslam Tarihi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	x	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. İsmail Hakkı ATÇEKEN		
Tezin Adı	Taberî'nin Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk Adlı Eserinde İsrâiliyat (Hz. Peygamber Dönemi'ne Kadar)			

İsrâiliyat, İsrâiliyye kelimesinin çoğulu olup, İsrâilî kökenli haberler ve kıssalar anlamına gelmektedir. Terim olarak, tefsir, hadis ve İslâm tarihi alanlarına yazılı veya sözlü olarak girmiş olan Yahudi, Hristiyan ve diğer dinlere ait bilgi, haber, olay ya da kıssalardır. İslâm'ın doğuşundan önce Arap yarımadasına yerleşen Ehl-i kitap, Araplarla sosyal, ticari, siyasi ve kültürel ilişkiler içinde olmuşlardır. Yahudilikten hikâyeler, kıssalar ve mitolojiler Arap kültürüne aktarılmıştır. İslâmî döneme gelince Kur'an'ın nazil olması, Hz. Peygamber'in (sav.) peygamber olarak ortaya çıkmasıyla bu etkileşim artmıştır. Yahudilikten İslâm'a giren din adamları olmuş ve bu din adamları kendi ilmî birikimlerini İslâm'a aktarmışlardır. Bunun sonucu olarak aktarılan bu ilmî birikim ilk dönem sahabe ve tabiîn döneminde bir problem olarak algılanmazken daha sonraki süreçte önemli bir sorun hâline gelmiştir. Bu bağlamda İsrâiliyat daha çok tefsir ve hadis ilminde incelenme konusu olmuştur. Ancak İsrâiliyat, tefsir ve hadis ilminde olduğu kadar İslâm tarihi alanında da etkili olmuştur.

Bu tez, İslâm tarihinde müstesna bir yeri olan Taberî'nin Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk adlı eseri özelinde İsrâiliyat konusunu İslâm tarihi açısından incelemeyi amaçlamıştır. İsrâiliyat özellikle İslâm öncesi yaratılıştan başlayarak Hz. Peygamber Dönemi'ne kadar olan rivayetlerde yoğunlaşmaktadır. İsrâiliyat'a dayanan bu bilgi ve haberlerin nakledilmesinin İslâm tarihi açısından yeri ve önemi, kabul

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

ÖZET

edilebilirliği, olumlu veya olumsuz etkisi, nerelerde kullanıldığı, ifrat ve tefrit noktaları gibi hususlar ortaya konularak rivayetler değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Taberî, Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk, İsrâiliyat, tarih, kısza, rivayet, râvi.

ABSTRACT

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Serap İNCE		
	Student Number	18811001064		
	Department	İslam Tarihi ve Sanatları / İslam Tarihi		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	x	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Prof. Dr. İsmail Hakkı ATÇEKEN		
Title of the Thesis/Dissertation	İsrailiyat in Tabari's History Called Tarihu'l-Umem ve'l-Muluk (Until the Prophet's Period)			

İsrâiliyat is the plural of the expression İsrâiliyye and stands for news and stories of Israeli origin. As a term, it is the information, news, events or stories of Jewish, Christian and other religions that have joined in the fields of tafsir, hadith and Islamic history, either verbally or in writing. The People of the Book, who settled in the Arabian peninsula before the emergence of Islam, had social, commercial, political and cultural relations with the Arabs. Stories, parables and mythologies from Judaism were transferred to Arab culture. When the Islamic period was reached, this interaction increased with the revelation of the Qur'an and the emergence of the Prophet (pbuh) as a prophet. There were religious men who accepted Islam while they were Jews, and these religious men transferred their scientific knowledge to Islam. As a result of this, while this scientific accumulation was not perceived as a problem in the first period of the Companions and Tabi'un, it became an important problem in the later period. In this context, Israel has been the subject of examination in the science of tafsir and hadith. However, İsrâiliyat was influential in the field of Islamic history as well as in the science of tafsir and hadith.

This thesis aims to examine the subject of İsrâiliyat in terms of Islamic history, in particular Taberî's Târîhu'l-Umem ve'l-Muluk, which has an exceptional place in the history of Islam. İsrâiliyat, especially concentrates on the narrations starting from the creation in the pre-Islamic period to the time of the Prophet. It has been tried to evaluate the narrations by revealing the place and importance of the transmission of this information and news based on İsrâiliyat in terms of Islamic history, its

ABSTRACT

acceptability, positive or negative effects, where it is used, points of excess and understatement.

Key words: Taberî, Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk, Israiliyyat, history, parable, narration, narrator.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR DİZİNİ.....	viii
ÖNSÖZ.....	ix
GİRİŞ.....	1
Araştırmanın Amacı ve Yöntemi	1
Araştırmanın Kaynakları	3
TABERÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ.....	5
1.1. Taberî'nin Hayatı	5
1.1.1. Şemâli	8
1.1.2. Ahlâkı	8
1.1.3. İlmî Yeri	9
1.1.4. Yaşadığı Ortam.....	9
1.1.5. Hocaları ve Öğrencileri	10
1.2. Taberî'nin Eserleri	11
1.2.1. Târîhu'l-Ümem ve'l-Mulûk.....	11
1.2.2. Câmiu'l-Beyan An Te'vîli Âyi'l-Kur'an.....	13
1.2.3. Kitâbu'z-Zeyl ve'l Mezyûl	13
1.2.4. Tezhîbu'l-Âsâr ve Tafsîlu's-Sâbit an Rasûlillâh Mine'l-Ahbâr.....	13
1.2.5. İhtilâfu'l- Fukahâ.....	14
1.3. Taberî'nin Tarih Anlayışı.....	15
2. İsrâiliyat Kavramı.....	16
2.1. İsrâil Adı	16
2.2. İsrailiyyât Kavramının Kapsamı	19

BİRİNCİ BÖLÜM

TÂRÎHU'L-ÜMEM VE'L-MULÛK'TA İSRÂİLİYATLA İLGİLİ HABERLERİN

RÂVİLERİ

1. Müslüman Râviler	26
1.1. Ka'bu'l- Ahbâr (ö.32/652)	26
1.2. Abdullah b. Selâm (ö. 43/663-64).....	29
1.3. Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88).....	31

1.4. Saîd b. Cübeyr (ö. 94/713)	37
1.5. Vehb b. Münebbih (ö. 114/732).....	40
1.6. Süddî (ö. 127/745).....	43
1.7. İbn Cüreyc (ö. 150/767)	45
2. Ehli Kitab'a Mensup Râviler	48
3. Râvisi Belli Olmayan Haberler	48

İKİNCİ BÖLÜM

TÂRÎHU'L-ÜMEM VE'İ-MÜLÛK'TA İSLÂM ÖNCESİ DÖNEMLE İLGİLİ İSRÂİLİYAT RİVÂYETLERİ

2.1. Yaratılışla İlgili Rivayetler.....	49
2.1.1. Zaman Öncesi ve Yaratılış Sırası	50
2.1.2. İlk Yaratılan Şey	52
2.1.3. Kalemde Sonra Yaratılanlar	52
2.1.4. Altı Gün	53
2.1.5. Gece ve Gündüzün Hangisinin Daha Önce Yaratıldığı Konusu	54
2.2. İblis.....	55
2.3. Kur'an'da Peygamberlerle İlgili Rivayetler.....	56
2.3.1. Hz. Âdem (as.).....	56
2.3.2. Hz. Şît (as.)	58
2.3.3. Hz. Nuh (as.).....	59
2.3.4. Hz. Nuh (as.) ile İbrahim (as.) Arasındaki Dönem.....	60
2.3.5. Hz. İbrâhim (as.).....	61
2.3.6. Hz. Lût (as.)	64
2.3.7. Hz. İshâk (as.).....	65
2.3.8. Hz. Eyyûb (as.)	65
2.3.9. Hz. Şuayb (as.)	66
2.3.10. Hz. Yakub (as.) ve Oğulları.....	67
2.3.11. Hızır (as.).....	70
2.3.12. Hz. Musa (as.).....	72
2.3.13. Hz. Yûşa' b. Nûn (as.)	79
2.3.14. Kârûn b. Yasher b. Kâhis Hakkında	80
2.3.15. İsrailoğulları	81

2.3.16. Hz. İlyas ve Elyesa' (as.).....	81
2.3.17. Şemvîl b. Bâlî, Tâlût ve Câlût	82
2.3.18. Hz. Davud (as.).....	86
2.3.19. Hz. Süleymân b. Dâvûd (as.) Dönemi	89
2.3.20. İsrailoğulları ve Esâ b. Ebeyyâ ve Zerh el-Hindî	95
2.3.21. Hz. Şu'ya (as.)	96
2.3.22. Buhtunnasr ve Kudüs	97
2.3.23. Hz. Yahya (as.)	100
2.3.24. Hz. İsa (as.).....	102
2.3.25. Ashâb-ı Kehf	104
2.3.26. Hz. Yûnus b. Mettâ (as.).....	106
2.4. Kur'an'da Peygamber Olmayanlarla İlgili Rivayetler	107
2.4.1. Allah'ın Üç Elçiyi Göndermesi	107
2.4.2. Şemsûn	108
2.4.3. Circîs.....	109
SONUÇ	111
KAYNAKÇA	113

KISALTMALAR DİZİNİ

as.: Aleyhisselam

b.: İbn

bt: Binti

bkz: Bakınız

byy.: Basım Yeri Yok

cc.: Celle Celâlühü

çev.: Çeviren

Hz.: Hazreti

ö.: Ölüm

r.a.: Radyallahu anh

sav.: Sallahu Aleyhi ve Sellem

TDVİA: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi

TDV: Türkiye Diyanet Vakfı

thk: Tahkik

ts.: Tarihsiz

vb.: Ve Benzeri

vd.: Ve Diğerleri

Yay.: Yayınları

yy.: Yayın yeri yok

ÖNSÖZ

Muhammed b. Cerîr et-Taberî (ö. 310/923), IX. yüzyılda Abbâsiler döneminde yaşamış tefsir, hadis, fıkıh ve tarih alanlarında güzide bir yere sahip olan önemli bir âlimdir. Özellikle tarih alanında kaleme aldığı Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk adlı eseri geniş ve zengin tarih malzemeleriyle doludur. Bu çalışmamızda yaratılıştan itibaren kendi dönemine kadar meydana gelmiş tarihi olayları ihtiva eden Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk adlı eseri İsrâiliyat açısından değerlendirdik.

İsrâiliyat konusu tefsir ve hadis ilminde olduğu kadar İslâm tarihi alanında etkili olmuştur. Özellikle Kur'an-ı Kerim'de kısaca bahsedilen kıssa ve haberler bağlamında İslâm tarihine pek çok İsrâiliyat rivayetleri girmiştir. Bu rivayetlerin İslâm kaynaklarına geçmesinde Ehl-i Kitab'ın bilgisine sahip, bu alanda vukufiyet kesbeden Ka'bu'l- Ahbâr, Vehb b. Münebbih, Abdullah b. Selâm, Abdullah b. Abbâs, Saîd b. Cübeyr ve Süddî gibi âlimlerin rolü büyüktür.

Sahabe, tâbiûn ve tebe-i tabiînin dönemlerinde İsrâilî bilgi ve haber malzemesinin aktarılmasında İslâm kültür ve medeniyeti açısından bir sorun olarak algılanmazken daha sonraları İslâm'ı bozmaya yönelik tahrif hareketleri olarak değerlendirilmiştir. İslâm tarihi açısından Taberî'nin Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk adlı eseri özelinde söz konusu rivayetlerin ne kadarının kabul edilebilir olduğu, İslâmî kaynaklarla benzeşen ve ayrışan yönleri, zararı veya faydaları, daha çok nerede kullanıldıkları, İslâm öncesi ve İslâm sonrası dönem arasında farklılıkların olup olmadığı hususunu incelemeye gayret ettik.

Çalışmamız giriş, iki ana bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmamızın amacı, yöntemi ve kaynakları hakkında bilgiler verdik. Birinci bölümde Taberî'nin hayatı, şemali, ahlâkı, ilmî yeri, yaşadığı ortam, hoca ve talebeleri ve eserleri, İsrâiliyat kavramı ve İsrâiliyat nakleden Müslüman râviler, Ehl-i Kitab'a mensup râviler ve râvisi belli olmayanlar hakkında bilgi verdik. İkinci bölümde İslâm Öncesi dönemde zamanın yaratılışından başlayarak, peygamberler, onların ümmetleri, bazı önemli şahıslar, olaylar ve İsrâiloğullarıyla ilgili nakledilen İsrâiliyat rivayetlerini değerlendirdik. Sonuç kısmında ise çalışmamızdan elde ettiğimiz bulgulara yer verdik.

Çalışmam boyunca bilgi ve tecrübesiyle desteğini esirgemeyen kıymetli danışmanım Prof. Dr. İsmail Hakkı ATÇEKEN'e şükranlarımı arz ediyorum.

Serap İNCE

Konya-2022

GİRİŞ

İsrâiliyat konusu, tarihi süreç içerisinde yerli ve yabancı birçok araştırmacının dikkatini çeken bir husus olmuştur. İsrâiliyat, اسرائيلية kelimesinin çoğulu olup, Hz. Yakub'un ikinci adı veya lakabıdır. Büyük oranda Yahudi, kısmen de Hristiyan kaynaklarından nakledilen “efsane, kıssa, olay veya bilgi” anlamında kullanılır.¹ Kur'an-ı Kerim'de Yahudiler için “Benî İsrâil” Hz. Yakub'a nispetle İsrailoğulları şeklinde zikredilmektedir. Yine Kur'an-ı Kerim'de zikredilen bir başka kavram ise Ehl-i Kitap kavramı olup, “ilâhî bir kitaba inananlar” anlamında Yahudilik ve Hristiyanlık için kullanılmıştır. İslâm'ın doğuşundan önce Arap Yarımadası'na yerleşen Ehl-i Kitap, Araplarla ticari, sosyal, siyasi ve kültürel ilişkiler içinde olmuşlardır. Yahudilikten hikâyeler, kıssalar, mitolojiler Arap kültürüne aktarılmıştır. İslâmî döneme gelince Ehl-i kitap ile Araplar arasındaki münasebetler Kur'an-ı Kerim'in nazil olmasıyla, Hz. Peygamber'in bir peygamber olarak ortaya çıkmasıyla bambaşka bir boyuta taşınmıştır. Hz. Peygamber'in İslâm'a davet çalışmaları sonucunda Yahudilikten İslâm'a geçen din adamları olmuş, bu din adamları kendi birikimlerini İslâm'a aktarmışlardır. Bu aktarım sonucu oluşan rivayetler ilk dönem sahabe ve tabiîn döneminde bir sorun olarak algılanmazken daha sonraki süreçte gerek tefsirde gerek hadis ilminde gerekse İslâm tarihinde bir problem haline gelmiştir. İsrâilî rivayetler İslâm'ın içine sokulmaya çalışan tahrif hareketleri olarak değerlendirilmiştir.

Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Son dönemde yapılan araştırmalara baktığımızda İsrâiliyat, daha çok tefsir ve hadis ilimleri içerisinde araştırma konusu olmuş ve bu ilimlerin yöntemleriyle incelenmiştir. İsrâiliyat, tefsir ve hadis ilimlerinin ilgilendiği bir mesele olduğu kadar aynı zamanda İslâm tarihinin de kapsamına girmektedir. Bu bağlamda İslâm tarihi alanında İsrâiliyatla ilgili olarak yapılan çalışmaların yetersiz oluşu dikkatimizi çekmiştir. Bu yüzden İslâm tarihi bakış açısıyla yeniden bu konunun ele alınması gerektiğini düşündük. Bu alanda önemli bir kaynaklık teşkil eden ilk dönem İslâm tarihi kaynaklarından olan Taberî Tarihi'ni esas alarak gerçekleştirmeye karar verip araştırmamızın konusunu “Taberî'nin Târihu'l-Ümem ve'l-Mülûk Adlı Eserinde İsrâiliyat” olarak belirledik. Çalışmamızı Hz. Peygamber dönemine kadar sınırlandırdık.

İsrâiliyatla ilgili yapılan birçok çalışma ve araştırma olmasına rağmen konunun İslâm tarihi bakış açısıyla ele alınmamış olması büyük bir eksikliktir. Bu alanda yapılan çalışmaların önemli bir kısmı tefsir alanında yapılmış dolayısıyla bu ilmin bakış açısıyla incelenmiştir. Öte

¹ İbrahim Hatiboğlu vd. Abdulhamit Birışık, “İsrâiliyat”, *TDVİA* (İstanbul: TDV Yay., 2001), XXIII: 195.

yandan İsrâilî rivayetlerin değerlendirilmesinde tefsir ve hadisin rivayetleri değerlendirme yöntemleriyle tarihin kullandığı yöntem farklıdır. Bu yöntem farklılığından kaynaklanan ulaşılabilecek sonuçlarda farklı olabilmektedir. Bu bakımdan İsrâiliyat'ın İslâm tarihi açısından tarih usûlü ve felsefesi ile ele alınması doğru olacaktır.

İsrâiliyat, genelde İslâm'ın içine sızma ve İslâm dinini bozma hareketi olarak olumsuz bir tavırla değerlendirilmektedir. Yahudi asıllı olup, İsrâilî rivayetleri iyi bilen daha sonra Müslüman olan sahabilerin Müslümanlara dâhil ettiği bu ilmî kazanımın gerçekten İslâm'a zarar verip vermediği hususu ele alınmalıdır. İlk dönemden başlanarak günümüz modern döneme gelinceye dek yapılan yorum ve yaklaşımların ne kadar doğru olduğu İslâm tarihi bakış açısıyla irdelenmelidir. Abartılı rivayetlerin ifrat ve tefrit noktasındaki malumatları, bunların tarih içindeki yeri ve sebep olduğu sonuçlar ortaya konmalıdır. Ayrıca Batı'da yapılmış olan çalışmalarda İsrâilî bilgilerin Yahudilikten devşirme bilgiler olduğu, İslâm'ın içerisine katılıp sanki İslâm'ın Yahudiliğin uzantısı bir din olduğu algısı çokça işlenmiştir. Bu ve buna benzer ithamların doğruluk payının tarihi veriler ışığında ortaya konulması önem arz etmektedir. Biz bu çalışmamızda yukarıda izah ettiğimiz meseleleri özelde Taberî'nin Târihu'l-Ümem ve'l-Mülûk adlı eserinden hareketle genel olarak ele almak istiyoruz.

İsrâiliyat konusu erken dönem İslâm tarihinde Müslümanların özgüven sahibi olmaları nedeniyle tefsir, hadis, İslâm tarihi alanlarında Ehl-i kitap kaynaklı bilgilerin rivayet edilmesinde herhangi bir sakınca görülmeden yer almıştır. Ancak daha sonraki dönemlerde bu rivayetlerin artışı, abartılı anlatımların yer alması ve sosyal, siyasi, ekonomik hayatın getirdiği bazı olumsuzluklar nedeniyle İsrâiliyat konusuna bakış ilmî çevrelerce daha çok olumsuz değerlendirilmiştir. Hatta bazı âlimlere göre İsrâilî bilgiler din içinde din, dini bozma hareketi olarak görülmüş, önemli bir problem olarak tartışma konusu olmuştur. Bu tartışmalar günümüz modern çalışmaların konusu olarak hala güncelliğini korumaktadır. Bu kadar güncel bir problem olan İsrâiliyat konusuna İslâm tarihi açısından incelenmeye tabi tutulmaması bir boşluk oluşturmuştur. Bu boşluğun doldurulması, alana katkı sunması açısından önem arz etmektedir.

Taberî'de yer alan rivâyetleri ele alırken İsrâiliyat nakletmekle meşhur olan râvilerin rivayetlerini esas aldık. Taberî, rivayetlerin sened zincirini eserine eklemiştir. Biz bu sened zincirinde yer alan bütün râvilerin isimleri rivayetin başında yer vermedik. İsrâiliyat nakleden râvilerin isimlerinin sened zincirinde geçmesi hâlinde o rivayetleri nakleden râvi olarak belirledik. Örneğin, sened zincirinde Saîd b. Cübeyr varsa o rivayeti diğerlerinin isimlerini zikretmeden Saîd b. Cübeyr'in naklettiği rivayet olarak kabul ettik ve değerlendirdik. Ayrıca

aynı râviden gelen benzer rivayetleri de birleştirerek tek bir rivayet hâline getirdik ve o şekilde değerlendirdik. Bununla beraber rivayetlerde yer alan farklılıklara da dikkat çektik.

Taberî'nin Tarih'inde Yemen krallarının, Fars krallarının, Rum krallarının anlatıldığı genel tarih kapsamına giren rivayetleri çalışmamıza dahil etmedik. İsrâiliyat bağlamında daha çok İslâm kaynaklarına giren kıssa ve haberler üzerinde yoğunlaştık.

Araştırmanın Kaynakları

Tez çalışmamızda başta Kur'an-ı Kerim olmak üzere, tefsir, hadis, fıkıh, siyer, İslâm tarihi kaynakları taranmıştır. Taberî Tarihi'nin İsrâiliyat ile ilgili İslâm öncesi dönem ve Hz. Peygamber dönemi incelenmiştir. Konuyla ilgili akademik çalışmalara, tez, makale ve ansiklopedi maddelerine yer verilmiştir. Yalnızca İslâm dünyasında yapılmış olan çalışmalar incelenmemiş bununla birlikte Batılı ilim adamlarının çalışmalarından da istifade edilmiştir. Konuyla ilgili Ehl-i kitap içerisindeki ekol ve mezhep farklılıkları dikkate alınarak incelenmiştir. Yahudi ve Hristiyanların kutsal kitabı olan Tevrat ve İncili de kaynaklarımız arasına dâhil ettik. Taberî Tarihi'nde yer alan bilgilerden faydalanılarak ve diğer kaynaklardan elde ettiğimiz bilgilerle bir araya getirerek doğru neticelere ulaşması için gayret edilmiştir. Bu derleme ve çalışmalar ışığında tez çalışması gerçekleştirilmiştir.

İsrâiliyat kavramının irdelenmesinde Hüseyin ez-Zehebî'nin *el-İsrâiliyat fi't-Tefsîr ve'l-Hadis*'i, Ebû Şehbe'nin *el-İsrâiliyât ve'l Mevzûat fî Kütübü't-Tefsîr*'i, Remzi Na'nâ'nın *el-İsrâiliyât ve Eseruhâ fî Kütübü't-Tefsîr*'i, Abdullah Aydemir'in *Tefsirde İsrâiliyat*'ı, Mustafa Ünver'in *Tefsirde Öteki: Celaleyn'de İsrailiyat*'ı, Mesut Kaya'nın *Çağdaş Tefsirlerde İsrailiyat Eleştirisi*, Ertuğrul Döner'in *Tefsirde İsrailiyyâtın Kaynak ve Bilgi Değeri*, Remzi Kaya'nın *Kur'an'a Göre Ehl-i Kitap* adlı eserlerinden yararlandık. Bu kitaplarda genel olarak İsrâiliyat tefsir açısından incelenmiştir. İsrâiliyat'ın ne anlama geldiği, tefsire nasıl girdiği, kısımları, rivayet etmenin hükmü, meşhur İsrâiliyat râvileri, tarihte Arab ve Ehl-i Kitap münasebetleri ve Kur'an kıssaları konularına değinilmiştir. Taberî hem müfessir hem de bir tarihçi olarak tefsirinde kullandığı pek çok rivayeti tarihi formda *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mulûk* adlı eserine de almıştır. Tefsir özelinde telif edilen bu çalışmalar İsrâiliyat'ı İslâm tarihi açısından incelememize yardımcı olmuştur. Hadis alanında Özcan Hıdır'ın *Yahudi Kültürü ve Hadisler* isimli çalışması da İsrâiliyat kavramı hakkında geniş bir malumat elde etmemize imkân vermiştir. İsrâiliyat'ın İslâm kaynaklarına girmesini sosyal ve dini sebepler üzerinden açıklayan İbn Haldun'un *Mukaddime*'si tarihsel açıdan İsrâiliyat konusunda fikir vermiştir. Muhammed Hamidullah'ın *İslâmî İlimlerde İsrâiliyat Yâhut Gayr-i İslâmî Menşeli Rivayetler*

adlı makalesi ile Hüseyin Zamur'un *İsrailiyyat'ın Tarihi Arka Planı* adlı makaleleri İsrâiliyat kavramının tarihle olan ilişkisine dair bilgiler edinmemizi sağlamıştır. Batılı araştırmacılardan Bernard Lewis'in *İslâm Dünyasında Museviler* adlı kitabı, M. J. Kister'in *İsrâiloğullarından Nakilde Bulunma Meselesi* adlı makalesi, Roberto Tottoli'nin *İslâmî Literatürde İsrâiliyyât Teriminin Kökeni ve Kullanımı* adlı makaleleri de İsrâiloğullarından rivayet nakletmeye dair önemli bilgiler edindik.

Çalışmamızda İsrâiliyat nakleden râvilerin biyografilerinin incelenmesinde İslâm tarihi kaynakları, tabakat, ensab, vefeyât, teracim ve a'lam türü eserlerden yararlandık. İbn Sa'd'ın *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*'sı, Buhârî'nin *et-Târihu'l-Kebîr*'i, İbn Abdilber'in *el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*'ı, İbnü'l-Esîr'in *Üsdü'l-Ğâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*'si, İbn Hallikan'ın *Vefayat'ul-A'yan*'ı, Zehebî'nin *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*'sı, İbn Hacer'in *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*'si, İbn Kuteybe'nin *el-Maarif*'i, İbn Kesîr'in *el-Bidâye ve'n-Nihâye*'si, İbn Hibbân *es-Sikât*'ı, Ebu Nuaym'ın *Hilye*'si, el-Hamevî'nin *Mu'cem'ul-Üdebâ*'sı, İbnü'l-Esîr'in *el-Kâmil fî't-Târih*'i, İbn Hacer'in *Tehzibu't-Tehzib* adlı eserlerinden oldukça istifade ettik.

Taberî'de yer alan İsrâiliyat rivayetlerinin incelenmesinde başta Kur'an-ı Kerim olmak üzere hadislerden ve Kitab-ı Mukaddes'ten yararlandık. İsrâiliyat rivayetlerinin incelendiği kısımda karşılaştırmalı olarak Kur'an-ı Kerim ve Kitab-ı Mukaddes'ten yararlandık. Kıssalar hakkında yazılan çeşitli makalelerden de istifade ettik.

Taberî Tarihi'nde İsrâiliyat hakkında doğrudan yapılan bir çalışma bulunmamaktadır. Taberî'de İsrailiyyat konulu çalışmalar onun tefsiri bağlamında ele alınmıştır. Söz konusu bu çalışmalar gerek ülkemizde gerekse Arap dünyasında oldukça sınırlıdır. Mısırlı araştırmacı yazar Dr. Abdurrahman Rebi' Emel tarafından kaleme alınan *el-İsrailiyyat fî Tefsîri't-Taberî* adlı eser yapılan bu çalışmalardan biridir. Emel, Taberî tefsirinde yer alan kıssaları İbranice metinler arasında bağlantılar kurarak incelemeye çalışmıştır. Çalışmasında Taberî'nin hayatı ve *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân* adlı tefsir eseri hakkında bilgiler vererek, İsrâiliyat'ın ortaya çıkması ve İslam'ın bu konudaki tutumu, İslam âlimlerinin meseleye bakışı, Taberî'ye göre İsrâiliyat ve tefsirine dahil ettiği kıssaların İbranice metinlerle karşılaştırılması şeklinde ele almıştır. Tez çalışmamızda özellikle İslam öncesi dönemde peygamberler kıssalarına dair rivayetleri değerlendirirken bize örnek teşkil eden bir çalışma olmuştur.

Ülkemizde Recep Atav, *Taberî'nin Tefsirindeki Vehb b. Münebbih'e Ait İsrâilî Rivayetlerin Değerlendirilmesi* başlıklı tez çalışmasında, Taberî tefsiri çerçevesinde İsrâiliyat konusu bakımından önemli bir râvi olan Vehb b. Münebbih'e ait rivayetlerin tespiti, bu

rivayetlerin senet ve metin açısından değerlendirmesini yapmaya çalışmıştır. Biz de tez çalışmamızda tarih usulü çerçevesinde Vehb b. Münebbih'in İsrâiliyat rivayetlerine yer verdik. Vehb b. Münebbih'e ait rivayetleri değerlendirirken yapılan bu tez çalışmasından yararlandık.

Mustafa Cünük'ün *İbn Abbas Rivayetlerinde İsrailiyyat (Sahîfetü Ali b. Ebî Talha ve Taberî Örneği)* adlı tezinden Taberî tefsiri özelinde İbn Abbâs'ın İsrâiliyat kullanımı ve rivayetlerine dair verdiği bilgilerden istifade ettik. Tez çalışmamızda İslam öncesi dönemde özellikle peygamber kıssalarına dair İbn Abbâs'ın rivayetleri geniş yer tutmaktadır. Daha çok tefsir ilminde ön plana çıkan İbn Abbâs'ın rivayetlerinin tarihsel açıdan değerlendirilmesi çalışmamızın farklılaştığı en önemli noktadır.

Çalışmamızın bu bölümünde İslâm Tarihi'nin en temel kaynaklarından biri olan Taberî Tarihi'nin müellifi olan Muhammed b. Cerîr et- Taberî'nin hayatı hakkında bilgi verilecektir. Muhammed b. Cerîr et- Taberî'nin ilmî hayatı, hocaları, eserleri, öğrencileri incelenecektir. Özellikle çalışmamızın ana kaynağı olan Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mulûk adlı eseri üzerinde durulacak onun tarih anlayışı hakkındaki bilgiler değerlendirilecektir.

TABERÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

1.1. Taberî'nin Hayatı

Tam ismi, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Kesîr b. Gâlib et-Taberî'dir. Taberî'ye adı sorulduğunda Muhammed b. Cerîr diye cevap vermiştir. Nesebini söylemesi istenince kabul etmeyerek şair Ru'be b. Accac'ın beyitiyle şöyle cevap vermiştir:

“Accac beni anmayı yâsakladı nesebim uzarsa

Beni adımla çağırın yeter bu bana”²

Taberî'nin künyesi ve doğum-ölüm tarihi konusunda ihtilaflar söz konusudur.³ Taberî'nin öğrencisi Kadı Ebû Bekir Kâmil doğum tarihi hakkındaki ihtilafı sorar. Taberî cevaben şöyle der: “Bizim şehrin ahalişi yılları önemli olaylara göre tarihlendirir. Benim doğumum da şehrimizdeki önemli bir olaya göre tarihlendirilen bir yılda olmuştur. Büyüdüğüm

² Muhammed Zuhaylî, *el-İmam et-Taberî* (Şam: Dâru'l-Kalem, 1999), 28.

³ Hasan Kurt, *Taberî'nin Tarihçiliği ve Hayatı* (Samsun: On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 1991), 7.

zaman ne zaman doğduğumu sorduğumda bana 224/839 yılının sonu diyenler olduğu gibi 225/840 yılının başı olduğunu söyleyenler de olmuştur.⁴ Künyesinin Ebû Cafer olduğu hususunda tarihçiler ittifak etmişlerdir. Künyesi Ebû Cafer olmasına rağmen onun Cafer diye bir çocuğu olmamıştır. Taberî, hiç evlenmemiştir.⁵ Çünkü o, sürekli ilimle meşgul olmuştur. Küçüklüğünden ömrünün sonuna dek ilim tutkusuyla dolu olmuştur.⁶ Taberî, gençliğini bir şehirden diğerine ilim yolculuğu yapmakla geçirmiştir. O, bir şehirde sabit olarak kalmamıştır. Ancak orta yaşlara doğru geldiğinde Bağdat'ta sabit olarak yaşamıştır.⁷ Ayrıca Âmul şehrinde doğduğu için künyesini bu şehre nisbet edenler de vardır. Üçüncü olarak da uzun süre yaşadığı, kitaplarını yazdığı ve öldüğü yer olan Bağdat şehrine nisbetle Bağdadî diye de anılmaktadır.⁸ Taberistan'ın⁹ Âmul¹⁰ şehrinde dünyaya geldiği için Taberî lakabıyla meşhur olmuştur. Taberistan hakkında Taberî ile Ebû Hatem es-Sicistanî arasında şöyle bir olay anlatılmaktadır. “Taberî, kendisinden hadis rivayet etmek üzere Ebû Hatem es-Sicistanî'nin yanına gider. Ondan hadis aldıktan sonra Ebû Hatem es-Sicistanî sorar: “Sen nerelisin?” Ebû Cafer et-Taberî “Taberistanlıyım.” der. Sicistanî, “Niçin Taberistan diye adlandırıldığını biliyor musun?” diye sorduğunda Taberî, “Bilmiyorum.” der. Sicistanî: “Orası fethedilip inşa edilmeye başlandığı zaman ağaçlık alanlar olduğu için ağaçları kesecek şeyler aradılar. Daha sonra “*Taber*”¹¹ diye bir şey buldular ve bu yüzden oraya Taberistan adını verdiler.” der.¹²

Birçok âlime göre Taberî, Arap asıllıdır. Carl Brockelmann ise onun acem olduğunu ifade etmektedir.¹³ Onun lisanı Arapça idi. Eserlerini Arapça olarak yazmıştı. Arapça'nın ilim

⁴ Taha Muhammed Nece Ramazan, *Usulü'd-Din İnde İmam et-Taberî*, 1. Baskı, (Riyad: 2005), 19.

⁵ Zuhaylî, *el-İmam*, 28.

⁶ Zuhaylî, *el-İmam*, 31.

⁷ Zuhaylî, *el-İmam*, 32.

⁸ Zuhaylî, *el-İmam*, 29.

⁹ Taberistan, İran'ın kuzeyinde günümüzde Mazenderan adını taşıyan eyalettir. Muâviye b. Ebû Süfyân zamanında fethedilmek istenen ancak netice alınamayan daha sonra Yezîd b. Mühelleb tarafından fethedilen sonrasında çok defa el değiştiren bir bölgedir. Dağlık ve ormanlık bir yapıya sahip olan Taberistan'da birçok âlim yetişmiştir. Bunlardan en meşhuru bölgeye nisbetle Taberî künyesiyle tanınan Muhammed b. Cerîr et-Taberî'dir. Geniş bilgi için bk. Osman Gazi Özgüdenli, “Taberistan”, *TDVİA* (İstanbul: TDV Yay., 2010), XXXIX: 322-323.

¹⁰ Taberistan'a bağlı olan ve eskiden Ahlüm diye bilinen yer. Taberistan'ın baş şehri diye de bilinmektedir. Bk. Mustafa L. Bilge, “Âmul”, *TDVİA* (İstanbul: TDV Yay., 1991), III: 99.

¹¹ Savaş aleti veya küçük balta.

¹² Yâkut el-Hamevî, *Mu'cem-Udebâ*. thk. İhsân Abbâs (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslamî, 1993), 2446.

¹³ Zuhaylî, *el-İmam*, 29.

ve kültür dili olmasına ve milletler arasında yayılmasına önemli ölçüde katkı sağlamıştır.¹⁴ Taberî, İslâm dünyasının en büyük tarihçilerinden biri olarak kabul edilmektedir. Ayrıca tarihçiler tarafından genellikle İslâm tarihinin Herodot'u olarak da bilinir.¹⁵ İlköğrenimine memleketinde Kur'an ezberi yaparak ve hadis yazarak başlamıştır. Henüz yedi yaşındayken hafız olduğu rivayet edilmektedir. İlim tahsili ile ilgili durumunu Taberî şöyle anlatmaktadır. "Rey şehrinin köylerinden birinde yaşayan Muhammed b. Ahmed ed-Dûlâbî'den tarih dersi alırdık. Sonra Muhammed b. Humeyd er-Razî'nin hadis yazımı dersine yetişmek için âdeta deliler gibi hızlıca dönerdik". Ayrıca ondan tefsir dersi de almıştır. Fıkıh dersini ise Rey şehrinin fakihlerinden olan Mukâtil'den almıştır.¹⁶ Babasının teşviki ile dönemin önemli ilim merkezi olan şehirlerini dolaşmıştır.¹⁷ Babası, vera' ve takva sahibi biri olup oğlunu ilim öğrenmeye yönlendiren o olmuştur.¹⁸ Beş yıl boyunca süren rihlelerine Rey şehriden başlamıştır. Bağdat, Suriye'nin değişik şehirleri, Mısır, Taberistan arasında ilim yolculukları yapan Taberî, 256/869-870 yılından itibaren ömrünün geri kalanını, Bağdat'ta geçirmiştir.¹⁹ Taberî Bağdat'ta yaşamış ve eserlerini burada telif etmiştir.²⁰ İmam Muhammed b. Cerîr et-Taberî'nin hayatı boyunca on bir Abbasî halifesi görev almıştır. Bu halifeler şunlardır: "Mu'tasım, Vâsık, Mütevekkil, Muntasır, Mûstein, Mu'tez, Muhtedî, Mu'temid, Muktesid, Muktefî, Muktedir.²¹ 310/923 yılının Şevval ayında bir cumartesi akşamı evinde vefat etmiş ve pazar günü öğlen vaktinde defnedilmiştir.²² Taberî'nin pazar veya pazartesi günü vefat ettiğine dair rivayetler de vardır. Ölüm döşeğinde iken Taberî, öğlen vakti girince öğlen namazı için abdestini yenilemek için su ister. Kendisine ikinci ile cem etmesi söylenince kabul etmez ve o durumda dahi namazlarını en güzel şekilde eda eder. Ölüm döşeğinde olduğu sırada yanında aralarında öğrencisi Ebû Bekr b. Kamil'in de olduğu bir grup vardı. Onlar Ebû Cafer'den

¹⁴ Zuhaylî, *el-İmam*, 30.

¹⁵ Hüseyin Gazi Yurdaydın, *İslâm tarihi Dersleri*, (Ankara Üniversitesi Basımevi, 1971), 3-4.

¹⁶ Ali b. Abdulaziz b. Ali eş-Şibl, *Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî*, 1. Baskı, (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2004), 16.

¹⁷ Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, çev. Ahmet Temur, Zakir Kadiri Ugan, 1. Baskı, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1991), I: 1-2.

¹⁸ Abdurrahman Hüseyin Azzavî, *et-Taberî*, 1. Baskı, (Bağdat: Dâru'ş-Şuun es-Sakafiyye, 1979), 29.

¹⁹ Taberî, *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, I: 1-2.

²⁰ Zuhaylî, *el-İmam*, 29.

²¹ Ali, *Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî*, 12.

²² Ramazan, *Usulü'd-Din İnde İmam et-Taberî*, 19.

kendilerine nasihat etmesini isterler. O da “Kitaplarımda da belirtilmiş olan emir ve yasaklara uymanızı tavsiye ederim.” diyerek, kelime-i şehadeti sıkça tekrar etmeye başladı. Ellerini yüzüne sürerek ruhunu teslim etti.²³

Taberî, Şîlik suçlamasına maruz kalmıştır. Bu suçlamalardan etkilenen halkın tepkisi nedeniyle gece defnedilmek durumunda kalmıştır. Kimseye haber verilmemesine rağmen cenazesine, sayılamayacak kadar çok insan iştirak etmiştir.²⁴

1.1.1. Şemali

Taberî, ince vücutlu, esmer tenli, yakışıklı, uzun boylu, iri gözlü, ilim ve zekâ açısından çağının en önemli fertlerinden biriydi.²⁵ Aynı zamanda gür sakallı ve siyah saçlı idi.²⁶

1.1.2. Ahlâkı

Taberî takva sahibi bir aile içerisinde yetişmiş ve bu şekilde yaşamıştır.²⁷ Taberî, temiz bir yaratılışa sahipti. Cömert, hayâ sahibi, iffetli, ahlaki yoksunluklardan ve düşkünlüklerden uzak bir ahlâka sahipti. Aynı zamanda onun asil ve cömert bir yapıya sahip olduğunu gösteren bazı özellikleri de vardır.²⁸ Taberî, kendisine verilen hediyeleri kabul etmezdi. Ayrıca halifelerden ve vezirlerden verilen bağışları da reddederdi. Bir gün Abbasî halifelerinden el-Muktefî Billah, Taberî’yi bir kitap yazması için çağırır. Taberî, kitabı yazar. Halife el-Muktefî Billah, bu kitabı beğenir ve ardından Taberî’ye hediye verilmesini emreder. Ancak Taberî hediye kabul etmez.²⁹

²³ Muhammed b. Cerîr Taberî, *Tarihu'l-Umem ve'l-Mulûk*, sd. Ebû Suhayb el-Keramî, (Ürdün: Beytü'l- Efkâr ed-Devliyye, 2003), I: 7.

²⁴ Yâkut el-Hamevî, “Muhammed b. Cerîr b. Kesîr b. Yezîd b. Galib et-Taberî”, çev. Fethi Ahmet Polat, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30/30 (2010), 262.

²⁵ Abdulkadir Muhammed Hüseyin, *Şeyhu'l-Müfessirin* (Şam: Ğavsani Matbaası, 2008), 9.

²⁶ Azzavî, *et-Taberî*, 30.

²⁷ Azzavî, *et-Taberî*, 32.

²⁸ Hüseyin, *Şeyhu'l-Müfessirin*, 10.

²⁹ Azzavî, *et-Taberî*, 33

1.1.3. İlmî Yeri

Taberî, tefsir, dil bilimleri, tarih, siyer, megâzî ve hadis alanında müslümanların en yetenekli ve en büyük âlimleri arasında yer almaktadır.³⁰ Fıkıh, gramer, etik, matematik ve tıp da meşgul olduğu diğer ilim dallarıdır.³¹ Hatîb el-Bağdadî, onun hakkında şöyle der: “Taberî, âlimlerin önde gelenleri arasında yer almaktadır. Çağdaşlarından kimsenin katkısı olmadan farklı ilim dallarından birçok bilgiyi toplamıştır. O, aynı zamanda hafız, kıraatları, nesih ve mensuhu, hadislerin sıhhatini, sahabe ve tabiinin sözlerini ve insanların yaşamlarını bilen bir âlimdir”.³²

Taberî ile Ebû Kureyb arasında geçen bir olay Taberî'nin küçüklüğünden itibaren ilme ne kadar önem verdiğini ortaya koymaktadır. Taberî olayı şöyle anlatmaktadır: “Hadis öğrencileriyle birlikte Ebû Kureyb'in yanındaydık. Yanımıza geldiğinde elinde bir erik vardı. “Kim yazdırdığım hadisleri ezberledi?” diye sordu. Öğrenciler birbirlerine bakmaya başladı. Sonra bana baktılar ve “Sen yazdırdıklarını ezberledin mi?” diye sordular. “Evet” deyince “Ona sor,” dediler. “Bize şöyle şöyle öğrettin. Sonra bugün de şöyle şöyle” diyerek cevap verdim.”³³

1.1.4. Yaşadığı Ortam

Taberî, hayatının tamamını Abbasî hilâfetinin gölgesi altında yaşamıştır. Abbasîler, şer'î hükümlere sahip çıkıp onu uygulayan, İslâmî davetin yayılması için fetih hareketlerine önem veren, küfür dalâlet ve kavmiyetçi hareketlere karşı duran bir devlettir. O dönemde, Tunus'ta Ağlebîler, Merakeş'te³⁴ İdrisîler, İspanya'da Endülüs Emevîler, Abbasîlerin doğusunda onlardan ayrılan Tahirîler, Sicistan, Hindistan'ın kuzeyi ve Horâsan'da Tahirîler'den sonra Samanoğulları, Mısır'da Tolunoğulları ve Yemen'de Zeydîler hüküm sürmekteydi.³⁵

³⁰ Hüseyin, *Şeyhu'l-Müfessirin*, 22.

³¹ Taberî, *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, I: 1-2.

³² Ebu Bekr b. Ahmed b. Ali b. Sâbit Hatîbu'l-Bağdadî, *Târîhu Bağdâd*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Daru'l-Garbi'l-İslâmî, 2001), II: 549-550; Hüseyin, *Şeyhu'l-Müfessirin*, 23.

³³ Ali, *Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî*, 19.

³⁴ Fas'ın güneyindeki geniş ve düz Havz ovasında deniz seviyesinden 465 m yükseklikte kurulan Merakeş. Geniş bilgi için Bk. Muhammed Razuk, “Merakeş”, *TDVİA* (Ankara: TDV Yay., 2004), XXIX: 166-168.

³⁵ Hüsam b. Hasan Sarsur, *Ayatü's-Sıfat* (Beyrut: Dâru'l- Kutub al-İlmiyye, 2001), 17.

Taberî, ilim yolunda birçok yolculuk yapmıştır. Şam, Mısır, Vâsıt, Suriye'nin sahil şehirleri ve Bağdat onun ilim yolundaki önemli durakları arasında yer almaktadır. Bu yolculuklara temel ilimleri memleketinde tamamladıktan ve de yirmi yaşını doldurduktan sonra başlamıştır. Kur'an, hadis ve diğer şer'î ilimleri tahsil etme yolundaki önemli duraklarından biri Beyrut'tur.³⁶

1.1.5. Hocaları ve Öğrencileri

Taberî'nin birçok şehri ilim tahsil etmek için dolaştığını belirtmiştik. Farklı şehirlerde ilim tahsil etmesi dolayısıyla farklı hocaların onun ilmî gelişimine katkı sağlaması kaçınılmazdır. Taberî, Rey şehrinin köylerinden birinde yaşayan Muhammed b. Hammâd ed-Dûlabî'den tarih dersleri almıştır. Taberî'nin öğrencisi Ahmed b. Kâmil "Taberî, tarihini Muhammed ed-Dûlabî'den aldığı bilgiler üzerine inşa etmiştir. Yine Rey şehrinde yaşayan siyer, megâzî ve hadis alanında meşhur olan Muhammed Humejd er-Râzî'den hadis ve tefsir dersleri almıştır" demiştir.³⁷ Yakub b. Abdullah el-Kummî, İbrahim b. el-Muhtar, Fadl es-Sinanî³⁸ gibi âlimlerden ders almıştır. Taberî, Muhammed b. Humejd er-Râzî'den yüz binden fazla hadis öğrenmiştir. Bunu da kendisi şöyle anlatır: "Muhammed b. Humejd'den hadis yazardık. Geceleri birkaç defa yanımıza gelir, bize okuduğu ve kendisinden yazdıklarımızı sorardı."³⁹

Taberî, Süleyman b. Abdurrahman b. Hammâd b. Halâd et-Talhî adlı âlimden kıraat dersleri almıştır. Abbas b. Ebû'l-Fadl el-Beyrutî de ona Beyrut'ta Kur'an dersi vermiştir. Kıraat dersi aldığı bir başka hocası da Ahmed b. Yusuf et-Tağlibî el-Bağdadî'dir. Yunus b. Abdul A'la'dan Malikî fikhını öğrenen Taberî, Mısır'da Rebî bin Süleyman el-Ezdî'den Şafîî fikhını öğrenmiştir.⁴⁰ Davud b. Ali el-İsbahânî, Ebû Kureyb Muhammed b. Abdula'la el-Hemedanî,

³⁶ Hüseyin, *Şeyhu'l-Müfessirin*, 16-17; Mustafa Fayda, "Taberî, Muhammed b. Cerîr", *TDVİA* (İstanbul: TDV Yay., 2010), XXXIX: 315.

³⁷ Azzavî, *et-Taberî*, 88.

³⁸ Tirmizî, Ebû Davud, İbn Mâce, Muhammed b. Muhammed el-Bağandî ve Bağavî ondan hadis rivayet etmişlerdir.

³⁹ Azzavî, *et-Taberî*, 88.

⁴⁰ Hüseyin Ali el-Harbî, *Menhecû'l-İmam İbn Cerîr et- Taberî*, 1. Baskı, (Amman: Dâru'l-Canadriyya, 2008), 25.

Abdula'la b. Vasıl, Hanad b. es-Serrî et-Temîmî, Ebû'l Abbas Ahmed b. Yahya eş-Şeybânî onun diğer hocalarıdır.⁴¹

Taberî, birçok öğrenci yetiştirmiştir. Onun ilmi seviyesi birçok kimsenin ondan ders almak için gayret etmelerine vesile olmuştur. Ebû Şuayb Abdullah b. Hasan el-Harrânî, Taberî'den büyük olan ve tarih konusunda onun en meşhur öğrencilerinden biridir. Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, hadis ve tefsirde, Ebûbekir Ahmed b. Kâmil, fıkıh, Kur'an ve kıraatta meşhur öğrencilerindendir.⁴²

1.2. Taberî'nin Eserleri

Taberî, günün bir bölümünü mutlaka eser yazmaya ayırırdı. Daha çok öğlen ile ikindi arasını eserlerini telif etmeye ayırmaktaydı. Hatib el-Bağdadî, Taberî'nin kırk yıl boyunca telif devam ettiğini belirterek her gün kırk sayfa yazdığını ve bu şekilde ömrünün sonuna dek yaklaşık seksen beş bin sayfa eser telif ettiğini belirtmektedir. Ferganî'nin ifade ettiğine göre Taberî'nin talebeleri onun ergenlik çağına girdiği andan vefat ettiği ana kadar ki hayatına bölerek günlük on dört sayfa yazdığını ve bunun da toplamda dört yüz binden fazla sayfa 800 kadar büyük ciltlik kitaba denk olduğunu ifade etmişlerdir.⁴³ Şimdi Taberî'nin eserlerine kısaca bir göz atalım.

1.2.1. Târîhu'l-Ümem ve'l-Mulûk

Çalışmamızın da ana kaynağı olan bu eser, Ahbâru'r- Rusûl ve'l-Mülûk, Târîh-i Ca'ferî, Târîh-i Taberî olarak da bilinmektedir.⁴⁴ Taberî'nin en büyük eseridir. Arapça olarak yazılan bu eser aynı zamanda "Dünya Tarihi" olarak nitelendirilebilecek kadar geniş hacimli bir eserdir.⁴⁵ Bu eserde Taberî, kendi dönemine kadar yazılan tarih kitaplarını gözden geçirmiş olup rivayetlerden sağlam bulduklarını kitabına almıştır. Bu yöntemi tefsirinde de kullanmıştır.⁴⁶ Taberî, eserine ilk olarak zamanın tarif etmekle ve zamanla ilgili vermekte

⁴¹ Harbî, *Menhecu'l-İmam*, 26.

⁴² Ali, *Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî*, 32.

⁴³ Ali, *Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî*, 95.

⁴⁴ Şemsettin Günaltay, *İslâm tarihinin Kaynakları Tarih ve Müverrihler*, (İstanbul: Endülüs Yayınları, 1991), 41.

⁴⁵ Bk. Taberî, *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, I: 3.

⁴⁶ Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 1. Baskı, (İstanbul: İsar Vakfı Yayınları, 1998), 53.

başlamaktadır. Kâinatın yaratılışı ile ilgili bilgilerle devam eden⁴⁷ bu eseri iki bölüme ayırmak mümkündür. Birinci bölüm İslâm'a kadar olan dönemdir. Bu bölümde İsrailoğullarından Zerdüştlere kadar birçok konuda efsanelere geleneklere yer vermiş olup bu durum müellif tarafından belirtilmiştir.⁴⁸ Birinci bölümde, yaratılıştan sonra peygamberler tarihinden, eski İran ve Sâsanî tarihinden, Yahudî tarihinden, Yunan ve Roma tarihinden ve İslâm öncesi Arap tarihinden söz etmektedir. Dünya tarihine damga vurmuş milletlerin tarihinden söz ederken o milletlere ait kaynaklardan, kutsal kitap ve metinlerden faydalanmıştır.⁴⁹ Eserin esasını teşkil eden ikinci bölümde ise İslâm tarihi, siyer ve megâzî, Hulefâ-i Raşidîn dönemi, Emevîler dönemi ve Abbasîlerden söz edilmektedir.⁵⁰ Taberî, her döneme ait bilgileri değişik hocalardan öğrenerek kitabına almıştır. İslâm öncesi dönem, Fars ve Rumların tarihi, İslâm öncesi Arap Tarihi, Hz. Peygamber dönemi ve halifeler dönemi ile ilgili olarak farklı farklı hocalardan bilgiler almış ve bunu kitabında işlemiştir.⁵¹

Taberî Tarihi, Türk tarihi açısından da önemli bir kaynak olarak kabul edilmektedir. Samânîler'in veziri Bel'amî⁵² tarafından Farsça'ya tercüme edilmiştir. Fakat Bel'amî, Taberî tarihini özetlerken Mecusîlerden, Yahudîlerden ve astronomi kitaplarından birçok hurafe eklemiştir.⁵³ Ancak eserde Endülüs'e dair bilgilerin eksik olması eleştirilere sebep olmuştur.⁵⁴ Bu eleştirilerin yanı sıra eserde düzensizlik, rivayetler arasında bağlantı olmayışı gibi eleştiriler de yapılmaktadır.⁵⁵ Taberî Tarihi, başka milletlerin tarihî vesikalarıyla karşılaştırıldığı zaman Türkler hakkında çok daha aydınlatıcı bilgiler verdiği görülmektedir.⁵⁶ Taberî tarihine birçok eklemeler yapılmıştır. Bu eklemeler "Zeyl" olarak adlandırılmaktadır. Hatta Taberî kendi

⁴⁷ Bk. Taberî, *Tarih*, I: 47-60.

⁴⁸ Günaltay, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 43.

⁴⁹ Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 54

⁵⁰ Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 55.

⁵¹ Detaylı bilgi için bk. Cevad Ali, *Ebhas fi Tarihi'l-Arab Kable'l-İslâm* (Beyrut: Mektebetü Mu'min Kureyş, 2011), II: 9-198.

⁵² Taberî Tarihinin tercümesiyle meşhur olan Samânî veziridir. Tercümeysi Mansur b. Nuh adına yapmış, bazı orijinal bilgiler ekleyerek ve eserde kısaltmalar yapmıştır. Geniş bilgi için Bk. Tahsin Yazıcı, "Bel'amî", *TDVİA* (İstanbul: TDV Yay., 1992), V: 390.

⁵³ Günaltay, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 44.

⁵⁴ Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 55.

⁵⁵ Sabri Hizmetli, *İslâm tarihi* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1991), 26.

⁵⁶ Günaltay, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 43.

eserine zeyl yazmıştır.⁵⁷ Ebû Muhammed el-Ferğânî de Taberî'ye zeyl yazanlardandır. Arif b. Sa'd el Kurtubî, Taberî tarihinde eksik olan Endülüs tarihiyle ilgili bilgileri içeren zeyl yazmıştır. Sabit b. Sinan, Hilal b. Muhassin, Muhammed b. Abdumelik el-Hemedanî de Taberî tarihine zeyl yazmışlardır.⁵⁸

1.2.2. Câmiu'l-Beyan An Te'vîli Âyi'l-Kur'an

Taberî tefsiri olarak bilinen bu eser 30 cilt olarak basılmıştır. Buhârî ve Müslim'in hadis alanında takip ettikleri metodu Taberî tefsir alanında benimsemiştir. Kendi dönemine kadar gelen rivayetlerden elde edebildiklerine kendi tefsirinde yer vermiştir. Günümüzde dahi en önemli tefsir kaynaklarından biri olma özelliğini korumaktadır.⁵⁹ Taberî, tefsirinde Kur'an'ı Kur'an'la tefsir etme yöntemini benimsemiştir. Daha sonraki müfessirler de onun bu metodunu benimsemişlerdir. Özellikle İbn Kesîr bu konuda Taberî'yi örnek alanlardandır. Aynı zamanda Taberî, Hz. Peygamber'in (sav) hadisleri, sahabe ve tabiinin sözleri ile Kur'an'ı tefsir etme yöntemini en çok benimseyen müfessirlerden biri olarak kabul edilir.⁶⁰

1.2.3. Kitâbu'z-Zeyl ve'l Mezyûl

Sahabe, tabiîn ve tebe-i tabiînün hayatını konu edinen bir eserdir.⁶¹

1.2.4. Tezhîbu'l-Âsâr ve Tafsîlu's-Sâbit an Rasûlillâh Mine'l-Ahbâr62

Hadislerin fihhi açıdan yorumlanması ile oluşan ve sahabilerden nakledilen hadislerin sıhhatini konu edinen bir eserdir.⁶³

⁵⁷ Kurt, *Taberî'nin Tarihçiliği*, 44.

⁵⁸ Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 56.

⁵⁹ Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 53.

⁶⁰ Abdurrahman Rebi' Emel, *el-İsrailliyat fi Tefsîri't-Taberî* (Kahire: Dâru's-Sakâfe el-Arabiyye, 2001), 20.

⁶⁴ Emel, *el-İsrailliyat fi Tefsîri't-Taberî*, 15.

⁶² Emel, *el-İsrailliyat fi Tefsîri't-Taberî*, 15.

⁶³ Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 53.

1.2.5. İhtilâfu'l- Fukahâ

Fıkıhçıların ittifak ettikleri ve edemedikleri konuları ihtiva eder. Taberî, bu eserde diğerlerinden farklı yol takip ederek rivayetleri sened olmadan aktarmaktadır.⁶⁴

Bilinen bazı eserleri şunlardır:

Kitâbu'l- Latîfu'l- Kavl fî Ahkâm Şerâii'l-İmam

Kitâbu'l- Basîtu'l-Kavl fî Ahkâm Şerâii'l İslâm

Kitâbu Âdâbu'l Kaza

Kitâbu'l-Kıraat ve Tenzîlu'l-Kur'an

Kitâb Edebü'n-Nüfûs ec-Ceyyide ve'l-Ahlâkı'n-Nefsiyye

Kitâb Muhtâsar Menâsiki'l-Hac

Kitâb Muhtâsaru'l-Ferâiz

Kitâbu'l-Mûcez fi'l- Usûl

Kitâb Fezâil Ali b. Ebî Tâlib

Kitâb Fezâilu'l-Abbâs

Kitâbu's-Senedu'l-Mucerred

Kitâbu'r-Red Alâ zi'l-Esfâr

Risâle "el-Basîr fi Meâlimu'd-Din"

Risâle "Sarîhu's-Sünne"

Kitâb fi İbâretu'r-Rû'ye

Kitâb fi'r-Red Alâ İbn Abdi'l-Hakem Ali Malik

⁶⁴ Kurt, *Taberî'nin Tarihçiliği*, 28.

Kitâbu'r-Ramâ bi'n-Neşâb

Yukarıda saydığımız eserlerinden bazıları basılmış ve günümüze kadar gelebilmişken bazıları ise günümüze ulaşmamıştır. Bazı eserleri ise vefat ettiği için tamamlanamamıştır.⁶⁵

1.3. Taberî'nin Tarih Anlayışı

Müverrihlerin tarih anlayışlarını incelerken onların insan olduklarını unutmamalıyız. İnsanın yapısı, her zaman içinde bulunduğu durumun, yaşadığı ortamın-dönemin ve o döneme etki eden siyasî, dinî, kültürel vb. etkenlerin tesirinde kalabilir. Eğer bu etkenlerden herhangi biri bir müverrihe tesir etse müverrih de duygusal davranabilir. Bunun neticesinde övgü ve eleştiride aşırılıkların ortaya çıkması kaçınılmaz olur. Taberî'yi, bulduğu her rivayeti hiçbir şekilde eleştirmeden eserine alan İsrailiyyat ve kıssa meraklısı olarak değerlendirenler de olmuştur.⁶⁶ Ancak biz bu değerlendirmelerin eleştiri sınırlarını aştığını düşünmekteyiz. İslâm tarihi ile ilgili ilk dönem eserlerinin sistematik olarak yazılmaya başlandığı dönemlerde siyasî ve dinî açıdan kaotik bir ortam vardı. Bu ortam da o dönemde tarafgir bir bakış açısını ortaya çıkarmıştır. Örneğin; Taberî'nin rivayet aldığı şahıslardan Ebû Mihnef Lût b. Yahya'nın Şîî olduğu rivayet edilir.⁶⁷ O dönemde haklı veya haksız olsun Emevî düşmanlığının olması nedeniyle Emevîlerle ilgili Şîî tandanslı yazarlardan alınan rivayetlere temkinli yaklaşılması gerektiğine inanmaktayız.

Müverrihlerin tarihe bakış açılarını anlayabilmek için yaşadıkları ve eserlerini kaleme aldıkları dönemin özelliklerini iyi bilmemiz gerekir. Müverrihi etkileyen dönemin sacayaklarını iyi inceledikten sonra eserlerini irdelemek doğru değerlendirme konusunda bize yardımcı olacaktır.

Taberî, kendi tarihi bakış açısını Tarihu'l-Ümem ve'l-Mulûk adlı eserinde şöyle ifade eder: “Kitabımıza bakan bilsin ki, kitabımızdaki bilgilerin pek azı insanların akıllarıyla yaptıkları çıkarımlar ve kendi düşünceleriyle buldukları sebeplere dayanmaktadır. Onun dışındakiler senedleri ve râvileriyle rivayet ettiğim haberlere dayanmaktadır. Geçmiştekilere ve onlardan sonra gelenlere dair her haber veya olaylardan her biri geçmiştekilerin zamanlarını

⁶⁵ Emel, *el-İsrailiyyat fî Tefsîri't-Taberî*, 15-16.

⁶⁶ Hizmetli, *İslâm Tarihi*, 26.

⁶⁷ Önkal, Ahmet, “İslâm tarihi'nde Tarafsızlık Problemi”, *Marife*, 5/1, (2005), 257-269.

idrak etmeyenlere ve onlara şahit olmayanlara ancak nakille bilinir. Akletmekle ve düşünmekle bilinmez. Bu aktardığımız haberleri çirkin bulanlar ve inkâr edenler bilsin ki bunlar tarafımızdan uydurulmadan râviler tarafından bize nakledilmiştir. O haberler bize nasıl geldiyse biz de o şekilde naklediyoruz.”⁶⁸ Bu eserinde Hz. Peygamber’in (sav) Mekke’den Medine’ye hicretine kadar olan bölümde tarihi olayları konu ele alarak incelemiştir. Ancak hicretten sonraki olayları ise yıllara göre tasnif etmiştir. Taberî bir olayla ilgili rivayetleri aktarırken güvenilirliği ikinci plana atıp olaya yakın oluşlarına göre râvilerin rivayetlerini tercih etmeyi uygun görmüştür.⁶⁹ Ebû Mihnef bunlardan birisidir. Ebû Mihnef, cerh ve ta’dil açısından güvenilir olmayan birisi olarak bilinen, Şîlik ve Rafizîlikle itham edilen bir kimsedir.⁷⁰ Taberî, olayları değerlendirirken okuyucuyu yönlendirmek adına değerlendirmelerde bulunmayıp ulaşabildiği rivayetleri aynen aktarmaya gayret eder.⁷¹ Taberî’nin birçok olayı rivayet ederken hadisçiliğinin de etkisiyle senedlerden söz ederek “حدثنا عن” diye başlaması onun rivayetlere ulaşmasında dinleme metodunun önemli bir yer tuttuğu anlamına geldiğini düşündürmektedir.⁷²

2. İsrâiliyat Kavramı

2.1. İsrâil Adı

Müslüman dilcilerin genel kabulüne göre İsrâîl⁷³ kelimesi İbranîce olup, “kul” anlamına gelen “İsrâ” ile Allah anlamında “Îl”den mürekkeptir ve (Allah’ın kulu) manasına gelmektedir.⁷⁴

Zemahşerî (ö. 538/1144) “İsrâîl” kelimesini gayri munsarif (çekimsiz fiil) olduğunu söyleyerek, Yakub’un lakabı olduğunu, lügat manasının “Safvetullah (Allah’ın seçkin kulu)”

⁶⁸ Muhammed b. Cerîr Taberî, *Târîhu’r-Rusûl ve’l-Mulûk*, thk., Ebû’l-Fadl İbrahim, (Mısır: Dâru’l-Meârif, 1971), I: 7-8.

⁶⁹ Kurt, Hâsan, “Taberî’nin Tarih Anlayışı”, *İslâmî İlimler Dergisi*, 3/2, (2008), 4.

⁷⁰ Selman Başaran, “Ebû Mihnef”, *TDVİA* (İstanbul: TDV Yay., 1994), X: 188-189.

⁷¹ Kurt, “Taberî’nin Tarih Anlayışı”, 4.

⁷² Bk. Taberî, *Târîh*, I: 9.

⁷³ Kelimenin etimolojisine yönelik ayrıntılı değerlendirmeler için Bk. Salime Leyla Gürkan, “İsrâîl ve Ya’kûb İsimlerinin Etimolojisi Üzerine Bir Değerlendirme”, *İslâm Araştırmaları Dergisi* 38 (01 Aralık 2017), 233-244.

⁷⁴ Remzi Na’nâa, *el-İsrâiliyât ve Eseruhâ fi Kütübi’t-Tefsîr* (Dimeşk: Dâru’l-Kalem, 1970), 71-72; Muhammed Hüseyin ez-Zehabî, *el-İsrâiliyât fi’t-Tefsîr ve’l-Hadîs* (Mısır: Mektebetü’l-Vehbe, 1986), 13; Muhammed Ebû Şehbe, *el-İsrâiliyât ve’l-Mevzûat fi Kütübi’t-Tefsîr* (Kahire: Mektebetü’s-Sünne, 2006), 12; Abdullah Aydemir, *Tefsirde İsrâiliyyat: (Hicrî 6. asrın başına kadar)* (Ankara: Beyan Yay., 2000), 27; Mustafa Ünver, *Tefsirde Öteki : Celaleyn’de İsrailiyat* (Atlas Yay., 2017), 43; Hatiboğlu vd. Birışık, “İsrâiliyat”, XXIII: 195.

ve “Abdullah (Allah’ın kulu)” anlamlarına geldiğini, İsrâîl (إسرائيل) ve İsrâîl (إسرائل) şeklinde okunduğunu söylemiştir.⁷⁵

Kurtubî (ö.671/1273), “İsrâ” kelimesinin “Safvetullah (Allah’ın seçtiği), “îl” kelimesinin de “Allah” anlamına geldiğini zikrederek, “İsrâ” kelimesinin aynı zamanda “sağlam” manasında, “Allah’ın güçlü ve sağlam yarattığı” şeklinde bir anlam içerdiğini ifade etmektedir. Kurtubî’ye göre bu kelime yabancı olup, çekimsiz fiildir. Bunun devamında kelimenin farklı kullanımlarından bahsetmiştir. Bu kullanımlar şu şekildedir: Medli (uzatmalı) ve hemzeli şekilde “İsrâîl” (إسرائيل), ya medli ve hemzesiz “İsrâyîl” (إسراييل) ya da hemzesiz ve medsiz İsrâyîl (إسرائيل) şeklinde telaffuzların olduğuna işaret etmiştir. Diğer kullanımlarında ise ya (ي)’sız ve kesreli İsrâîl (إسرائل), fethalı hemze ile İsrâel (إسرائل) biçimlerinin de var olduğunu kaydetmiştir. Temimlilerin ise bu kelimeyi *İsrâîn* (إسرائين) şeklinde nunla telaffuz ettiklerini ifade etmiştir. İsrâîl kelimesine verilen bir diğer anlam ise serâ (سرى) kökünden “gece yürüyüşü/yolculuğu”dur. Kurtubî, Hz. Yakub’u İsrâîl şeklinde isimlendirmenin sebebi olarak, Yakub’un Allah’a hicret ettiği zamanın bir gece vakti yürümesinden dolayı olduğunu ve bu nedenle ona “Allah’a gece vakti yürüyen” anlamında ona İsrâîl dendiğini de belirtmiştir.⁷⁶ Taberî (ö. 310/923)’de de yer alan bu anlama göre Hz. Yakub’un ikiz kardeşi Esav/İys’ den kaçarken gece boyunca yol yürümesinden, gündüz ise saklanmasından dolayı “gece yürüyen” anlamında *İsrâîl* adını almıştır.⁷⁷

Mustafavî (ö. 2005), “İsrâîl” kelimesinin Arap dilinde “esr” (أَسْر) kelimesiyle mutabık olduğunu söylemektedir. Buna göre İsrâîl’in, “Allah’ın denetleyip gözetim altında tuttuğu, kendisine esir/tutsak ettiği kimse” manasına geldiğini ve bundan dolayı Arap dilindeki “Abdullah” kelimesine yakın bir mana taşıdığını ifade etmektedir.⁷⁸

Hz. Yakub’a “İsrâîl” adının Yahudi kaynaklarında gece vakti bir adamla ve mahiyeti tam olarak bilinemeyen bir varlıkla sabaha kadar gürüşmesinden dolayı verildiği

⁷⁵ Ebu’l-Kâsım Cârullâh Mahmûd b. Ömer Zemaşerî, *el-Keşşâf an hakâiki kavâidi-tenzîl ve uyûni’l-ekâvil fi vücûhi’t-te’vîl*, thk. Adil Ahmed Abdulmevcûd - Ali Muhammed Muavviz (Riyad: Mektebü’l-Ubeykân, 1998), I: 258.

⁷⁶ Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebubekir el-Kurtubî, *el-Câmi li ahkâmi’l-Kur’ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (Beyrut: Müessesetu’r-Risâle, 2006), II: 6-7; Ertuğrul Döner, *Tefsirde İsrailiyyatın Kaynak ve Bilgi Değeri* (Ankara: Ankara Yay., 2015), 18-19.

⁷⁷ Taberî, *Târîh*, I: 320.

⁷⁸ Allâme Hâsan el-Mustafavî, *et-Tahkîk fi Kelimâti’l-Kur’âni’l-Kerîm* (Tehran: Merkezi Neşr Âsâr el-Allâme el-Mustafavî, 1385), I: 93.

söylenmektedir. Tevrat'ın Tekvin bölümünde İsrail adının ortaya çıkışı ile ilgili anlatı şu şekildedir:

Bir adam gün ağarıncaya kadar Yakub ile gürleşti. Yakub'u yenemeyeceğini anlayınca, Yakub'un uyluğunun başına dokundu. Öyle ki, gürleşirken Yakub'un uyluk kemiği incindi. Adam, "Bırak beni, gün ağarıyor." dedi. Yakub, "Beni kutsamadıkça seni bırakmam" diye yanıtladı. Adam, "Adın ne?" diye sordu. "Yakub" dedi. Adam, "Artık sana Yakub değil, İsrail (Tanrıyla gürleşen) denecek." dedi. "Çünkü tanrıyla, insanlarla gürleşip yendin." Yakup, "Lütfen adını söyler misin?" diye sordu. Ama adam, "Neden adımı soruyorsun?" dedi. Sonra Yakub'u kutsadı.⁷⁹

Robert Winston'a göre Eski Ahid ve Talmud yorumcusu Rabbî Shlomo/Şelomo Yitzchaki (Rashi)⁸⁰, gürleşme fiiliyle anlatılmak istenen kelimenin özel bir anlam taşıdığını ve İbranice kişilerin birbirine bağlanması, bedenlerin samimi bir şekilde birbirine sarılması gibi bir anlama geldiğini, belki de sevme eyleminden pek de farklı olmayan tutkulu bir deneyim olduğuna dikkat çekmiştir. Söz konusu hadiseye göre, Yakub ile gece boyunca gürleşen yabancı kişi şafak sökmeden oradan gitmiş, Yakub ise o kişinin yüzünü hiç görememiştir. O yabancı kişi, "Bırak beni gideyim, şafak söküyor." diyerek Yakub'tan gitmesine izin vermesini rica etmiş, Yakub: "Sen bana 'Allah senden razı olsun' diyene dek seni bırakmayacağım." diye karşılık vermiştir. Karanlıkta Yakub'a ismini sormuş, ismini söyledikten sonra o yabancı kişi Yakub'a: "Bundan böyle senin adın İsrail olacak." demiştir. Bazı Yahudi kaynaklarında söz konusu o yabancı kişinin Yakub'un koruyucu meleği ya da kurtarıcısı olduğu iddia edilmiştir. Başka yorumcular ise Yakub'un boğuştuğu adamın kendisi olduğunu; rakibinin, şimdiye dek karşı karşıya kaldığı en büyük tehlikeyle karşılaşmak üzereyken gece boyunca ateşli bir şekilde boğuşan kendi vicdanından başkası olmadığını ileri sürmüştür. Winston, bu gürleşinin Tanrının kendisi olabileceğini de ifade etmiştir.⁸¹

⁷⁹ Tekvin 32:24-32, 2014.; Mahmut Nânâ, *Yahudi Tarihi*, çev. D. Ahsen Batur (İstanbul: Selenge Yay., 2019), 92-93.

⁸⁰ Rabbî Shlomo/Şelomo Yitzchaki (1040-1105) Fransa'nın Troyes kentinde yaşamış ünlü bir Eski Ahid ve Talmud yorumcusudur. Musevilik üzerine etkili çalışmalar yapmış, İbranice grameri büyük bir titizlikle incelemiştir.

⁸¹ Robert Winston, *Tanrının Öyküsü*, çev. Sinan Köseoğlu (İstanbul: Say Yay., 2012), 21; Döner, *Tefsirde İsrailiyyatın Kaynak ve Bilgi Değeri*, 20; Hakan Albayrak, *Türkiye'de İsrailiyyat Kaynaklı Kıssa ve Rivayetler Üzerine Bir İnceleme* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 2.

Kur'an-ı Kerim'de tek başına "İsrâîl" kelimesinden iki yerde (Âl-i İmrân 3/93 ve Meryem 19/58), Hz. Yakub'un ismi veya lakabı olarak bahsedilirken, "Benî İsrâîl" şeklindeki terkip ise kırk üç yerde geçmektedir. Benî İsrâîl (İsrailoğulları) terkihi genel olarak Kur'an'da, Hz. Yakub'un çocukları, onların soyundan gelenleri ve onunla nesep bağı bulunan tüm Yahudileri ifade etmekle birlikte, Hz. Peygamber (sav.)'in çağdaşı olan Hicaz bölgesinde, özellikle Medine ve çevresinde yaşayan Yahudi topluluklarına da işaret etmektedir.⁸²

2.2. İsrailiyyât Kavramının Kapsamı

İsrâiliyat, اسرائيلية kelimesinin çoğulu olup, Hz. Yakub'un ikinci adı veya lakabıdır. Büyük oranda Yahudi, kısmen de Hristiyan kaynaklarından nakledilen "efsane, kıssa, olay veya bilgi" anlamında kullanılır. Kur'an-ı Kerim'de Yahudiler, Hz. Yakub'a nispetle "Benî İsrâîl" (İsrailoğulları)⁸³ şeklinde zikredilmektedir. Eski Ahit'te ise "Bene(y) Yisrael" şeklinde isimlendirilmiştir.⁸⁴ Hz. Yakub da Kur'an'da bahsedilen meşhur on iki Yahudi kabilesinin (esbât)⁸⁵ atasıdır.⁸⁶ İslâm kaynaklarında İsrâiliyatla benzer anlamda kullanılan başka ifadeler de yer almaktadır. Bilhassa fıkıh ilminde dini delil olarak kabul edilen "şer'u men kablenâ," mutlak hakikat anlamında bütün dinlerde rastlanan "hikmet" veya "ulûmü'l-evâil" tabirleri bunlardan bazılarıdır.⁸⁷ Ayrıca ilk üç asırda kaynaklarda yer alan "el-Kütüb" tabiri de ağırlıklı bir biçimde İsrâiliyat mefhumunun ifade ettiği anlamı taşıdığı belirtilmektedir.⁸⁸ Bunun yanında

⁸² Murat Özokudan - Eyüp Yaka, "İsrailoğullarıyla İlgili İki Âyet Grubunun (Bakara Sûresi 40-44 ve 67-73) Kur'an'ın İletişim Üslûbu Açısından İncelenmesi", *Turkish Academic Research Review* 6/5 (31 Aralık 2021), 1648-1671, 1653; Döner, *Tefsirde İsrailiyyatın Kaynak ve Bilgi Değeri*, 21; Necmettin Gökkır, "Kur'an Dilinde Ehl-i Kitab Kültürünün İzleri: Sosyo-Linguistik Bir Yaklaşım", *Tarihten Günümüze Kur'an'a Yaklaşımlar*, (2010), 100.

⁸³ Benî İsrâîl ifadesi Kur'an'da 43 yerde geçmektedir. Bk. Aydemir, *Tefsirde İsrâiliyyat*, 27; Ünver, *Tefsirde Öteki: Celaleyn'de İsrailiyyat*, 43.

⁸⁴ Ömer Faruk Harman, "İsrail (Benî İsrail)", *TDVİA* (İstanbul: TDV Yay., 2001), XXIII: 194.

⁸⁵ Esbât: Sıbt kelimesinin çoğuludur. İbrâncesisi şebet olan sıbt "oğul, torun" anlamına geldiği gibi "kabile" manasına da gelir. Bkz: M. Süreyya Şahin, "Esbât", *TDVİA* (İstanbul: TDV Yay., 1995), XI: 363.

⁸⁶ Şahin, "Esbât", XI: 363.

⁸⁷ Hatiboğlu vd. Birışık, "İsrâiliyat", XXIII: 195.; Özcan Hıdır, *Yahudi Kültürü ve Hadisler* (İstanbul: İnsan Yay., 2010), 31-34.

⁸⁸ Ali Kuzudişli, "El-Kütüb'ten 'İsrailiyyat'a Bir Kavramın Tarih İçindeki Yolculuğu", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/1 (2012), 136.

ahbâr, kâsas, el-kütübü'l-kadîme, el-kütübü's-sâlîfe, kütübü'l-kussâs, sahâîfû ehli'l-kitâb gibi kelimeler ve tabirler de kullanılmıştır.⁸⁹

İsrâiliyat kavramı ağırlıklı olarak olumsuz bir bakış açısıyla ele alınmış ancak Müslümanlar arasında ilk olarak ne zaman kullanıldığı hususunda İslâm alimleri arasında ittifak olmamıştır.⁹⁰ Ancak, Tottoli, “Orign and Use of the Term Isrâ’iliyyât”⁹¹ adlı makalesinde İsrâiliyat kelimesinin İslâm literatüründe ilk olarak Mes’ûdî’nin (ö. 345/956) *Murûcu’z-Zeheb* adlı eserinde kullanıldığını ifade etmektedir.⁹² Mes’ûdî, atın yaratılışıyla ilgili rivayetleri incelerken bu tür bilgi ve rivayetlerin İsrâiloğulları ve diğerlerinin rivayetleriyle gelen hikâyelere dayandığını söyler. O, bu tür rivayetlerin kabul edilip edilmeyeceği hususunda âlimlerin farklı görüşlerde olduklarını, bu rivayetlere ihtiyatla yaklaşılması gerektiğini çünkü doğruluklarının açık olmadığını ifade eder. Mes’ûdî, İsrâiliyat türü haberleri denizlerin harikaları hakkındaki hikâyelerle birleştirmiştir. Ayrıca İsrâiliyat terimini, İsrâiloğulları’na aidiyetini açıkladığı rivayetleri ve tarihi haberlere ilişkin abartılı rivayetleri (yaratılış ve diğer konularda) ifade etmek için kullanmıştır.⁹³ Mustafa Ünver bir terim olarak “İsrâiliyat” kelimesinin İslâmî kaynaklarda ilk defa Endülüslü mâlikî müfessir ve fakih Ebû Bekr İbnü'l-Arabî’nin (ö. 543/1148) “Ahkâmü'l-Kur’ân” adlı eserinde geçtiği tespitinde bulunmaktadır. İbnü'l-Arabî bu tefsirinde dokuz farklı ayetin yorumunda İsrâiliyat kelimesini kullanmakta, Kur’ân’a aykırılık arz eden rivayetleri eleştirmekte, çelişki ve aykırılık barındırmayan rivayetleri de zikrederek bunları kullanmakta bir sakınca görmediğini ifade etmektedir.⁹⁴

İsrâiliyat lafzı görünüşe göre tefsire girmiş Yahudi kültürünü ifade ediyorsa da daha geniş ve daha kapsamlı bir kelime olup Yahudi, Hıristiyan veya diğer kültürlere dayanan

⁸⁹ Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, thk. Şuayb El-Arnâvut (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1982), IV: 544-545; Hatiboğlu vd. Birişik, “İsrâiliyat”, XXIII: 195; Döner, *Tefsirde İsrâiliyatın Kaynak ve Bilgi Değeri*, 24.

⁹⁰ Özcan Hıdır, bunun bir istisnasının H. Yusuf el-Atyâr’ın *el-Bidâyetü'l-ülâ li'l-İsrâiliyat fi'l-İslâm*’ı olduğunu söyler. Bk. Hıdır, *Yahudi Kültürü ve Hadisler*, 20.

⁹¹ Bu makale, Mesut Kaya tarafından “İslâmî Literatürde İsrâiliyat Teriminin Kökeni ve Kullanımı” adıyla Türkçe’ye çevrilmiştir. Bk. Mesut Kaya, *Çağdaş Tefsirlerde İsrâiliyat Eleştirisi* (Ankara: TDV Yay., 2018), 105.

⁹² Roberto Tottoli - Mesut Kaya, “İslâmî Literatürde İsrâiliyyât Teriminin Kökeni ve Kullanımı”, *Marife* 10/2 (2010), 202.

⁹³ Mes’ûdî, Ali b. Hüseyin, *Mürûcü’z-Zeheb ve Meâdinu'l-Cevher*, thk. Dâğır Es’ad, (Kum: Dâru'l-Hicre, 1409), II: 214-217; Roberto Tottoli - Mesut Kaya, “İslâmî Literatürde İsrâiliyyât Teriminin Kökeni ve Kullanımı”, *Marife* 10/2 (2010), 202.

⁹⁴ Ünver, *Tefsirde Öteki: Celaleyn’de İsrâiliyat*, 46.

haberlerin tefsire girmesini ifade eder.⁹⁵ Dinin gerek lehine ve gerekse aleyhine uydurulup Hz. Peygamber'e ve onun muasırları olan sahabe ve müteakip nesillere izafe edilen her türlü haber, İsrâiliyat kavramının içine girer. Bu sebeple, İslâm'a yabancı olan her şey, bu kelimenin bünyesinde mütalaa edilmelidir.⁹⁶ 4/10. yüzyıldan sonra terim olarak kullanılmaya başlanan İsrâiliyat'ın kapsamını çizmek zordur. İsraili/İsrail'e ait şeyler anlamındaki İsrâiliyat kavramına, geniş anlamda İslâmî ilimler (ulûmu'l-İslâmiye) dışındaki öncekilerin ilmi (ulûmu'l-evâil) veya dar anlamda Ehl-i Kur'an'ın dışındaki ehli kitabın ilmi, öncekilerin hikâyeleri (esatiru'l-evvelin) veya peygamberlerin hayatı (kısas-ı enbiya) denebilir.⁹⁷ Kister, İsrâiliyat kavramının ihtiva ettiği genel temaya gelecekle ilgili rivayetleri de dahil etmiştir. Bu tarife göre “Önceki peygamberler ve (son) peygamberin ortaya çıkışı ile ilgili haberleri, İslâm toplumunun çeşitli tasvirlerini (halifeler, isyanlar, Hanedanların çöküşü, mehdî ve kıyamet alâmetleri vb.) içeren bu rivayetlere genellikle “İsrâiliyat” adı verilir.”⁹⁸ şeklinde bir tanımlama getirmiştir. Yalnızca geçmiş olaylar değil geleceğe ve gaybiyyâta dair bilgiler, Fiten ve melâhim⁹⁹ türü rivayetler de İsrâiliyat kapsamında değerlendirilmektedir.¹⁰⁰ Ayrıca İsrâiloğullarına gönderilmiş olan peygamberler, kendi kavim ve ümmetlerinden günah işleyenler, onlara verilen öğütler ve cezalar, onlardan zühd ve takvâ sahibi kimseler ve Allah'ın onlara ihsan ve lütufları da İsrâiliyat kapsamına girmektedir.¹⁰¹ İsrâiliyat'ı oluşturan unsurlar arasında kâinatın ve insanın yaratılışı hakkındaki bilgiler de yer almaktadır.¹⁰²

İsrâiliyat kavramının Vehb b. Münebbih'e (ö. 114/732) “*Kitabü'l-İsrâiliyat*” adlı eserin nispet edilmesiyle bu terimin kullanımının hicrî II. asrın başlarına kadar uzandığına ilişkin

⁹⁵ Na'nâa, *el-İsrâiliyât ve Eseruhâ fî Kütübi't-Tefsîr*, 73.

⁹⁶ Aydemir, *Tefsirde İsrâiliyyat: (Hicrî 6. asrın başına kadar)*, 29.

⁹⁷ Muhammed Mustafa Kulu, *Yeni İsrailiyat: Doğu'da İsrail ve Yahudi Çalışmaları* (İstanbul: Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, 2020), 19.

⁹⁸ M. J. Kister, “İsrâiloğullarından Nakilde Bulunma Meselesi”, çev. Cemal Ağırman, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (2001), 132.

⁹⁹ Fiten ve Melâhim, “Gelecekte ortaya çıkacak sosyal kargaşa, iç savaş gibi önemli olaylar ve kıyamet alâmetlerine dair haberlerle bunlara ilişkin literatürü ifade eden terim”dir. (Bk. İlyas Çelebi, “Fiten ve Melâhim”, *TDVİA* (İstanbul: TDV Yay., 1996), XIII: 149.

¹⁰⁰ Hatiboğlu vd. Birişik, “İsrâiliyat”, XXIII: 195; Kaya, *Çağdaş Tefsirlerde İsrâiliyat Eleştirisi*, 103; Hıdır, *Yahudi Kültürü ve Hadisler*, 27.

¹⁰¹ Hıdır, *Yahudi Kültürü ve Hadisler*, 27; Hatiboğlu vd. Birişik, “İsrâiliyat”, XXIII: 195.

¹⁰² Kaya, *Çağdaş Tefsirlerde İsrâiliyat Eleştirisi*, 103.

değerlendirmeler yapılmıştır.¹⁰³ Bernard Lewis, Vehb b. Münebbih'e atfedilen “*Kitabü'l-İsrâiliyat*” adlı eserin şüpheli görünse de her durumda İsrâiliyat türü hikâyeye ve yorumlarda isminin kaynak olarak gösterildiğine dikkat çeker.¹⁰⁴

İsrâiliyat kavramı, Hristiyan rivayet ve kültürü ile ilgili olmakla birlikte daha çok Yahudilerden yapılan nakilleri ifade etmektedir. Çünkü Yahudilerden gelen nakiller diğerlerine nispetle daha çoktur. Ayrıca, Yahudi menşeli haberler daha yaygın ve meşhurdur. Yahudilerin Müslümanlarla geniş ölçüde karışmaları, ticaret ve kültür alış-verişi yapmaları da bunda etkili olmuştur.¹⁰⁵ Bazı araştırmacılar Hristiyan kaynaklı bilgileri Yahudi menşeli rivayetlerden ayırmak maksadıyla “mesîhiyyât” ve “nasrâniyyât” kelimelerini kullanmışlardır.¹⁰⁶ Ebû Şehbe, mesîhiyyât ya da nasrâniyyât türü rivayetlerin İsrâilî rivayetler kadar olumsuz tesirlerinin olmadığını ifade etmektedir. Çünkü bu rivayetler, büyük ölçüde ahlâk, öğüt, nefis terbiyesi ve kalp incelikleri gibi konulardan oluşmaktadır.¹⁰⁷

Kur'an-ı Kerîm'in Yahudi ve Hristiyanları tanımlamak üzere kullandığı kavramlardan biri de Ehl-i Kitap kavramıdır. Bu kelime “Ehl” ve “Kitap” kelimelerinin birleşmesiyle meydana gelen İslâm dinine ait bir terimdir. Lügat itibarıyla kitaplı, kitap sahibi olanlar, indirilmiş ilahi bir kitaba inananlar, Tevrat, Zebur, İncil ve Kur'an gibi bir kitabı olanlara denmektedir. İlk dönemlerde Yahudi ve Hristiyanları ihtiva ederken daha sonraları Sabî, Mecûsiler de bu kapsama alınmıştır.¹⁰⁸ Kur'an-ı Kerîm'de otuz yerde zikredilen bu terimle birlikte, aynı anlamda kullanılan “Ehl-i Zikr” ve “Ûtü'l-İlim (Ehli İlm)” terimleri de vardır. Bu terimlerle Kur'an, İslâm'dan önceki ilâhî dinleri kastetmektedir.¹⁰⁹

İslâm'ın doğuşundan önce Arap Yarımadası'na yerleşen Ehl-i Kitap, Araplarla ticari, sosyal, siyasi ve kültürel ilişkiler içinde olmuşlardır. Yahudilikten hikâyeler, kıssalar, mitolojiler Arap kültürüne aktarılmıştır. İslâmî döneme gelince Ehl-i kitap ile Araplar

¹⁰³ Hıdır, *Yahudi Kültürü ve Hadisler*, 20.

¹⁰⁴ Bernard Lewis, *İslâm Dünyasında Museviler*, çev. Belgin Çınar (Ankara: Akıl Çelen Kitaplar Yay., 2021), 159.

¹⁰⁵ Aydemir, *Tefsirde İsrâiliyyat*, 28.

¹⁰⁶ Ahmed Emin, *Fecrû'l-İslâm*, çev. Ahmed Serdaroğlu (Ankara: Kılıç Kitabevi, 1976), 316; Mahmud Ebu Reyve, *Edvâ ale's-Sünneti'l-Muhammediyye* (Kahire: Daru'l-Maarif, ts.), 154; Ebû Şehbe, *el-İsrâiliyyât ve'l Mevzûat*, 14.

¹⁰⁷ Ebû Şehbe, *el-İsrâiliyyât ve'l Mevzûat*, 14.

¹⁰⁸ Remzi Kaya, *Kur'an'a Göre Ehl-i Kitap ve İslâm* (İstanbul: Yağmur Yay., 2011), 87-88.

¹⁰⁹ Kaya, *Kur'an'a Göre Ehl-i Kitap ve İslâm*, 88.

arasındaki münasebetler Kur'an-ı Kerim'in nazil olmasıyla, Hz. Peygamber'in bir peygamber olarak ortaya çıkmasıyla bambaşka bir boyuta taşınmıştır. Hz. Peygamber'in İslâm'a davet çalışmaları sonucunda Yahudilikten İslâm'a geçen din adamları olmuş, bu din adamları kendi birikimlerini İslâm'a aktarmışlardır. Bu aktarım sonucu oluşan rivayetler ilk dönem sahabe ve tabiîn döneminde bir sorun olarak algılanmazken daha sonraki süreçte gerek tefsirde gerek hadis ilminde gerekse İslâm tarihinde bir problem haline gelmiştir.

İsrâiliyat'ın özelde tefsire genelde İslâm kaynaklarına girmesi ve yaygınlaşması meselesini sosyal ve dini sebepler üzerinden değerlendiren İbn Haldûn, *Mukaddime*'sinde şöyle demektedir: "...Geçmiş âlimler bunları (tefsir babında rivayet edilenleri) toplamışlar ve hıfzetmişlerdir. Ancak bunların kitapları ve nakilleri zayıf-doğru, makbul-merdûd şeyleri karışık olarak ihtiva etmektedir. Bunun sebebi şudur: Araplar ehli kitap değildiler, bilgileri de yoktu. Bedevîlik ve ümmîlik genel halleriydi. Kâinatın sebepleri, yaratılışın başlangıcı ve mevcudiyetini sırları gibi herkesin bilmek istediği şeyleri öğrenmek istediklerinde, kendilerinden önceki kitap ehli Yahudilere ve dinlerinde onlara tabi olmuş olan Hıristiyanlara soruyorlardı. O zamanlar Araplar arasında yaşayan Tevrat müntesipleri ise, Araplar gibi göçebe yaşıyorlardı. Ehl-i kitaptan olan avam ne kadar biliyorsa, bu kimseler de o kadar bilgi sahibiydi. Bunların çoğu Yahudiliği kabul etmiş Himyer Araplarıydı. Bunlar İslâm'ı kabul ettikten sonra İslâm diniyle ilgisi olmayan eski bilgilerini muhafaza ettiler. Yaratılışın başlangıcına, olağanüstü hâl ve olaylara, fitnelere ve benzeri şeylere dair haberler gibi. Ka'b u'l-Ahbâr, Vehb b. Münebbih, Abdullah b. Selâm gibi kişiler böyleydiler. Tefsirler bunlardan nakledilen rivayetlerle doldu. Bu rivayetler içinde (peygamberden değil de) bizzat bunların kendilerinden rivayet edilmiş haberler yer almaktaydı ve bunlar sahih olduklarında amel etmenin farz olduğu ahkâmıla ilgili konular da değildiler. Bu yüzden de müfessirler bu tip rivayetler karşısında müsamahakâr davrandılar ve bu kitapları böylesi rivayetlerle doldurdular. (Daha önce dediğimiz gibi) bu rivayetlerin aslı badiyede oturan ve naklettikleri şeyleri araştırıp tetkik ederek öğrenecek durumda olmayan Tevrat ehline dayanmaktaydı. Ancak bunlar (Müslüman olduktan sonra) dinde ve Müslümanlar arasında şöret bulup büyük itibara mazhar oldukları için onlardan gelen rivayetler kabul görmüştür..."¹¹⁰ demektedir.

İsrâiliyat, Tefsir ve Hadis kaynaklarında olduğu kadar İslâm tarihi kaynaklarında da etkili olmuştur. Ne var ki İslâm tarihi kaynaklarında Yahudilerle olan münasebetlere dair geniş

¹¹⁰ İbn Haldun, *Mukaddime*, çev. Süleyman Uludağ (Dergâh Yay., 2020), 787-788.

yer ayrılmış olsa da hususî olarak İsrâiliyat bahsi ele alınmamıştır. Tefsir ilmine paralel olarak ortak konular üzerinden İslâm tarihi eserlerine intikal eden Ehl-i kitap rivayetleri İslâm öncesi dönemde kıssalar bağlamında ağırlıklı olarak kaynak olarak kullanılmıştır. Sahabe, tâbiûn ve tebe-i tabiînin dönemlerinde İsrâiliyat rivayet etme hususunda çekince ve gizleme ihtiyacı duymamışlardır. Bu durum Müslümanların Ehl-i kitap algısına yönelik tutumlarını göstermesi bakımından önemlidir.

Muhammed Hamidullah, İsrâiliyat almanın gerekçeleri olarak, İslâm dininin Hz. Âdem (as.)’dan başlayarak Hz. Muhammed (sav.)’e kadar tek din olduğunu, yenilenmesi ve ihyasından başka bir şey olmadığını dile getirerek, Müslümanların tarih boyunca gelen peygamberler ve ümmetler hakkında Kur’an’ın hatırlatıp geçtiği, oldukça özlü beyanı karşısında merak duygusunu yenemediklerini ve geçmişe dönük bilgi eksikliklerini gidermek amacıyla her çareye başvurdıklarını dile getirmektedir. Özellikle Kur’an’da ismi geçen peygamberler hakkında malumat elde edebilmek için bunu yaptıklarını kaydeder. Bu sebeple hemen her yerde kolaylıkla erişilebilecek olan Kitab-ı Mukaddes bilgisine sahip olan kimselere müracaat ettiklerini; bu dönemde Mecusi ve Sabîî kaynaklarının ise daha az yaygın olduğunu söylemektedir.¹¹¹

Erken dönemlerde İsrâiliyat telakkisi müspet ya da menfî mânâda değer içermeyen bir kelime olarak kullanılırken, özellikle Ehl-i hadis çizgisini sistematik Selefiliğe dönüştüren İbn Teymiyye (ö. 728/1328) ve talebesi İbn Kesîr (ö. 774/1373) tarafından olumsuz çağrışımlara sahip bir terim haline gelmiştir.¹¹² Neo-Selefilik adı verilen akımın öncüleri olan Muhammed Abduh ve öğrencisi Reşid Rıza tarafından İsrâiliyat özelde tefsir olmak üzere diğer İslâmî ilimlerin en önemli problemi olarak tanımlanmıştır. İsrâilî rivayetler İslâm’ın içine sokulmaya çalışan tahrif hareketleri olarak değerlendirilmiştir. Ahmed Emîn (ö. 1954) ve Mahmud Ebû Reyve (ö.1970) gibi müellifler İsrâiliyat konusuna eleştirel yaklaşımın ötesinde radikal bir tavır sergilemişler, Yahudilik ve Siyonizm karşıtlığının bir tezahürü olarak İsrâiliyat meselesine sert

¹¹¹ Muhammed Hamidullah, “İslâmî İlimlerde İsrâiliyat Yâhut Gayr-i İslâmî Menşeli Rivayetler”, çev. İbrahim Canan (çev.), *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (1977), 295.

¹¹² Döner, *Tefsirde İsrailiyyatın Kaynak ve Bilgi Değeri*, 33.

bir tutum takınmışlardır. Nitekim Ebû Reyve, “İlk Siyonist Ka‘bu’l-Ahbâr” adlı bir makale kaleme almıştır.¹¹³

İsrâiliyat türü haberler nakleden âlimler arasında sahabe döneminden Ebû Hüreyre, Abdullah b. Abbâs, Abdullah b. Amr b. el-Âs, Abdullah b. Selâm, Temîm ed-Dârî gibi isimler vardır. Tâbiûn neslinden Ka‘bu’l-Ahbâr ve Vehb b. Münebbih, tebe-i tâbiînden ise Kelbî, İbn Cüreyc, Mukatil b. Süleyman, Muhammed b. Mervan Süddî (Süddî es-Sağîr) ve İbn İshâk gibi isimler zikredilir.¹¹⁴

---

¹¹³ Döner, *Tefsirde İsrailiyyatın Kaynak ve Bilgi Değeri*, 68-69.

¹¹⁴ Remzi Na'nâa, *el-İsrâiliyât*, 123-197; Zehebî Hüseyin, *el-İsrâiliyat*, 55-93.

BİRİNCİ BÖLÜM

TÂRİHU'L-ÜMEM VE'L-MÜLÛK'TA İSRÂİLİYATLA İLGİLİ HABERLERİN RÂVİLERİ

1. Müslüman Râviler

Çalışmamızın bu bölümünde Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk'ta İsrâiliyat rivayetleri nakletmekle meşhur râvilerin; Ka'bu'l- Ahbâr (ö.32/652), Abdullah b. Selâm (ö. 43/663-64), Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88), Saîd b. Cübeyr (ö. 94/713), Vehb b. Münebbih (ö. 114/732), Süddî (ö. 127/745), İbn Cüreyc (ö. 150/767)'in kronolojik bir sırayla biyografilerine yer verdik. Genel olarak ilmî yönlerine, eserlerine ve özellikle İsrâiliyat rivayetleri açısından durumlarına dair bilgi vermeye çalıştık. Yine Ehl-i kitap kültürü ile olan münasebetlerine, onlar hakkında araştırmacılar tarafından yapılan olumlu veya olumsuz değerlendirmelere yer verdik. Daha sonra İsrâiliyat nakleden Ehl-i Kitab'a mensup râviler ve râvisi belli olmayan haberler hakkında çalışmamız özelinde bazı önemli noktalara değindik.

1.1. Ka'bu'l- Ahbâr (ö.32/652)

Ka'bu'l-Ahbâr'ın¹¹⁵, asıl adı Ebû İshâk Ka'b b. Mâti' Heynû' veya Heysû' Amr b. Kays b. Main b. Cuşum b. Abdişems b. Vâil b. Avf b. Cemher b. Katn b. Avf b. Züheyr b. Eymen b. Hımyer b. Sebe el-Hımyerî',¹¹⁶ el-Yemânîdir.¹¹⁷ Ka'bu'l- Ahbâr, Hımyer'den, Zû Ru'ayn veya Zü'l-Kilâa ailesindedir.¹¹⁸ Hz. Peygamber (sav.) zamanına ulaştı fakat onu göremedi.¹¹⁹ Yahudilik dinine mensuptu. Daha sonra Müslüman olup Medine'ye geldi. Oradan da Şam'a giderek Humus'ta ikamet etti. 32/652-653 yılında Osman b. Affân'ın hilafeti zamanında 104 yaşında gaza için çıktığı Humus'ta vefat etti.¹²⁰

¹¹⁵ M. Yaşar Kandemir, "Ka'b el-Ahbâr", *TDVİA* (İstanbul: TDV Yay., 2001), XXIV: 1-3.

¹¹⁶ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *Tehzîbu'l-Esmâ ve'l-Luğât* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.) II: 68-69.

¹¹⁷ Zehebî, *A'lâm*, III, 489.

¹¹⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî - Ata, Abdulkadir, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ* (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990), VII: 445; Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle), III: 471.

¹¹⁹ Nevevî, *Tehzîb*, II: 68.

¹²⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII: 445; Zehebî, *Siyer*, III: 491 .

Onun hakkında Cahiliye Dönemi'ne ulaştığı, Hz. Ebubekir veya Hz. Ömer zamanında Müslüman olduğu aktarılmaktadır.¹²¹ Çoğunluğun kabul ettiği rivayete göre Yahudiye'nin Peygamber (sav.)'in vefatından sonra Hz. Ömer zamanında Yemen'den Medine'ye gelerek Müslüman oldu.¹²²

Ka'b hakkında olumlu ve olumsuz pek çok kanaat ortaya konmuştur. Ebu Nuaym'ın, *el-Hilye* adlı eserinde Ka'b'ın rivayetlerine oldukça geniş yer ayırdığı görülmektedir.¹²³ Ebu Nuaym, Ka'b'ın Müslüman olmadan önce ünü her yana ulaşmış bir Ehl-i kitap bilgini olduğunu, esrarengiz konuları araştıran, bildiklerini ve anılarını anlatan, yanında çok kitap bulunduran bir zat olduğunu ifade etmektedir. Daha sonra Tevrat'tan yaptığı çeşitli nakillere, İslâm Öncesi Dönem, Peygamberlere ilişkin birtakım haberler, ahlak, öğüt ve mürsel olarak zikrettiği hadislere yer vermiştir.¹²⁴

Ebû Hüreyre'nin Ka'b'la karşılaştığı ve Ka'b'a Hz. Peygamber'den hadisler naklettiği, buna karşılık Ka'b'ın da ona geçmiş ümmetler hakkında nakillerde bulunduğu rivayet edilmiştir.¹²⁵ Makdisî (ö.355/966) Ebû'l-Âliye, Tüster fethedildiğinde Hürmüzan'ın hazinesinde Danyal'a ait olduğu tahmin edilen bir mumyanın başucunda bir kitap bulmuş, sonra bu kitabı Hz. Ömer de Arapçaya çevirmesi için Ka'bu'l-Ahbâr'a göndermiştir.¹²⁶ Bu rivayetten anlaşılacağı üzere Ka'b, Arapça dilinin yanında muhtemelen İbranice de bilmekteydi.

Ka'b'ın güvenilir olduğu konusunda alimlerin çoğu ittifak etmiştir. Ebu'd-Derda: "Onun yanında çokça ilim vardır." demiştir.¹²⁷ Bazı âlimler ise "Yalanını tespit ediyoruz." ifadesinde kastedilen Ka'b değil, onun nakilde bulunduğu Tevrat'tır. Çünkü kitaplarını

¹²¹ Ebû'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye* (Beyrut: Mektebetü'l-Maârif, 1991), I: 34-35; İbn Hacer, *Tehzîb*, III: 471.

¹²² İbn Sa'd, *Tabakât*, VII: 445; Ebû Hâtim Muhammed b. Hıbbân b. Ahmed el-Büsî, *es-Sikât*, V: 334; Nevevî, *Tehzîb*, II: 68; Zehebî, *A'lâm*, III: 489.

¹²³ Ebu Nuaym, *Hilyetu'l-Evliyâ ve Tabakâtu'l-Esfiyâ* (Kahire: Dâru'l-Hadîs), IV: 384-451.

¹²⁴ Ebu Nuaym, *Hilyetu'l-Evliyâ*, IV: 384-451.

¹²⁵ İbn Hanbel, *el-Müsned*, (Beyrut:1982), I: 275.

¹²⁶ Ebû Nasr el-Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî, *el-Bed' ve't-Târîh* (Kahire: Mektebetü's-Sakafatü'd-Diniyye, ts.) II: 165.

¹²⁷ Nevevî, *Tehzîb*, 68-69.

değiştirip bozdukları için, onun içerisinde yalan bulunmamaktadır.” şeklinde görüş belirtmişlerdir.¹²⁸

Yahudi kaynaklarında Ka‘b’la ilgili hiçbir bilgi bulunmadığı, İslâm kaynaklarında güvenilir bir hadis nakilcisi olarak kabul edildiği Batılı araştırmacılar tarafından ifade edilmektedir.¹²⁹

Taberî, Ka‘b’ın İslâm öncesi dönem hakkında, dünyanın ömrü, yaratılış, geçmiş peygamberler ve geçmiş ümmetlere dair rivayetlerine yer vermiştir. Bu rivayetlerin sayısı, İsrâiliyat nakleden diğer râvilere göre azdır.

İbn Teymiyye, Şam muhitindeki Müslümanların Ka‘bu’l-Ahbâr’dan çok sayıda İsrâiliyat öğrendiğini belirtmiş, İslâm ümmetinin tabiûn âlimlerinin rivayetlerini dahi kılı kırk yarararak kabul etmelerine karşın Ka‘bu’l-Ahbâr’dan gelen İsrâiliyyat’ı bu denli rahat bir şekilde nakletmelerini hayretle karşıladığını ifade etmiştir. Üstelik bu bilgiler güvenilir râviler ve rivayet zincirleri vasıtasıyla da aktarılmamış, en nihayet eski Yahudi din adamlarına ait metinlerden nakledilmiştir. Allah, Kur’an’da söz konusu din adamlarının tebdil ve tahrif yaptıklarını bildirmiştir. Şu hâlde bir Müslümanın sırf bu nakillere istinaden herhangi bir İsrâilî haberi doğru kabul etmesi nasıl mümkün olabilir? Bu konuda Müslümanların yapması gereken iş, bu tür haberleri ne peşinen doğru kabul etmek ve ne de -eğer elimizde asılsızlığını gösteren bir delil yoksa tekzip etmektir. Hz. Peygamber bize böyle davranmamızı emretmiştir.¹³⁰ demektedir.

Ka‘bu’l-Ahbâr’ın İsrâiliyat türü rivayetlerin, haberlerin, hikâyelerin birçoğunun İslâm kültürüne kazandırılmasındaki payı inkâr edilemez bir boyuttadır. Bununla beraber onun bu özelliğinin insafli ve sağlıklı bir şekilde ilmî kıstaslar çerçevesinde değerlendirilmesi gerekmektedir.¹³¹

Ka‘bu’l-Ahbâr İsrâilî rivayetleri aktaran râviler arasında en fazla eleştiriye maruz kalan kişidir. Eleştirilere maruz kalmasında aktardığı rivayetlerde olağanüstü unsurlara fazlaca yer

¹²⁸ Zehebî, *el-İsrâiliyat*, 82.

¹²⁹ Lewis, Bernard, *İslâm Dünyasında Museviler*, 157-158.

¹³⁰ Ebû’l-Abbas Takiyyüddîn İbn Teymiyye, *İktidâü’s-Sirâti’l-Müstakîm*, (Beyrut: ts.), II: 821-823.

¹³¹ İsa Akalın, “Yahudilik Kültürü Aktarıcısı Ka‘bu’l-Ahbâr ve İsrâiliyyât”, *Hadis Tetkikleri Dergisi* XVII/2 (2019), 7-62.

vermesi, geleceğe dair bilgiler vermeye çalışması etkili olmuştur. Ancak Ka'bu'l-Ahbâr gibi bir râvinin aktardığı rivayetlerin çok olması diğer bir açıdan İslâm kültürüne zenginlik kazandırması açısından önemlidir.

1.2. Abdullah b. Selâm (ö. 43/663-64)

Abdullah b. Selâm, b. el-Hâris¹³² el-İsrâîlî¹³³ el-Ensârî¹³⁴, Müslüman olmadan önceki adı Husayn'dı.¹³⁵ Müslüman olunca bu isim Hz. Peygamber tarafından Abdullah olarak değiştirildi.¹³⁶ Künyesinin Ebû Yûsuf olduğu¹³⁷ ya da Hz. Yusuf neslinden geldiği rivayet edilir. Medine'deki üç Yahudi kabilesinden biri olan Benî Kaynuka'ya mensuptur.¹³⁸ Hazrecî olduğuna dair rivayetler de vardır. Babası gibi o da Yahudi alimlerindendi. Abdullah b. Selâm 43/663 yılında Medine'de vefat etmiştir.¹³⁹

Abdullah b. Selâm'ın ne zaman Müslüman olduğuna dair kaynaklarda farklı bilgiler yer almaktadır. Bir rivayete göre, Abdullah b. Selâm'ın Hz. Peygamber Mekke'de iken, diğer bir rivayete göre Asr-ı Saadetin sonlarında, başka bir rivayete göre ise Hz. Peygamber vefat etmeden iki sene önce Müslüman olmuştur.¹⁴⁰ Ancak bu konuda hicret yolculuğunun sonunda Müslüman olduğu görüşü ağır basmaktadır.¹⁴¹

Abdullah b. Selâm, Tevrat çok iyi bilen, Ehl-i Kitap'ın ileri gelenlerinden biri olup, Müslüman olduktan sonra da ilim ve takva bakımından Müslümanların önde gelenlerinden

¹³² Buhârî, *et-Târihu'l-Kebîr*, V: 18.

¹³³ İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasan İzzüddîn, *Üsdü'l-Ğâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe* (Beyrut: Daru'l-Fikr, 1993), III: 158; Nevevî, *Tehzîb*, I: 270; İbn Hacer, Şihâbuddin Ahmed b. Alî b. Hacer Ebu'l-Fadl el-Askalânî, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, thk. Adil Ahmed Abdulmevcûd - Ali Muhammed Muavviz (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1413), IV: 102.

¹³⁴ Nevevî, *Tehzîb*, I: 270.

¹³⁵ İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk. Ömer Abdüsselam Tedmurî (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-Arabî, 1990), II: 158; Zehebî, *A'lâm*, II: 413.

¹³⁶ İbn Hişâm, *es-Sîre*, II: 158; İbn Sa'd, *Tabakât*, II: 352; Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz* (Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), I: 26.

¹³⁷ Ebu Ömer Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr, *el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî. (Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1412), IV: 483; Nevevî, *Tehzîb*, I: 250; Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, I: 26.

¹³⁸ İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV: 102; Mustafa Fayda, "Abdullah b. Selâm", 134.

¹³⁹ Nevevî, *Tehzîb*, I: 271; Zehebî, *A'lâm*, II: 424; Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, I: 27.

¹⁴⁰ Mustafa Fayda, "Abdullah b. Selâm", *TDVİA* (İstanbul: TDV Yay., 1988), 134.; Josef Horovitz, "Abdullah b. Selâm", *TDVİA* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1978), I: 42-43.

¹⁴¹ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, II: 158.

olmuştur. Sahabenin kendisinden ilim alınacaklar listesinde onun adı da geçmektedir.¹⁴² Kur'an-ı Kerim'de yer alan bazı ayetlerde zikredilen "İsrâiloğulları âlimleri" ve "kitap bilgisine sahip" kimseyle Abdullah b. Selâm'ın kastedildiği kabul edilen yaygın bir kanaattir.¹⁴³

Abdullah b. Selâm, Ehl-i Kitap kültüründen geldiği için Tevrat ve Talmud'u babasından okumuştur.¹⁴⁴ Ondan aktarılan rivayetler Kütüb-i Sitte'de yer almaktadır.¹⁴⁵ Buhârî onun hakkında şu rivayeti nakleder: "Vefatı anında Muâz'ın yanında bulundum. Bir vasiyette bulunun denilince şöyle dedi: "İlmi Ebu'd-Derdâ, Selmân, İbn Mes'ûd ve Yahudiyken Müslüman olan Abdullah b. Selâm'dan öğrenin. Ben Rasululullah'ın onun hakkında, "Cennete girecek on kişinin onuncusudur." dediğini işittim."¹⁴⁶ Hüseyin ez-Zehebî söz konusu bu rivayet için onun ilimde eriştiği noktayı ve dindeki samimiyetini gösterdiğini ifade eder. Ayrıca hadis râvilerini kritik eden hadis alimleri içinde onu cerh eden biri olmadığını söyleyerek güvenilir olduğunun altını çizmektedir. Az olmakla birlikte kendisinden gelen sahih İsrâilî rivayetlerin onun konumuna zarar vermediğini, Rasulullah'ın izin verdiği hususların dışına çıkmadığını, dolayısıyla az sayıdaki bu rivayetlerin onun güvenilirliğine hanel getirmedeği değerlendirmelerinde bulunmaktadır.¹⁴⁷

Çalışmamızın konusunu teşkil eden Taberî de, Tarih'inde ondan yaratılışa ilişkin birkaç rivayette bulunmuştur. Bu rivayetlerin diğer râvilerin rivayetlerine kıyasla oldukça az olduğunu söyleyebiliriz. İsrâilî rivayetler açısından kendisine nispet edilen rivayetlerin aynı Ka'b gibi daha sonradan kendisine atfedilme ihtimali söz konusudur. Her ne kadar Ka'b'a atfedilen rivayetler kadar hacimli olmasa da bu rivayetlerin tartışmaya açık olduğu göz ardı edilmemelidir.

¹⁴² İbn Sa'd, *Tabakât*, II: 353.

¹⁴³ İbn Sa'd, *Tabakât*, II: 353.

¹⁴⁴ Fayda, "Abdullah b. Selâm", 135.

¹⁴⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *el-Kâşif fi Ma'rifeti men lehu Rivâye fi'l-Kütübi's-Sitte*, thk. Muhammed Avvâme (Cidde: Dâr'ul-Kıble li's-Sakâfeti'l-İslâmiyye, 1992), I: 560.

¹⁴⁶ İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV: 103.

¹⁴⁷ Zehebî, *el-İsrâiliyat*, 70.

Abdullah b. Selâm'a nisbet edilen bazı risâleler zamanımıza kadar gelmiştir. Hz. Peygamber'e sorduğu sorularla bunlara verilen cevapları içeren ve birçok yazması bulunan “el-Mesâ'il”i, Kahire’de basılmıştır.¹⁴⁸

1.3. Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88)

Tam adı, Abdullah b. el-Abbâs b. Abdülmuttalib b. Hâşim b. Abdimenâf el-Kureşî, el-Hâşimî'dir.¹⁴⁹ En büyük oğluna nispetle Ebü'l-Abbâs olarak künyelenmiş, soyundan halifeler geldiği için Ebu'l-Hulefâ olarak anılmıştır. Hicretten üç yıl önce doğmuştur.¹⁵⁰ Hz. Peygamber vefat ettiğinde Abdullah b. Abbâs'ın on üç yaşında olduğu konusunda kaynaklarımız ittifak etmişlerdir.¹⁵¹ Babası Abbâs b. Abdülmuttalib ile Fetih senesi Medine'ye gelmişlerdir.¹⁵² Abdullah b. Abbâs'ın büyük oğlundan soyu devam etmemiş, diğer oğulları olan Fadl b. Abdullah, Muhammed b. Abdullah, Ubeydullah b. Abdullah'ın da nesillerinin devam etmediği kaydedilmiştir. Ali b. Abdullah adında en küçük oğluyla soyunun devam ettiği, güzel yüzlü olup, çokça namaz kıldığı için kendisine “*es-Seccâd*” (çok namaz kılan) denildiği, onun soyundan halifeler geldiği ve Abbâsî Hanedanlığını oluşturduğu ifade edilmektedir.¹⁵³ Kızı Lübâbe bt. Abdullah, Ali b. Abdullah b. Ca'fer b. Ebû Tâlib ile evlenmiş ve ondan çocukları olmuştur. Babası Hz. Peygamber'in (sav.) amcası, Abbâs b. Abdülmuttalib'tir. Annesi Ümmü Fadl olarak bilinen Lübâbe el-Kübrâ bt. el-Hâris'tir. Eşi ise, Kinde kabilesinden Zür'a bt. Mişrâh'tır.¹⁵⁴ Abdullah b. Abbâs'ın, babası ve büyük dedeleri Hâşimoğulları içerisinde çok saygın bir konumda idi. Babası Hz. Abbâs, mâlî sıkıntılar sebebiyle Kâbe hizmetlerini yürütemeyen Ebû Tâlib'ten sonra rifâde¹⁵⁵ ve sikâye¹⁵⁶ görevlerini üstlenmiştir.¹⁵⁷

¹⁴⁸ Fayda, “Abdullah b. Selâm”, 135.

¹⁴⁹ İbn Abdilber, *el-İstîâb*, IV: 420.; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV: 121-122.

¹⁵⁰ İbn Abdilber, *el-İstîâb*, IV: 420; Zehebî, *A'lâm*, III: 332.

¹⁵¹ İbn Abdilber, *el-İstîâb*, IV: 420.

¹⁵² Zehebî, *A'lâm*, III: 333.

¹⁵³ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII: 295.

¹⁵⁴ Zehebî, *A'lâm*, III: 333.

¹⁵⁵ Rifâde, hacılara yemek dağıtma görevidir. Bk. Mustafa Sabri Küçükaşçı, “Rifâde”, *TDVİA* (İstanbul: TDV Yay., 2008), XXXV: 97.

¹⁵⁶ Sikâye, Mekke'ye dışardan gelen yabancılara ve hac zamanlarında hacılara su verme hizmetlerini karşılama görevidir. Bk. Mustafa Sabri Küçükaşçı, “Sikâye”, *TDVİA* (İstanbul: TDV Yay., 2009), XXXVII: 177.

¹⁵⁷ Küçükaşçı, “Rifâde”, XXXV: 97.

Hiz. Peygamber'in zevcelerinden Meymûne, Abdullah b. Abbâs'ın teyzesi olduğu için Abdullah b. Abbâs, Hiz. Peygamber'i yakından tanımış, onun tavır ve davranışlarını izlemiş, zaman zaman onun yanında kalmıştır. Hiz. Peygamber'e olan muhabbeti, bağılılığı ve samimi hizmetlerinden dolayı Hiz. Peygamber'in takdirini kazanmış, "Allah'ım! Ona hikmeti öğret ve onu dinde fakih kıl."¹⁵⁸ bir başka duasında da "Allah'ım, ona hikmeti öğret ve Kitabın Te'vilini öğret!" duasına mazhar olmuştur.¹⁵⁹ Kendisine ilmî üstünlüğünden dolayı Bahr (Deniz), Hibru'l-Ümme (Ümmetin Âlimi), Fakihu'l-Asr (Asrının Fakihi), İmâmü't-Tefsîr (Tefsirde İmam),¹⁶⁰ Tercümânü'l-Kur'ân¹⁶¹ gibi lakaplar verilmiştir. Abdullah b. Abbâs, 68/687 yılında Taif'te vefat etmiştir.¹⁶² Cenaze namazını Muhammed el-Hanefiyye kıldırması ve "Bugün ümmetin rabbânisi öldü." demiştir.¹⁶³

Abdullah b. Abbâs'ın akıl, zekâ ve kavrayışının keskinliği sahabe arasında meşhur olmuştur. Hiz. Ömer, hilafeti döneminde küçük yaşta toplantılara katılmasına müsaade etmiş, onun görüşlerine değer verip önemli gördüğü konularda onunla istişare etmiştir. Buna itiraz eden sahabeye Nasr suresinin tefsirini yaptırarak ilmine ve zekasının keskinliğine olan güvenini göstermiştir.¹⁶⁴ İlmî liyakatine dair başka bir örnek de Talha b. Ubeydullah'tan gelmiştir. Onun hakkında "İbn Abbâs'tan daha hazır düşünüşlü, daha akıllı, daha bilgili, daha halim kimseyi görmedim. Ömer'in yanında Bedir ehlinden, Muhacir ve Ensar'dan ashab olduğu hâlde onu, içinden çıkılmaz problemleri çözüm için davet ettiğini ve ona sana bir mesele geldi, çöz bakalım dediğini ve onun sözünü kabul ettiğimizi gördüm."¹⁶⁵ demiştir.

Hiz. Peygamber'in özel duasına mazhar olan Abdullah b. Abbâs sahabe arasında Kur'ân'ı en iyi bilenlerdendi.¹⁶⁶ Kur'an'ın inceliklerine vakıf olup, tefsir ilmindeki yeterliliği hemen hemen herkes tarafından kabul görmüştür. Kur'an tefsir metodu olarak Arapça şiir

¹⁵⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, II: 366.

¹⁵⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, II:365.

¹⁶⁰ Zehebî, *A'lâm*, III: 331.

¹⁶¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, II: 366.

¹⁶² Zehebî, *A'lâm*, III: 359.

¹⁶³ İbn Sa'd, *Tabakât*, II: 368; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV: 130.

¹⁶⁴ Buhârî, *es-Sahîhu'l-Buhârî* (Dımeşk-Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2002), Kitâbu't-Tefsîr, 110.

¹⁶⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, II: 370.

¹⁶⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, II: 367.

kullanmıştır. İbn Abbâs'a, "Kur'an'dan çok şey sorulurdu. O, bu böyle böyledir. Şairin böyle böyle dediğini duymadınız mı?" derdi.¹⁶⁷

İbn Abbâs, fıkıh ilminde de temayüz etmiş fâkih bir sahâbîdir. Dört Abdullah'tan birisi sıfatıyla döneminde, Mekke'nin fıkıh otoritesi olan İbn Abbâs fetvalarının çokluğu ile tanınmıştır.¹⁶⁸ Hz. Ömer ve Hz. Osman hukukla ilgili karar aşamalarında daima İbn Abbâs'la istişâre etmişler ve vefat edene dek fetva vermeye devam etmiştir.¹⁶⁹

İbn Abbâs'ın ilim meclisinde her gün bir ders işlediği ve bu dersler arasında meğâzî, eyyâmu'l-Arap ve şiir konularının olduğu aktarılmıştır. Öğrencisi Atâ b. Yesâr bu dersler hakkında şöyle demiştir: "İnsanlardan bazıları İbn Abbâs'a şiir için, bazıları ensâb için, bazıları eyyâmu'l-Arap ve olayları için gelirlerdi. Her bir grup istediğini alarak geri dönerdi."¹⁷⁰ Bir başka rivayette, "İbn Abbâs bazı özellikleriyle insanları geçmiştir. Kendisinden öncekileri bilmesiyle (geçmişe dair bilgi), kendisinin görüşüne ihtiyaç duyulan fıkıhla, hilmiyle (yumuşaklığıyla), neseple ve (Tercümânu'l-Kur'an). Gerek Rasulullah'ın (sav.) hadisinde, gerek Ebubekir, Ömer ve Osman'ın hükümlerinde gerek fikhî görüşlerinde gerek şiirde gerek Arapça'da, gerek Kur'an'ın tefsirinde, hesapta, ferâizde, geçmişte olan olaylar hakkında ondan daha bilgili birisini görmedim. Kendisine ihtiyaç duyulduğunda ondan daha isabetli görüş söyleyeni görmedim. Gelir oturur, bir gün fıkıhı, bir gün te'vili, bir gün meğâzîyi, bir gün şiiri, bir gün Eyyâmu'l-Arap'ı anlatırdı. Hiçbir âlim görmedim ki ona boyun eğmesin. Ona soran hiç kimseyi görmedim ki onda cevabını almasın ve ilim bulmamış olsun."¹⁷¹ İbn Abbâs'ın siyer alanında özel bir ilgisi olmuştur. Bu konuda kendisi "Ben Resulullah'ın ensâr ve muhacirden olan ahabının peşinden ayrılmazdım. Onlara devamlı olarak Resulullah'ın (sav.) meğâzisinden ve bu konuda Kur'an'da nelerin indirildiğini sorardım..."¹⁷² demiştir.

İbn Abbâs, Kur'an'da özet geçen, Tevrat ve İncil'de ise ayrıntılı olarak anlatılan konularda, Ehl-i Kitap'tan Müslüman olanlara danışır ve onlardan bilgi alırdı. Bu onlara her

¹⁶⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, II: 367.

¹⁶⁸ Emine Demil, "İbn Abbâs'ın Sahabeye Yönelik İstidrakleri: İbadetler Özelinde Bir İnceleme" 12/1 (Mart 2022), 331.

¹⁶⁹ İbn Sad, *Tabakât*, II: 366.; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII: 299.

¹⁷⁰ İbn Abdilber, *el-İstîâb*, IV: 433.

¹⁷¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII: 301.

¹⁷² İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII: 298.

konuda soru sorduğu ve onların her söylediğine katıldığı anlamına gelmiyordu. Öbür taraftan Müslümanlar da mühtedi âlimlerden bir şey duydukları zaman İbn Abbâs gibi sahabenin ileri gelen âlimlerine soruyorlardı. Nitekim Taberî’de yer alan bir rivayette, bir adam İbn Abbâs’ın yanına gelerek Ka‘bu’l-Ahbâr’ın güneş ve ay hakkında söylediklerini aktarmış, İbn Abbâs gelen rivayeti duyunca kızgınlığını belli ederek bunun Yahudi hurafesi olduğunu söylemiş, Kur’an ayetinden deliller getirmek suretiyle rivayetin yanlışlığını belirtmiştir.¹⁷³

İbn Abbâs Ehl-i Kitap’tan çok sayıda bilgi aktaran ve İsrâiliyat nakleden sahabîler arasında yer almaktadır. Nitekim Taberî de, İbn Abbâs’ın rivayet ettiği geçmiş peygamberler ve ümmetler hakkında çok sayıda habere yer vermiştir. Bununla birlikte ehli kitap mensuplarının olumsuz tavırları ve Müslümanların onlardan gelişigüzel bilgi almaları sebebiyle Müslümanlara serzenişte bulunmuştur. O, “Ey Müslüman topluluğu! Allah’ın Nebi (sav.) indirdiği ve kendisinde karışıklık olmayan kitabı okuyup durduğunuz halde, siz nasıl olur da Ehl-i Kitap’a sorarsınız? Hem de Allah, Ehl-i Kitabın Allah’ın hükümlerini değiştirdiklerini, elleriyle Allah’ın kitabını bozduklarını, az bir menfaat karşılığında satmak için bu Allah’ın indinden gelen kitaptır dediklerini size bildirdiği halde. Size vahiy kaynaklı gelen ilim onlara sormanızdan sizi alıkoymuyor mu? Hayır, Vallahi! Onlardan hiçbirinin size indirilenden soru sorduğunu asla görmedik!”¹⁷⁴ diyerek serzenişte bulunmuştur.

Kendisini samimi ve katı bir Yahudi¹⁷⁵ olarak niteleyen Macar şarkiyatçısı Ignaz Goldziher, İbn Abbâs’ın Kutsal Kitap’tan alıntı yaparken rahat davrandığını ifade ederek, İbn Abbâs’ın Kur’an’ın tefsir edilmesinde geçmiş kültürler ve Yahudilere ait bazı bilgiler bildiğini, bu kültürlerle ilgili bulunan kimselerin görüşlerine başvurduğunu söylemektedir. Kaynakları arasında Ka‘bu’l-Ahbâr, Abdullah b. Selâm ve Ehl-i Kitap’tan olan bazı kimselerin olduğunu, Müslüman olmaları dolayısıyla halk nezdinde güvenilir ilim ehli olarak görülmeleri sebebiyle yalnızca İsrâiliyatla sınırlı kalmayıp pek çok konuda gelen uyarılara rağmen onlara müracaat ettiğini söylemektedir.¹⁷⁶

Benzer bir yaklaşımı Ahmed Emin’de görüyoruz. Ahmed Emin, *Fecrû’l-İslâm* adlı eserinde, müfessirlerin tefsirde ehli kitaba özellikle Tevrat’taki bilgilere yer vermesinin

¹⁷³ Taberî, *Târîhu’r-Rusûl ve’l-Mulûk*, I: 65.

¹⁷⁴ Buhârî, *es-Sahîhu’l-Buhârî*, Şehadât, 29.

¹⁷⁵ Mehmed Said Hatiboğlu, “Ignaz Goldziher”, *TDVİA* (İstanbul: TDV Yay., 1996), XIV: 105.

¹⁷⁶ Ignaz Goldziher, *Mezâhibü’t-tefsîri’l-İslâmî*, çev. Abdülhalîm en-Neccâr (Kahire, 1955), 85-93.

nedenleri üzerinde durarak, İbn Abbâs'ın özelinde onun İsrâîlî rivayetlere yaklaşımı ile ilgili değerlendirmelerde bulunmuştur. Ona göre, Kur'an'da yer alan kıssa ve haberlerin, peygamberlerin hayatlarına dair kapalı olan kısımlarının Tevrat'ta genişçe yer bulması nedeniyle Tevrat, sahabe ve tabiîn dönemi müfessirlerinin çoğunluğunun başvurduğu bir kaynak haline gelmiştir. Yaratılışın başlangıcına dair bir şey duydukları zaman veyahut bir peygambere işaret eden ayeti gördükleri zaman bütün detaylarıyla öğrenmek istemişlerdir. Tevrat, onun şerh ve haşiyeleri, Tevrat'a sokulan esatirler bu istek ve arzuyu karşılamıştır. Bunun bilen bazı Yahudiler Müslüman olmuşlar ve bu uydurmalar onlar aracılığıyla Müslümanlara girmeye yol bulmuştur. Bu suretle tefsire girmiş, mücmel ayetlerin esatirle genişlemesine yol açmıştır. Ahmed Emin, İbn Abbâs gibi sahabenin ileri gelenlerinin dahi bu mühtedilerin rivayetlerini almakta bir beis görmediklerini ifade ederek, Hz. Peygamber'in (sav.) "Ehl-i Kitap size rivayet ettiğinde, onları ne tasdik edin ne de yalanlayın." buyurmasına rağmen onların dediklerini/kitaplarını tasdik ettiklerini ve bunu başkalarına naklettiklerini ifade etmiştir.¹⁷⁷ Hüseyin Ez-Zehebî, *el-İsrâiliyat fi't-Tefsîr ve'l-Hadîs* adlı eserinde, Ahmed Emin'in söz konusu iddialarını ele alarak bu iddialara cevap teşkil eden değerlendirmelerde bulunmuştur. Bu iddiaların gerçeklerden ve hakikatten uzak olduğu ifade ederek, İbn Abbâs ve diğer sahabilerin İslâm'ı bütünüyle benimsemiş Yahudi âlimlerine sorduklarını ve bu sordukları şeylerin, akideyle, dinin temel veya alt konularıyla ilgili olmayıp, bazı kıssaların ve geçmiş olayların ayrıntılarına dair olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca bu rivayetleri bütünüyle kabul etmediklerini, dinlerine ve akıllarına arz edip, din ve aklın onayladığını kabul edip, onaylamadığını reddettiklerine dikkat çekmektedir. Öte yandan Kur'an'ın sükût ettiği yerde, Hz. Peygamber'den gelen bir rivayet yoksa, doğru ve yalan olması muhtemel şeyler hakkında daima temkinli olduklarını devamla İbn Abbâs'ın söz konusu iddiayı en başta kendisinin karşı çıktığını ve kınadığını söylemektedir.¹⁷⁸

İbn Abbâs'tan gelen rivayet zincirindeki senedlerden birine "silsiletü'l-kizb (yalan zinciri) demişlerdir.¹⁷⁹ Bu rivayetlerden anlaşılacağı üzere İbn Abbâs adına daha sonradan uydurma rivayet isnad edilmiş diyebiliriz. Hatta bu rivayetler İslâm âlimleri tarafından tesbit

¹⁷⁷ Ahmed Emin, *Fecrü'l-İslâm*, 299-301.

¹⁷⁸ Zehebî, *el-İsrâiliyat*, 60-62.

¹⁷⁹ Celaleddin Abdurrahman B. Ebi Bekr Suyûtî, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim (el-Memleketü'l Arabiyyeti's-Suudiyye, 1967), IV: 209.

edilerek incelenmiş, ona izafe edilen *mevkuf* rivayetlerin İsrâiliyat olma ihtimali bulunanları açıklamışlardır.¹⁸⁰

Eserleri: *Tefsîru İbn Abbâs*: Kendisinden nakledilen çeşitli tefsir ve hadis kitaplarında yer alan metinlerin bir araya getirilmesiyle oluşan kitaptır. Dr. Abdulaziz b. Abdullah el-Humeydî tarafından, on beş hadis kitabında yer alan İbn Abbâs'a ait tefsir rivayetlerini iki cilt halinde toplayarak, Buhârî ve Müslim'de bulunmayanların isnadını sağlamlık açısından tenkide tabi tutarak değerlendirmiştir. *Tefsîru İbn Abbâs*, ayrıca Fîrûzâbâdî tarafından toplanan tefsir metinlerini içermektedir.¹⁸¹

Garîbu'l-Kur'an: Arap dilinde ilk sözlük olarak daha sonraki sistemli sözlüklerin nüvesini teşkil eden bu eserin yazma nüshaları çeşitli kütüphanelerde mevcuttur.¹⁸² Eser, Kur'an'da geçen "garîb" kelimelerin hangi Arap kabilesinin lehçelerinden alındığını göstererek ayetlere açıklığa kavuşturmuştur.¹⁸³

Mesâ'ilü Nâfi b. el-Ezrâk: Kur'an'da geçen iki yüz kadar garîb kelime hakkında, Hâricilerin reisi Nâfi b. Ezrâk'ın İbn Abbâs'a yönelttiği sorular ve İbn Abbâs'ın eski Arap şiiri kullanarak verdiği cevapları ihtiva eden eserdir.¹⁸⁴ Bu eserin nüshaları çeşitli kütüphanelerde yer almaktadır.¹⁸⁵

Kasîdetü Medh: İbn Abbâs'ın Halife Muaviye'nin huzurunda okuduğu, Dört Halife ve babası Abbâs'ın menkıbelerini içeren kasidesidir.¹⁸⁶ Bu eserlerden başka ona izafe edilen çeşitli risale ve neşirler de bulunmaktadır.¹⁸⁷

¹⁸⁰ Hıdır, *Yahudi Kültürü ve Hadisler*, 241.

¹⁸¹ İsmail Lütfi Çakan - Muhammed Eroğlu, "Abdullah b. Abbâs b. Abdülmuttalib", *TDVİA* (İstanbul: TDV Yay., 1988), I: 79.; Mustafa Cünük, *İbn Abbâs Rivayetlerinde İsrâiliyat (Sahîfetü Ali b. Ebî Talha ve Taberî Örneği)* (Karabük: Karabük Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 72.

¹⁸² Ali Bulut, "Kur'an Filolojisine Dair İbn Abbas'a Nisbet Edilen Üç Eser", *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (2005), 282.

¹⁸³ Çakan - Eroğlu, "Abdullah b. Abbâs b. Abdülmuttalib", I: 79.

¹⁸⁴ Taha Hüseyin - Şaban Karataş, *Cahiliye Şiiri Üzerine* (Ankara: Ankara Okulu Yay., 2003), 54-55.

¹⁸⁵ Geniş bilgi için bk. Bulut, "Kur'an Filolojisine Dair İbn Abbas'a Nisbet Edilen Üç Eser", 284-285.

¹⁸⁶ Çakan - Eroğlu, "Abdullah b. Abbâs b. Abdülmuttalib", I: 79.

¹⁸⁷ Çakan - Eroğlu, "Abdullah b. Abbâs b. Abdülmuttalib", I: 79.

1.4. Saïd b. Cübeyr (ö. 94/713)

Tam adı, Ebû Abdullah (Ebû Muhammed) Saïd b. Cübeyr b. Hişâm el-Esedî, el-Kûfi'dir. Cihbizü'l-Ulemâ (âlimlerin başı) lakabıyla anılan Saïd b. Cübeyr, 44 /664 veya 45/665 yıllarında doğmuş, aslen Habeşli olup renginin siyahi olduğu aktarılmıştır.¹⁸⁸ İmam, hâfız, kârî, müfessir ve şehîd olarak tavsif edilen Saïd b. Cübeyr, Tabiîn neslinin en önemli âlimlerindedir. Künyesi, Ebû Muhammed¹⁸⁹ veya Ebû Abdullah'tır.¹⁹⁰ Kaynaklarımız onun Benî Esed b. Huzeyme kabilesinden, Benî Vâlibe b. el-Hâris'in mevlâsı olarak tanıtmaktadır.¹⁹¹ Bundan dolayı Esedî, Vâlibî nisbeleriyle anmıştır. El-Kûfi,¹⁹² nisbesi ise hayatının önemli bir kısmını Mekke'de geçirmesinden kaynaklanmaktadır. Kendisinden aktarılan bir rivayete göre şöyle demiştir: "İbn Abbâs bana, "Kimlerdensin?" diye sordu. Esedoğulları'ndanım dedim. "Onların Araplarından mı, yoksa mevalilerinden mi?" diye sordu. "Hayır, Araplarından değil, mevalilerindenim." dedim. İbn Abbâs bunun üzerine dedi ki: "Ben, Esedoğulları'ndan Allah'ın nimet verdiği kimselerdenim." diye söylesene" dediğini anlatmaktadır.¹⁹³ Saïd b. Cübeyr'in ailesi hakkında yeterli malumat yoktur. Babasının adı İbn Hişâm'dır.¹⁹⁴ Annesinin adının Ümmü Dehmâ olduğunu şu rivayetle öğreniyoruz: "İbn Abbâs, görme yetisini kaybettikten sonra, kendisine gelip soru soranlara şöyle derdi: "İbn Ümmü Dehmâ aranızda olduğu halde neden gelip bana soru soruyorsunuz?"¹⁹⁵ Kaynaklarımızda Abdulmelik ve Abdullah adında iki oğlu olduğu ve onları ders halkasına dahil ederek yetiştirdiği bilgisi yer almaktadır.¹⁹⁶ Bir

¹⁸⁸ Şemsuddin Ahmed b. Muhammed b. Hallikan, *Vefeyatu'l-A'yan*. thk. İhsan Abbas (Beyrut: Daru's-Sâdir, 1978) II: 371; Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, I: 76; Hayruddin ez-Ziriklî, *el-A'lâm* (Beyrut: Dâru'l-İlim li'l-melâyîn, 2002), III: 93.

¹⁸⁹ İbn Hallikan, *Vefeyat*, II: 371; Cemâluddin Ebu'l-Haccâc Yusuf el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl fi Esmâi'r-Ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1992), X: 358; Zehebî, *A'lâm*, IV: 321; İbn Hacer, *Tehzîb*, II: 9.

¹⁹⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, VI: 256; Ebu Nuaym, *Hilyetu'l-Evliyâ*, III: 371; İbn Hacer, *Tehzîb*, II: 9; Ziriklî, *el-A'lâm*, III: 93.

¹⁹¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, VI: 256; Buhârî, *Târih*, III: 461; Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dineverî, *el-Maârif*, thk. Servet Ukkâşe (Kahire: Heyetü'l-Mısıriyyeti'l-Âmme li'l-Kitâb, 1992), 445; İbn Hallikan, *Vefeyat*, II: 371; Mizzî, *Tehzîb*, X: 358; Zehebî, *A'lâm*, IV: 321; İbn Hacer, *Tehzîb*, II: 9; Ziriklî, *el-A'lâm*, III: 93.

¹⁹² Zehebî, *A'lâm*, IV: 321.

¹⁹³ İbn Sa'd, *Tabakât*, VI: 256.

¹⁹⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, VI: 256.

¹⁹⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, VI: 257; Mizzî, *Tehzîb*, X: 364.

¹⁹⁶ Zehebî, *A'lâm*, IV: 322; İbn Hacer, *Tehzîb*, II: 10.

rivayette de ömrünün ileri yaşlarına doğru bir kızının var olduğu anlaşılmaktadır.¹⁹⁷ Saîd b. Cübeyr, 94/713 veya 95/714 yılında, 49 yaşındayken Haccac tarafından öldürüldü.¹⁹⁸

Abdullah b. Abbâs onu küçük yaşlardan itibaren ders halkasına almış ve evleninceye kadar onun yanında tedrise devam etmiştir. Hocası Abdullah b. Abbâs'tan çokça rivayette bulunmuştur. Saîd b. Cübeyr'in en çok rivayet aldığı diğer bir isim de Abdullah b. Ömer'dir.¹⁹⁹

Kendi döneminde var olan bütün İslâmî ilimlerde otorite olmuş, âlimlerin başı anlamına gelen “cihbizü'l-ulemâ”²⁰⁰ lakabıyla ün salmıştır. Sika, âlim, zâhid, âbid, verâ sahibi, fazileti çok bir şahsiyet olarak ifade edilmiştir.²⁰¹ Kendisi, her iki gece de bir Kur'an'ı hatmettiğini, Kâbe'de bir rekâtta Kur'an'ın tamamını okuduğunu aktarmaktadır.²⁰² Amr b. Meymûn onun hakkında, “Yeryüzünde onun gibi bir kimse yoktu. Onun ilmüne herkesin ihtiyaç duyduğu bir zamanda vefat etti.”²⁰³ diyerek ilmî konumuna dikkat çekmiştir. Halk nezdinde de büyük kabul görmüş, benimsenmiştir. Ebû Şihâb'ın tanık olduğu olaya göre Saîd b. Cübeyr, bir tavaf esnasında ayakkabısının ipi kopmuş, öbür tekini de kendisi çıkararak tavaf etmiştir. Halk onun yalınayak tavaf ettiğini görünce, onlar da ayakkabılarını çıkararak tavaf etmişlerdir.²⁰⁴ Kaynaklarımızda, Saîd b. Cübeyr'e ait pek çok hikmetli söze de yer verilmiştir.²⁰⁵

Kütübi Sitte'de kendisinin naklettiği pek çok hadis rivayeti yer almaktadır. Kütüb-i Sitte sahipleri onun sika olduğu konusunda ittifak etmişler ve “Müslümanların imamı,” “hücceti” olarak nitelendirmişlerdir.²⁰⁶

Saîd b. Cübeyr'in, “Mushafü Saîd b. Cübeyr” isimli bir Kur'an nüshasının bulunduğu, bu nüshayı Emevî halifesi Abdülmelik'in ondan tefsir yazması isteği üzerine kaleme aldığı, bu

¹⁹⁷ Ebu Nuaym, *Hilyetu'l-Evliyâ*, III: 416-417.

¹⁹⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, VI: 266; İbn Hibbân, *es-Sikât*, IV: 275; Mizzî, *Tehzîb*, X: 362.

¹⁹⁹ Zehebî, *A'lâm*, IV: 322.

²⁰⁰ Zehebî, *A'lâm*, IV: 341.

²⁰¹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, IV: 275.

²⁰² İbn Sa'd, *Tabakât*, VI: 259; Zehebî, *A'lâm*, IV: 324.

²⁰³ Zehebî, *A'lâm*, IV: 325.

²⁰⁴ Ebu Nuaym, *Hilyetu'l-Evliyâ*, IV: 282.

²⁰⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, IV: 256-267; Ebu Nuaym, *Hilyetu'l-Evliyâ*, IV: 414-424.

²⁰⁶ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, 94.

çalışmanın ilk düzenli tefsir örneği olma özelliği taşıdığı ve halifeye takdim edildiği ifade edilmiştir. Ayrıca halifenin zaman zaman gördüğü rüyaların tabirini Saîd b. Cübeyr'e sorduğu da kaydedilmiştir. Kıraat ilmini hocası İbn Abbâs'tan arz yoluyla öğrenmiş, Ramazan aylarında bir gece Abdullah b. Mes'ûd'un, bir gece Zeyd b. Sâbit'in bir gece de başka birinin kıraatiyle imamlık yaptığı belirtilmiştir.²⁰⁷ Abdullah b. Utbe b. Mes'ûd Kûfe kadısıyken onun kâtiplik görevini yapmış, daha sonra Ebû Bürde b. Ebû Mûsa'nın katipliğini yapmıştır.²⁰⁸

Bir kısım Şîf müellifler, Saîd b. Cübeyr'in Şîf olduğunu iddia etmişler ve Haccâc'ın bundan dolayı kendisini öldürdüğünü ileri sürmüşlerdir. Ancak bu iddiaların mesnetsiz olduğunu Saîd b. Cübeyr'in gerek rivayetlerinden gerekse kendi hayatından anlıyoruz. Çünkü o, "İslâm'da takiyye yoktur."²⁰⁹ demiş, devlet bünyesinde yukarıda bahsettiğimiz resmî vazifeleri de kabul etmiştir.

Tefsir ilminde zaman zaman İsrâiliyat'a dayanarak açıklamalar yapmış, şiirle iştişâd etmiş, değişik sahabilerin görüşlerine başvurmuş, nüzul sebepleriyle nâsîh ve mensûha yer vermiştir. Hakkında rivayet bulunmayan yerlerde dilcilerin görüşlerine dayanarak açıklamalarda bulunmuş, kendi görüşünü zikrederken bazen sözlerini yeminle teyit etmiştir.²¹⁰ Bazı araştırmacılar onun İsrâilî haber nakletmediğini,²¹¹ nakletmiş olsa da çok az yer verdiğini söylemektedir.²¹²

Kaynaklarımız, Saîd b. Cübeyr'in 95/714 yılında 49 yaşında iken Haccâc tarafından öldürüldüğünü aktarmaktadır. Rivayetlere göre Haccâc, Saîd b. Cübeyr'i öldürdükten sonra akli dengesini kaybederek on beş gün veya birkaç ay sonra ölmüştür.²¹³ Saîd b. Cübeyr ise öldürüldükten sonra Vâsıt şehrine defnedilmiş, Vasıt'taki kabri Haccâc'ın ölümünden sonra halkın ziyaretgâhı olmuş, 1053/1643 yılında kabrinin üzerine bir türbe inşa edilmiş,

²⁰⁷ İbn Hallikan, *Vefeyat*, II: 371.

²⁰⁸ İbn Kuteybe, *el-Maârif*, III: 445; İbn Hallikan, *Vefeyat*, II: 372.

²⁰⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, VI: 263.

²¹⁰ Mehmet Efendioğlu, "Saîd b. Cübeyr", *TDVİA* (İstanbul: TDV Yay., 2008), XXXV: 553; ayrıca bk. Fahri Gökcan, "Sa'id İbn Cübeyr ve Tefsiri (H. 45-95)", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (30 Haziran 1980), 20.

²¹¹ Gökcan, "Sa'id İbn Cübeyr ve Tefsiri (H. 45-95)", 20.

²¹² Sezai Özel, *Saîd b. Cübeyr ve Tefsirdeki Yeri* (İstanbul: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Doktora Tezi, 1982), 85.

²¹³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV: 280.

1318/1900'de buraya bir cami yapılmış, 1381/1961'de inşasına başlanan büyük cami 1388/1968'de tamamlanmıştır.²¹⁴

1.5. Vehb b. Münebbih (ö. 114/732)

Tam adı, Vehb b. Münebbih b. Kâmil b. Sîc b. Zîkibâr es-San'ânî'dir.²¹⁵ Künyesi, Ebû Abdullah'tır.²¹⁶ 34/654 yılında Hz. Osman döneminde San'a yakınında bulunan Zimâr'da doğdu.²¹⁷ Vehb, İran ve Yahudi kökenli bir aileden gelmekte olup, Yahudi kültürünün hâkim olduğu Yemen'de hayatını geçirmiştir.²¹⁸ Fars asıllı olan babası Horâsan'ın Herat şehrendendir. Babası Münebbih'in, Hz. Peygamber döneminde Müslüman olduğu aktarılmaktadır.²¹⁹ Kaynaklarımızda Ehl-i Kitab'ın kitaplarını ve rivayetlerini çok iyi bilen, peygamberlerin haberlerine vakıf ve önceki ümmetlere dair ilim sahibi anlamında "ilmü'l-evâil", ahbârî, sâhibu'l-kâsas, sahibu'l-ahbâr ve'l-kâsas, faziletli, allâme ve tabînin hayırlılarından" olarak tavsif edilmiştir.²²⁰ Vehb'in, Hemmâm b. Münebbih, Ma'kil b. Münebbih ve Gaylân adında üç kardeşi vardır.²²¹ Kardeşi Hemmam b. Münebbih, ilk yazılı hadis metinlerinden *es-Sahîfetü's-sahîha* adlı mecmuanın sahibidir. Vehb, tefsir veya hadisten daha çok tarih bilgisiyle ön plana çıkmaktadır. Onun geçmiş ümmetlerden, peygamberlerden ayrıntılı bilgiler vermiş, kendisinin ifadesiyle, ehli kitabın kitaplarından birçok kitap okuyup bilgilendiğini ifade etmiştir. İsrâilî rivayetleri içeren bu bilgiler, İsrâiliyat konusu açısından zengin bir malzeme ortaya koymaktadır. Bundan dolayıdır ki kendisine İsrâiliyat rivayetlerinin kaynağı olarak bakılmıştır. Kur'an ve hadislerde geçmiş ümmetler hakkında verilen sınırlı bilgilerin ayrıntılarına dair rivayetleri elde etmesi, Yunan, Süryanî ve Himyerî dillerini iyi bilmesi kendisini öne

²¹⁴ Efendioğlu, "Saîd b. Cübeyr", XXXV: 553.

²¹⁵ Buhârî, *et-Târihu'l-Kebîr*, VIII: 164; İbn Hallikan, *Vefeyat*, VI: 35; Zehebî, *A'lâm*, IV: 544.

²¹⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, V: 543; Buhârî, *et-Târihu'l-Kebîr*, VIII: 164; İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 459; İbn Hibbân, *es-Sikât*, V: 487; Hamevî, *Mu'cem*, VI: 2802; Nevevî, *Tehzîb*, II: 139; İbn Hallikan, *Vefeyat*, VI: 35; Mizzî, *Tehzîb*, XXXI: 140.

²¹⁷ Buhârî, *et-Târihu'l-Kebîr*, VIII: 164; Mizzî, *Tehzîb*, XXXI: 143;; Zehebî, *A'lâm*, IV: 544.

²¹⁸ Şaban Öz, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri* (İstanbul: İsar Vakfı Yay., 2008), 108.

²¹⁹ Zehebî, *A'lâm*, IV: 546.

²²⁰ İbn Hibbân, *es-Sikât*, V: 487; Hamevî, *Mu'cem*, V: 2802; İbn Hallikan, *Vefeyat*, VI: 35; Mizzî, *Tehzîb*, XXXI: 143; Zehebî, *A'lâm*, IV: 544.

²²¹ Zehebî, *A'lâm*, IV: 544.

çıkarmıştır.²²² Ömer b. Abdülazîz'in Yemen valisi Urve b. Muhammed b. Atıyye döneminde San'a kadılığı yapan Vehb, hayatının son yıllarında vali Yûsuf b. Ömer es-Sakafî tarafından hapsedilmiş ve işkenceye maruz kalmıştır.²²³ Vehb b. Münebbih'in vefat tarihleriyle ilgili çeşitli rivayetler aktarılmıştır. Yaygın olan görüşe göre Vehb, 114/732'de San'a'da vefat etmiştir.²²⁴

Vehb hakkındaki görüşlere baktığımızda Ahmed b. Hanbel onun hakkında; "Kendisi, ebnâul'l-Furs'dandır, şerefli biridir, Yemen ehlinden kim Zî veya Zû unvanına sahipse, o şereflidir." demiştir.²²⁵ İclî, Ebu Zür'a, Nesâî ve İbn Hibbân sika olduğunu belirtmişlerdir.²²⁶ Ebû Hafs el-Fellâs'ın zayıf²²⁷ olarak nitelendirmesi dışında onun sika olduğu hususunda kaynaklarımız görüş birliği içerisindedirler. Hadis tenkitçilerinin çoğunun Vehb'i sika (güvenilir) bir râvi olarak kabul ettiklerini görüyoruz. Fakat bazı araştırmacılar Vehb'i, yalancı ve zayıf²²⁸ olarak nitelemişlerdir. Ahmed Emin, Yahudilerin Arap yarımadasında Tevrat öğretisinde yer alan bilgileri, örneğin, dünyanın yaratılışına, öldükten sonra dirilmeye, hesap ve mizana dair bilgileri, Tevrat'ın şerh ve açıklamaları kapsamında sonradan Müslüman olan Ka'b ve Vehb'in efsane ve hurafe kabilinden söz konusu hikayeleri yaydıklarını iddia etmektedir. Yahudilerin Arap diline tesiri olduğunu bundan dolayı Arapların zihninde yer almayan birçok sözü, cehennem, şeytan, İblis ve diğerleri gibi dini ıstılahları Arap diline mâl ettiklerini söylemektedir.²²⁹ Ebû Şehbe, Vehb b. Münebbih aracılığıyla birçok İsrâilî rivayetin tefsir kitaplarına girdiğini inkâr etmediğini, ancak bu rivayetlerin sadece Vehb tarafından uydurulduğu fikrini kabul etmediğini, bununla beraber Vehb'in İsrâiliyat'ın tefsir kitaplarına karışmasında aracılık etmesinden dolayı tenkit edilebileceğini söylemektedir.²³⁰ Hüseyin ez-Zehabi, Vehb'in çokça İsrâiliyat haber naklettiğini kabul ederek, bütün İsrailî rivayetlerin ona

²²² Mahmut Demir - Mehmet Emin Özafşar, "Vehb b. Münebbih", *TDVİA* (İstanbul: TDV Yay., 2012), XXXXII: 608.

²²³ Zehebî, *A'lâm*, IV: 556; Demir - Özafşar, "Vehb b. Münebbih", XXXXII: 608.

²²⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, V: 543; Hamevî, *Mu'cem*, V: 2802; Buhârî, *et-Târihu'l-Kebîr* (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), VIII: 164; Zehebî, *A'lâm*, IV: 556.

²²⁵ Mizzî, *Tehzib*, XXXI: 142; Zehebî, *A'lâm*, IV: 545.

²²⁶ Zehebî, *A'lâm*, IV: 545.

²²⁷ Zehebî, *Mîzân*, VII: 148.

²²⁸ Ahmed Emin, *Fecrü'l-İslâm*, 56; Mahmud Ebu Reyve, *Edvâ ale's-Sünneti'l-Muhammediyye*, 123.

²²⁹ Ahmed Emin, *Fecrü'l-İslâm*, 56.

²³⁰ Ebû Şehbe, *el-İsrâiliyât ve'l-Mevzûat*, 105.

nispet edilmemesi gerektiğini, hadis prensiplerine göre değerlendirildiğinde bir kısım rivayetlerin Vehb adına uydurulmuş yalanlar olduğunu, ehli kitabın kitaplarına ilişkin geniş vukufiyetinden dolayı isminin istismar edildiğini, yalana rağbet edilerek insanların akidelerini sarsmaya yönelik kasıtlı girişimlerin olduğunu ifade etmektedir. Vehb’le ilgili alimlerin söylediklerinden hareketle onun güvenilirlik ve doğruluğunda şüphe olmadığını, bu tenkitleri hak etmediğini dile getirmektedir. Kendisine isnad edilen yalan rivayetler nedeniyle gerek Ka‘b’ın gerekse Vehb’in ağır eleştirisi ve tenkitlere maruz kaldığını bu râviler hakkında karar verirken insan aklının hakem kılınarak zanla değil, kesin deliller eşliğinde değerlendirmenin daha doğru olacağı kanaatini bildirmektedir.²³¹

Bir rivayette, “Abdullah b. Selâm kendi zamanının en bilginiydi. Ka‘bu’l-Ahbâr da kendi zamanının en bilginiydi. İkisinin ilmini toplamış kişi kimdir?” diyerek burada kendisini kast etmiştir.²³² Zehebî ve İbn Hacer, Hemmâm b. Münebbih hakkında bilgi verirken Ahmed b. Hanbel’den “Hemmâm, kardeşi Vehb için kitaplar satın alırdı.” rivayetine yer vermişlerdir.²³³ Bu rivayetlerden hareketle Vehb’in döneminin imkânları ölçüsünde Ehl-i kitab’ın rivayetlerine dair bilgiye ulaşma, haberleri toplama ve aktarma çabasında olduğunu söylemek mümkündür.

İlk dönem İslâm tarihçiliğine kaynak olabilecek birçok bilgi ve rivayetin bize ulaşmasında önemli rolü bulunan Vehb’in, daha ziyâde İsrâilî haberlerle anılması, onun naklettiği bilgi ve rivayetlere şüpheyile bakılmasına yol açmıştır. Naklettiği bilgilerin çoğunlukla senedsiz oluşunun da bu kuşkuda payı büyüktür.²³⁴

Vehb’e pek çok eser nispet edilmektedir. Kaynaklarımızda ona nisbetle zikredilen eserlerini şöyle sıralayabiliriz: “*Kâsasu’l-Ahyâr, Kitâbü’l-Kader, Ahbâru’l-Mulûki’l-Mütevvice min Himyer ve Ahbârihim ve Kâsasihim ve Kubûrihim ve Eşârihim,*²³⁵ *Sîretu*

²³¹ Zehebî Hüseyin, *el-İsrâiliyat*, 83-84.

²³² Zehebî, *A’lâm*, IV: 546.

²³³ Zehebî, *A’lâm*, V: 312; İbn Hacer, *Tehzib*, IV: 283.

²³⁴ Hıdır, *Yahudi Kültürü ve Hadisler*, 325-326.

²³⁵ Ömer Rıza Kehhâle, *Mu’cemu’l Musannifi’l-Kütübi’l-Arabiyye fi’t-Târîh ve’t-Terâcim ve’l-Cuğrâfiyâ ve’r-Rihlât* (Beyrut: Müessesetu’r-Risâle, 1986), IV: 79.

*Resulillah, Kitâbu'l-Mübtede, Kâsasu'l-Enbiyâ,*²³⁶ *Kitâbu'l-Mevıza,*²³⁷ *Kitâbu'l İsrâiliyat,*²³⁸ *Hikmetü Vehb,*²³⁹ *Tefsîru'l-Kur'ân, Fütûhu'l-Bilâd.*²⁴⁰ adlı eserlerdir.

1.6. Süddî (ö. 127/745)

Tam adı, Ebû Muhammed İsmâil b. Abdurrahman b. Ebû Kerîme el-A'ver es-Süddî el-Kebîr el-Kûfî'dir.²⁴¹ Zeyneb bint Kays b. Mahreme'nin mevlâsıdır. Kûfe'de yaşadı. Süddî nisbesiyle anılması hakkında çeşitli rivayetler vardır. Kûfe'deki büyük mescidinden kapısındaki gölgelikte oturmasından dolayı bu isim verildiği,²⁴² veya şehrin 'Südd yahut 'Südde' denilen bir mevkinde ikamet ettiği için, bu yere nisbetle kendisine "Süddî" denildiği ifade edilmiştir.²⁴³ Ancak umumiyetle kabul edilen rivayete göre ise, Kûfe'deki büyük mescidin eşliğinde oturup orada başörtüsü sattığından dolayı "Süddî" olarak meşhur olmuştur. Kendisine Süddî el-Kebîr'de denilmiştir.²⁴⁴ Süddî, Emevîler döneminde Mervan b. Muhammed'in halifeliği sırasında 127/745 veya 128/746 yılında Irak'ta vefat etti.²⁴⁵

Süddî Kûfe'de, geçimini temin etmek için ticaretle uğraşmış, ayrıca Kûfe'deki tefsir ulemasıyla irtibata geçerek Kur'ân tefsiri ile meşgul olmuştur.²⁴⁶ Süddî tefsir ve hadis alanlarında oldukça yüksek mertebeye sahip ve Kûfeliler arasında tefsire dair en çok nakilde bulunan âlim bir kimse idi.²⁴⁷

²³⁶ Muhammed Mustafa A'zamî, *Dirâsâtu fi'l-Hadîsi'n-Nebeviyye ve Târîhi Tedvînihi* (Beyrut: Mektebü'l-İslâmî, 1992), I: 218-219.

²³⁷ İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-Safve*, thk. Hâlid Mustafa Tartûsî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 2012), 309.

²³⁸ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütübi ve'l-fünûn* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.), I: 1390.

²³⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII: 361.

²⁴⁰ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifîn Esmâu'l-Müellifîn ve Âsâru'l-Musannifîn* (Müessesetü't-Târîhu'l-Arabî, 1951), II: 501.

²⁴¹ Mizzî, *Tehzîb*, III: 132.

²⁴² Mizzî, *Tehzîb*, III: 132.

²⁴³ İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 596; Nurullah Denizer, "Bir Müfessir Olarak Süddî el-Kebîr" 17/1 (Haziran 2017), 359.

²⁴⁴ Mizzî, *Tehzîb*, III-132.

²⁴⁵ İbnü'l-Esir, *el-Lübâb fi Tehzîbi'l-Ensâb* (Beyrut: Daru's-Sâdır, ts.), II: 110.

²⁴⁶ Muhammed 'Atâ Yûsuf, *Tefsîru's-Süddî el-Kebîr* (Mansûre: Dâru'l-Vefâ, 1993), 20.

²⁴⁷ İsmail Cerrahoğlu, "Süddî", *TDVİA* (İstanbul: TDV Yay., 2010), XXXVIII: 17.

Onun güvenilirliği hakkında âlimler çeşitli kanaatlerde bulunmuştur. Buhârî ve Ahmed b. Hanbel'in kendisini sika olarak görmesi, Şu'be b. Haccâc ve Süfyân es-Sevrî gibi hadis ilminin önde gelen âlimlerinin Süddî'den nakilde bulunmaktan çekinmemeleri, onun güvenilirliği konusunda delil olacak önemli noktalarlardır.²⁴⁸ Zehebî, "Sözü güzeldir" derken İbn Hacer ise "Sadûktur fakat aynı zamanda vehim bulunan birisidir" demiştir.²⁴⁹ Onu zayıf gören âlimler de bulunmaktadır. Onun hakkında zayıf, yalancı, gevşek gibi ifadeler kullanılmıştır.²⁵⁰

İsrâiliyatla ilgili aktardığı rivayetlerin ağırlıklı olarak tefsir ilminde ayetlerin sebab-i nüzullerini açıklarken kullandığı görülmektedir. Taberî, Târih'inde ondan birçok rivayet aktarmıştır. Yaratılış, geçmiş ümmetler ve peygamberlere dair bilgiler, Hz. Peygamber dönemine ait birtakım rivayetler bunlardan bazılarıdır.

İbnü'n-Nedîm, Süddî'ye ait olduğu belirtilen ancak günümüze ulaşip ulaşmadığı bilinmeyen "*Tefsîrû's-Süddî*" adlı bir eserinin olduğunu söyler.²⁵¹ Ebû Ya'lâ el-Halîlî, Süddî'nin bu söz konusu tefsirinin talebesi olan Esbât b. Nasr el-Hemedânî tarafından rivayet edildiğini belirterek, en faziletli tefsirlerden biri olarak zikreder.²⁵² Muhammed Atâ Yûsuf altı ayrı rivayet tefsirinde yer alan bu rivayetleri derleyerek "*Tefsîrû's-Süddî el-Kebîr*" adıyla neşretmiştir. İbn'ül Cevzî, Süddî'ye ait, "*Kitâbu'n-Nâsîh ve'l-Mensûh*" adlı bir eseri,²⁵³ İbn Tağrıberdî de "*el-Megâzî ve's-Siyer*" adında bir eseri olduğunu kaydetmektedir.²⁵⁴

²⁴⁸ Denizer, "Süddî", 363.

²⁴⁹ Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, thk. Muhammed Avvâme (Suriye: Dâru'r-Reşîd, 1986), 463; Muhammed Nûr Velî Abdulazîz, *Şîa ve Tarihi Rivayetler*, çev. Mücahit Yüksel (Ankara: Ankara Okulu Yay., 2014), 47.

²⁵⁰ Bk. İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-Ta'dîl* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), VIII: 86.

²⁵¹ Ebû'l-Ferec Muhammed b. Ebî Yakûb İshâk b. Muhammed b. İshâk en-Nedîm, *el-Fihrist* (Mısır: Matbaatü'r-Rahmaniyye, 1929), 33.

²⁵² Ebû Ya'la el-Halîl b. Abdillâh b. Ahmed el-Halîlî Kazvînî, *el-İrşâd fî Ma'rifeti Ulûmi'l-Hadis* (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1989), 398.

²⁵³ Abdurrahman b. Ali b. Abdillâh İbnü'l-Cevzî, *Nâsihu'l-Kur'ân ve Menâsihuhu* (Medine: el-Câmiatü'l-İslâmiyye, 2003), 104.

²⁵⁴ İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmu'z-Zahira fî Mülûkü Mısır ve'l-Kâhira* (Kahire, 1963), I: 308.

1.7. İbn Cüreyc (ö. 150/767)

Abdumelik b. Abdilazîz b. Cüreyc el-Kureşî,²⁵⁵ 80/699 yılında doğdu.²⁵⁶ Rûm asıllı olup, künyesi Ebû Velîd²⁵⁷ veya Ebu Hâlid'tir.²⁵⁸ Ümeyye b. Hâlid b. Esîd'in mevlâsı olduğu söylenir. Dedesi Cüreyc'in de Ümmü Habîb, Abdülazîz b. Abdullah b. Hâlid b. Esîd b. Ebü'l-Îs b. Ümeyye'nin dostuydu. Bu yüzden Abdumelik onun mevlalığına geçmişti.²⁵⁹ İbn Cüreyc 76 yaşında iken 149/766 veya 150/767 yılının Zilhicce ayının ilk haftasında, Mekke'de vefat etti.²⁶⁰

İbn Cüreyc, Ata b. Ebû Rebâh'a gelerek ondan hadis öğrenmek istemiş, yanında bulunan Abdullah b. Ubeyd b. Umeyr ise ona, "Kur'an'ı okudun mu?" diye sormuş, o da "Hayır." cevabı vermiştir. Abdullah ona, "Önce Kur'an oku, sonra ilim talep et." demiş. Epey bir zaman geçtikten sonra Ata'ya gelerek yanında bulunan Abdullah'a, Kur'an'ı okuduğunu söylemiş, bu defa o, "Fıkıhı öğrendin mi?" diye sormuş İbn Cüreyc: "Hayır." cevabını verince Abdullah, "Önce fıkıh öğrenmesini daha sonra ilim (hadis) talep etmesini söylemiştir. Fıkıh öğrenip gelen İbn Cüreyc'e, Abdullah "Şimdi ilim (hadis) öğrenebilirsin." demiştir. İbn Cüreyc, bundan sonra Ata b. Ebî Rebâh'ın yanında yedi sene kaldığını söylemektedir.²⁶¹

İbn Cüreyc, Arap şairlerinin şiirleriyle ve ensab ilmiyle meşgulken kendisine Ata b. Ebî Rebah'ın ders halkasına katılması hususunda tavsiye verdiğini ifade etmektedir.²⁶² Kendisi Ata b. Ebî Rebah'tan ayrıldıktan sonra dokuz yıl boyunca Amr b. Dînâr'ın ilim halkasına katıldığını ifade etmektedir.²⁶³ Talha b. Ömer el-Mekkî, Atâ b. Ebî Rebah'a, "Senden sonra kime soralım?"

²⁵⁵ Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XII: 142.

²⁵⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, V: 492; İbn Kuteybe, *el-Meârif*, (Beyrut: yy, 1970), 488; Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, I: 181.

²⁵⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, V: 491.

²⁵⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, V: 491; Buhârî, *Târih*, V: 422; Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XII: 142.

²⁵⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, V: 491-492.

²⁶⁰ İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 488; İbn Hallikan, *Vefeyat*, III: 164; Zehebî, *A'lâm*, VI: 333; Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, I: 170.

²⁶¹ Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XII: 145.

²⁶² Zehebî, *A'lâm*, VI: 331.

²⁶³ Zehebî, *A'lâm*, VI: 327.

demiş, Ata da “Eğer yaşarsa bu gence.” diyerek İbn Cüreyc’i işaret etmiştir.²⁶⁴ Yine Ata onu ‘Hicaz Gençlerinin Efendisi’ olarak tavsif etmektedir.²⁶⁵

İbn Cüreyc şöyle dedi: “Yemen’i dolaşım. Yemenlilere bir sandık dolusu ilim dağıttım. Muhammed b. Ömer şöyle dedi: Sika ve hadisi çok olan biriydi.²⁶⁶ Sâduktur. Yahya b. Maîn sika demiş, kitaptan rivayet ettiği her şeyde güvenilir olduğunu söylemiştir.²⁶⁷

İslâm tarihinde ilk kitap yazan müellif olduğu zikredilmektedir.²⁶⁸ Abdullah b. Ahmed b. Hanbel onun hakkında, “Babama, kitapları tasnif edenlerin ilki kimdir?” diye sordum, o da “İbn Cüreyc ve İbn Arûbe’dir” diye cevap verdi” demiştir.²⁶⁹ İbn Cüreyc, “İlmi benim gibi tedvin eden hiç kimse olmadı” demiştir.²⁷⁰ Yine Ahmed b. Hanbel onun hakkında “ilmin kabı” ifadesini kullanmaktadır.²⁷¹ Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, babası Ahmed b. Hanbel’in, “İbn Cüreyc Mürsel (râvileri atlayarak) rivayet ettiği bazı hadisler mevzudur. İbn Cüreyc kimlerden hadis aldığına dikkat etmezdi.” Sözüünü naklederken “اخبرت عن فلان” (bana filancadan bana rivayet edildi) diyerek naklettiği hadisleri kastetmekteydi.²⁷²

Meşhur alimlerden olduğu,²⁷³ çok ibadet ettiği, her aydan üç gün hariç oruç tuttuğu, hanımının da kendisi gibi âbide bir hanım olduğu zikredilmektedir.²⁷⁴ Ahmed b. Hanbel, İbn Cüreyc’ten daha güzel namaz kılanını görmedim.” demiştir.²⁷⁵ Abdurrezzâk, “Mekke ehli dediler ki: İbn Cüreyc namazı Ata b. Ebî Rebah’tan, o da İbn Zübeyr’dan, o da Ebûbekir’dan ve o da Rasulullah (sav.)’den öğrendi.” demiştir.²⁷⁶

²⁶⁴ Zehebî, *A’lâm*, VI: 328.

²⁶⁵ Zehebî, *A’lâm*, VI: 328.

²⁶⁶ İbn Sa’d, *Tabakât*, V: 492.

²⁶⁷ Hatîbu’l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XII: 150.

²⁶⁸ İbn Hallikan, *Vefeyat*, III: 164.

²⁶⁹ Zehebî, *A’lâm*, VI: 327.

²⁷⁰ Zehebî, *A’lâm*, VI: 327.

²⁷¹ Hatîbu’l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XII: 146; Zehebî, *Tezkiretü’l-Huffâz*, I: 169.

²⁷² Zehebî, *el-İsrâiliyat*, 88.

²⁷³ İbn Hallikan, *Vefeyatu’l-A’yan*, III: 164.

²⁷⁴ Zehebî, *A’lâm*, VI: 333.

²⁷⁵ Zehebî, *A’lâm*, VI: 330; Zehebî, *Tezkiretü’l-Huffâz* I: 170.

²⁷⁶ Zehebî, *A’lâm*, VI: 330.

İbn Hibbân, kısaca biyografisine yer vererek ona “Hicaz ehlinin fukahâsı” diye nitelerken, (قيل) ifadesiyle tedlîs yaptığını da eklemiştir.²⁷⁷ Zehebî, “Mülûku'l-Kurrâ” diyerek kıraat ilmindeki otoritesine dikkat çekerken,²⁷⁸ “Mekke ehlinin fakihî”, “Mekke'nin Şeyhi” gibi ifadelerle fıkıh alanındaki yetkinliğine işaret edilmektedir. Zehebî, İbn Cüreyc'in mut'a nikahına cevaz verdiğini ve bu sebeple doksan kadar kadınla pek çok evlilik yaptığını nakletmektedir.²⁷⁹

Tefsir alanında İbn Cüreyc aracılığıyla İbn Abbâs'tan gelen rivayetlerin bulunduğu pek çok cüz rivayet edilmiştir. Bunların bir kısmı sahih, bir kısmı sahih değildir.²⁸⁰ İbn Cüreyc, rivayetlerinin sağlamlığı ve güvenilir biri olma (sika) özelliği konusunda âlimlerin tamamının icmâını elde edemedi. Âlimlerin onunla ilgili kanaatleri, verdikleri hükümler farklılık arz etmektedir. Onlardan bazıları güvenilir derken, bazıları da zayıf biri olduğunu söylemişlerdir.²⁸¹

Taberî, *Tarih*'inde, İbn Cüreyc'ten, Hz. Peygamber (sav.)'in hayatına dair birkaç rivayeti dışında, daha çok zaman öncesi, yaratılış, İblis hakkında, geçmiş peygamberler ve ümmetleri hakkındaki rivayetlerine yer vermiştir.

İbn Cüreyc'e nispet edilen kitaplar şunlardır:

Tefsîru İbn Cüreyc: Günümüze kadar ulaşmamış olsa da, kendisinden sonra gelen tefsir kitaplarında bolca kullanılmıştır. Taberî, *Câmiu'l-beyân*'da, Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*'de, Kurtubî, *el-Câmi li-ahkâmi'l-Kur'an*'da, Ebû Hayyân el-Endelüsî *el-bahrü'l-Muhî'te*, İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ani'l-azîm*'de, Süyûtî, *ed-Dürr'ül-Mensûr*'da, bu eserde yer alan rivayet ve görüşlerden nakiller yapmışlardır. Hâsan Ali Abdülgâni, Kur'an'daki sure sırasına göre tertip ederek İbn Cüreyc'de sona eren rivayetleri bir araya getirerek *Tefsîru İbn Cüreyc* başlığıyla yayımlamıştır.²⁸²

²⁷⁷ Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *es-Sikât*, (Dâiretü'l-Maârif, 1973), VII: 93.

²⁷⁸ Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, I: 181.

²⁷⁹ Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, I: 170.

²⁸⁰ Zehebî, *el-İsrâiliyat*, 87.

²⁸¹ Zehebî, *el-İsrâiliyat*, 87.

²⁸² İsmail Cerrahoğlu, “İbn Cüreyc”, *TDVİA* (İstanbul: TDV Yay., 1999), XIX: 405.

Kitâbü's-Sünen: Fıkıh bablarına göre tertip edilen kitap, İbnü'n- Nedîm'in el-Fihrist adlı eserinde geçmektedir.²⁸³

Menâsikü'l-Hac:²⁸⁴ Bilinen ilk menâsik kitabı olduğu kaydedilmiştir.

Cüz'ü İbn Cüreyc: Bu kitap, Abdullah b. İbrâhim er-Reşîd tarafından 1412/ 1991'de, Riyad'ta 72 sayfa olarak yayımlanmıştır.

2. Ehli Kitap'a Mensup Râviler

Taberî *Târîhi'nde* yer alan İsrâiliyat rivayetlerinden bir kısmını da ehl-i kitaptan nakledilen haberler oluşturmaktadır. Taberî, eserinde, “Ehl-i Tevrat” (من اهل التورات), “Ehl-i İlim ve Tevrat” (من اهل العلم بالتورات), “Ehl-i Tevrat anlattı” (ذكر اهل التورات), “Ehl-i Tevrat'ın iddia ediyor” (عن بعض اهل العلم من اهل الكتاب), “Bazı İlim ehli Ehl-i Kitap'tan” (يزعم اهل التورات) şeklindeki kalıplarla Ehl-i Kitap haberlerine yer vermiştir. İsrâiliyat türü bu haberler, ağırlıklı olarak Tevrat ve Yahudilerden gelen bilgilerdir. Ehl-i Kitap kavramından Hristiyanların da kastedildiğini esas alırsak Taberî'nin eserinde, Hristiyan kaynaklı nakillerin de bulunduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca (قال اهل الإنجيل) gibi ifade kalıplarıyla Hristiyan nakillere de yer vermiştir. Bu nakledilen bilgilerin tamamı İslâm öncesi döneme aittir. Hz. Peygamber dönemine gelince bu şekilde bir aktarımın olmadığını görmekteyiz.

3. Râvisi Belli Olmayan Haberler

Taberî *Târîhi'nde*, İslâm öncesi dönemin içerisinde yaratılış bahsinden başlayarak, geçmiş peygamberler ve ümmetler hakkında “Bazıları dedi ki” (قال بعضهم) ve “Denildi ki” (قيل) şeklindeki kalıplarla Ehl-i Kitap'a ait olup olmadığı belli olmayan rivayetlere az da olsa yer vermiştir. Taberî tarihsel bilginin aktarımında elde ettiği bütün bilgileri sıhhatine bakmaksızın aktarma çabasında olmuş, eserinin ön sözünde bunu vurgulamış, değerlendirmesini okuyucuya bıraktığını belirtmiştir. Biz de kaynağı belli olmayan bu tür rivayetleri İsrâiliyat kapsamında değerlendirerek çalışmamıza dahil ettik. Bu rivayetler, söz konusu olayları ayrıntılı anlatması, aynı olayın farklı bir açısını nazara vermesi yönüyle diğer rivayetlerle incelenip mukayese edilmesi açısından önemlidir.

²⁸³ İbn Nedim, *el-Fihrist*, 316.

²⁸⁴ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütübi ve'l-fünûn* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.), II: 1831.

İKİNCİ BÖLÜM

TÂRİHU'L-ÜMEM VE'İ-MÜLÛK'TA İSLÂM ÖNCESİ DÖNEMLE İLGİLİ İSRÂİLİYAT RİVÂYETLERİ

Bu bölümde, İsrâilî haberler nakletmekle meşhur sahâbîlerden Abdullah b. Selâm (ö. 43/663/64), Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687/88), tabînden Ka'bu'l-Ahbâr (32/652/53), Saîd b. Cübeyr (94/713) Vehb b. Münebbih (ö. 114/732) ve Süddî (ö. 127/745) gibi râvilerin İsrâiliyat rivayetlerini, Ehli kitap'tan nakledilen rivayetler ile râvisi belli olmayan haberleri yaratılıştan başlayarak, İslam öncesi dönem, peygamber kıssaları, önceki milletler ve dinleri hakkındaki rivayetleri ele alınacaktır.

2.1. Yaratılışla İlgili Rivayetler

Taberî, insanlığın ömrünün başlangıcından kendi dönemine gelinceye kadar kaç yıl geçtiğine ve dünyanın toplam kaç yaşında olduğunun dair rakamsal ifadeler içeren çeşitli rivayetlere yer vermiştir. Bu rivayetlerde geçmiş milletlerin naklettiği (Yahudiler, Hristiyanlar) zaman sürelerine ilişkin değerlendirmeleri de yer almaktadır. Bu konuda ihtilaf olduğunu belirterek şu rivayetleri aktarmaktadır:

İbn Abbâs: “Dünyanın zamanı ahiret zamanının bir haftası kadardır ve 7000 senedir. Bunun 6200 senesi geçmiştir. Yeryüzünde yüzlerce yıl geçtikten sonra muvahhit bir kimse kalmayacaktır.”²⁸⁵ demiştir. Bu rivayete göre dünya zamanı ile ahiret zamanı birbirinden farklıdır. Ahiretin bir haftası dünyanın toplam yaşına tekabül etmektedir. İbn Cüreyc'ten nakledilen bir rivayete göre, “*Miktarı bin sene olan bir günde,*”²⁸⁶ ayetinde, “Allah'ın meleklerle her şeyin kaderini bin yıla kadar takdir ettiği ve bin yıllık bir süre için tekrar takdirini buyurduğu ve bütün varlıklar için böyle olduğu aktarılmaktadır.”²⁸⁷

Ka'bu'l-Ahbâr ve Vehb b. Münebbih ise dünyanın toplam yaşının 6000 sene olduğunu söylemektedirler.²⁸⁸ Vehb, dünyanın ömrünün 5600 senesinin geçtiğini, bu geçen zamanda

²⁸⁵ Taberî, *Târih*, I: 10.

²⁸⁶ Hac,22/47.

²⁸⁷ Taberî, *Târih*, I: 25.

²⁸⁸ Taberî, *Târih*, I: 10.

melikleri ve peygamberleri bildiğini ifade etmektedir.²⁸⁹ Buradan hareketle Vehb'in bu bilgileri ehli kitaptan edinmiş olabileceği yüksel bir ihtimaldir.

Yahudilerin Tevrat'taki bilgilere dayanarak Hz. Âdem'in yaratılışından Hicret'e kadar geçen sürenin 4642 sene olduğunu ve ayrıntılı olarak geçmiş büyüklerin ve peygamberlerin doğum- ölüm tarihlerini zikrederek verdiklerini söylemektedir. Hristiyanların ve Yahudilerin bu görüşüne katılmayarak hicrete kadar 5992 sene geçtiğini iddia etmişlerdir.²⁹⁰

2.1.1. Zaman Öncesi ve Yaratılış Sırası

Taberî, zamanın tanımından başlayarak zamanın ve gece ile gündüzün yaratılmasından önce başka şeylerin yaratılıp yaratılmadığı, yaratılışın başlangıcı ve yaratılış sırasına göre hangi varlıkların yaratıldığına ilişkin rivayetleri aktarmaktadır.

Taberî, zamanı, "Gece ve gündüzün saatleridir. Saat de güneş ile ayın menzillerini kat etmesidir."²⁹¹ şeklinde tarif ederek yaratılışla ilgili çeşitli rivayetlere yer vermektedir. Bu bölümde yer alan rivayetler şu şekildedir:

İbn Abbâs'tan gelen bir rivayette, Yahudiler Hz. Peygamber (sav.)'e gelerek yerlerin ve göklerin yaratılışı hakkında soru sormuşlardır. Hz. Peygamber (sav.) onlara, "*De ki: Gerçekten siz yeri iki günde yaratana inkâr edip Ona ortaklar mı koşuyorsunuz? O, âlemlerin Rabbidir. O, yeryüzüne sabit dağlar yerleştirdi ve onu bereketli kıldı ve orada tam dört günde isteyenler için fark gözetmeden gıdalar takdir etti.*"²⁹² ayetinden sonra sırasıyla günlere göre yaratılan varlıklar hakkında bilgi vermiştir. Hz. Peygamber, "Allah, perşembe günü semayı, cuma günü gün sonuna doğru yıldızları, güneşi, ayı ve melekleri yarattı. Kalan üç saatin ilkinde hayat, ölüm ve ecelleri yarattı. İkincisinde insanların yarar sağladığı her şeye afetleri takdir etti. Üçüncüsünde ise Âdemi yaratıp onu cennete koyarak İblis'e, ona secde etmesini emretti. En son saatte de onu cennetten çıkardı." buyurdu. Yahudiler, "Sonra ne oldu?" diye sordular. Hz. Peygamber (sav.), "Daha sonra arşa istiva etti," dedi. Yahudiler: "Sonra dinlendi,' deseydin isabet etmiş olurdun," dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav.) çok kızmış ve nazil olan şu ayetleri onlara okumuştur: "*Andolsun ki, gökleri ve yeri ve ikisi arasında bulunan varlıkları altı günde yarattık ve bize hiçbir yorgunluk da dokunmadı. (Resulüm!) Onların söylediklerine*

²⁸⁹ Taberî, *Târîh*, I: 10.

²⁹⁰ Taberî, *Târîh*, I: 17-18.

²⁹¹ Taberî, *Târîh*, I: 22.

²⁹² Fussilet, 41/9-10.

sabret. Güneşin doğuşundan önce de batışından önce de Rabbini hamd ile tesbih et."²⁹³ Bu rivayete göre Hz. Peygamber Yahudilerin sorularına Kur'an-ı Kerim'le cevap vermiş, Kur'an'da dikkat çekilen "gün"lere göre yaratılan varlıkların sırasıyla neler olduğuna dair açıklayıcı bilgiler vermiştir. Yahudilerin "Allah'ın dinlenmesi" şeklindeki görüşleri dışında diğer açıklamalara itiraz etmedikleri anlaşılmaktadır. Ayrıca bu rivayete göre, İsrâiliyat konusunda bilgi akışı ve etkileşimin tek yönlü olarak Ehli Kitap'tan Müslümanlara aktarım şeklinde olmadığı, Yahudilerin de yaratılış gibi ortak konular üzerinden Hz. Peygamber'den bilgi edinme talebinde oldukları anlaşılmaktadır.

Yaratılan varlıkların yaratılma sırasını ifade eden bir rivayette şudur: İbn Cüreyc'ten, Hz. Peygamber (sav.)'in şöyle dediği nakledilmektedir: "Allah cumartesi günü toprağı, pazar günü dağları yarattı. Pazartesi günü ağaçları, salı günü mekruhu (hoş olmayanı), çarşamba günü nuru, perşembe günü hayvanları yarattı. Âdem'i cuma günü ikindiden sonra yarattı. Son yaratılan Âdem'dir ve cuma saatlerinin sonunda ikindiyle akşam arasında yarattı."²⁹⁴ demektedir. Buna göre yaratılan varlık kategorilerinde Hz. Âdem son yaratılan varlık olup, beşeriyetin ise ilkidir. Ayrıca İbn Abbâs'ın naklettiği rivayetlerle birlikte değerlendirdiğimizde birbirini tamamlayıcı mahiyette olduğunu söyleyebiliriz.

Allah'ın varlıkları yaratma işine ne zaman başladığına dair Abdullah b. Selâm, "Allah gökleri ve yeri yaratmaya pazar günü başladığı, cuma gününün son saatinde de yaratma işini tamamladığı,"²⁹⁵ rivayetini naklederken, Ka'b'ul-Ahbâr, "Allah'ın gökleri ve yeri yaratma işine pazar ve pazartesi başladığı ve tamamladığı"²⁹⁶ şeklindeki rivayeti nakletmektedir. Tevrat ehli, yaratılış başlangıcını pazar günü, İncil ehli ise, pazartesi günü olarak belirtmişlerdir.²⁹⁷

İbn Abbâs ve İbn Cüreyc'ten nakledilen rivayete göre ise, "Allah (cc.), "Göklere; güneşimi, ayımı ve yıldızlarımı çıkart. Yere de nehirlerini yararak meydana çıkar ve semerelerini ver," dedi. İkisi de:" İsteyerek geldik," dediler."²⁹⁸ Bu rivayete göre Allah'ın, güneş ve ayı yaratmadan önce gökleri, yeri ve diğer bazı varlıkları yarattığı ifade edilebilir.

²⁹³ Kâf, 50/38-39; Taberî, *Târih*, I: 22-23.

²⁹⁴ Taberî, *Târih*, I: 23.

²⁹⁵ Taberî, *Târih*, I: 23.

²⁹⁶ Taberî, *Târih*, I: 44.

²⁹⁷ Taberî, *Târih*, I: 44.

²⁹⁸ Taberî, *Târih*, I: 26.

2.1.2. İlk Yarattılan Şey

Taberî, Yarattılan ilk varlığın ne olduğuna dair sorular sorarak konuyla ilgili muhtelif görüşlere yer vermektedir. O, sahih olduğunu düşündüğü rivayetlere göre, ilk yaratılanın “*kalem*”²⁹⁹ olduğu görüşündedir. Bu rivayetler Abdullah b. Abbâs ve Vehb b. Münebbih’ten nakledilmektedir. Bu iki râviden gelen rivayetler hemen hemen aynı olduğu için bir araya getirdiğimizde, Allah’ın ilk yarattığı şeyin kalem olduğu, kaleme “Yaz” emri vermesiyle her şeyi aynı anda ve kıyamete kadar olacak olan her şeyi kayıt altına aldığı, insanların takdir edileni yaşayıp bu hal üzere oldukları şeklindeki rivayet nakledilmektedir. Taberî, diğer rivayetlerde önce yaratılanın nur ve karanlık değil kalem olduğu görüşünü savunurken İbn Abbas’ın rivayetini nakletmektedir: İbn Abbâs’a “Bazı insanların kaderi inkâr ettiklerinin söylenmesi üzerine, “Onlar Allah’ın kitabını yalanlıyorlar. Onların saçlarından yakalayıp çekerim. Allah (cc.) varlıkları yaratmadan önce arş üzerindeydi. Allah’ın ilk yarattığı şey kalem oldu. Kalem kıyamete kadar olacak olanları yazdı. İnsanlar ancak kalemlerle takdir edileni yaşarlar.”³⁰⁰ Bu rivayetlerde kıyamete kadar olacak olanı yazma özelliğinden bahsedilmekte fakat tam olarak mahiyetinin ne olduğuna ilişkin bilgi yer almamaktadır. Kalemlerle ilgili gerek Kur’an’da gerek hadislerde yer alan bilgiler ışığında çeşitli değerlendirmeler yapılmıştır.³⁰¹ Öbür taraftan, her şeyi kayıt altına alan kalem ile kadere iman arasında bir ilişki bulunmaktadır. Taberî’nin, İbn Abbâs’tan gelen rivayeti tercih etmesi onun aynı zamanda kader meselesi hakkındaki yaklaşımını da ortaya koymaktadır.³⁰²

2.1.3. Kalemden Sonra Yarattılanlar

Taberî, kalemden sonra yaratılan varlıklar hakkındaki çeşitli rivayetleri aktarmaktadır. Abdullah b. Abbâs, Abdullah b. Selâm, Ka’b’ul-Ahbâr, Vehb b. Münebbih, Süddî’den gelen bu rivayetleri şu şekilde sıralayabiliriz:

a) Allah’ın arşının su üzerinde bulunması, en evvel arşı yaratması ve üzerinde karar kılması. Abdullah b. Abbâs, Vehb b. Münebbih’ten gelen rivayetlerdir. İbn Abbas’a, “*Arşı su*

²⁹⁹ Kalem sözlükte kısaltmak, kesmek, yontmak anlamına gelen “kalm” kökünden türemiş bir isim olup, “yontularak bir miktar kesilmek suretiyle yazı yazmaya elverişli hale getirilen araç” demektir. Dinî terim olarak, “kâinatın başlangıcından kıyamete kadar meydana gelecek bütün nesne ve olayları kaydeden ilahî kalem” şeklinde tanımlanabilir. Yusuf Şevki Yavuz, “Kalem”, *TDVİA* (İstanbul: TDV Yay., 2001), XIV: 243.

³⁰⁰ Taberî, *Târîh*, I: 34.

³⁰¹ İlgili görüş ve değerlendirmeler için bk. Yavuz, “Kalem”, 244-245.

³⁰² Adnan Demircan, *Tarih ve Tarihçi* (İstanbul: Beyan Yay., 2017), 168.

üzerindeydi,”³⁰³ ayeti hakkında, suyun neyin üzerinde olduğu sorulmuş, rüzgârın üzerinde olduğu cevabını vermiştir.³⁰⁴ Vehb b. Münebbih daha ayrıntılı olarak yerlerin ve göklerin duman görüntüsü içinde yükseldiği ve yedi göğü iki günde yaratıp yedi günde yaratılış sürecini tamamladığına dair rivayeti aktarmaktadır.³⁰⁵ Süddî, arşın su üzerinde bulunmasına ilave olarak sudan önce bir şeyin yaratılmadığını nakletmektedir.³⁰⁶

b) Allah günleri yaratıp, onlara isim vermiştir.³⁰⁷ Bu günlere farklı isimler verildiğine dair başka rivayetler de vardır.³⁰⁸

c) Günlerin sayısının altı değil, yedi olduğuna dair rivayet Vehb b. Münebbih’ten aktarılmaktadır.³⁰⁹ Allah’ın yaratma faaliyetine başlangıcından tamamlandığı ana kadar geçen süre toplamda altı günde olduğu Kur’an’da yer almaktadır. Vehb, bu rivayette yaratma işini kastetmeyip haftanın günlerinin sayısına işaret etmektedir. Taberî de bu görüştedir.³¹⁰

2.1.4. Altı Gün

Taberî, bu kısımda Allah’ın Kur’an’da gökleri ve yeri yarattığını bildirdiği altı günün her bir gününde hangi varlıkları yarattığına dair çeşitli rivayetleri aktarmaktadır. İsrâîlî rivayet nakleden râvilerin hemen hemen hepsi bu konuda benzer rivayetlerde bulunmuştur.

Allah yaratma işine pazar günü başlamış,³¹¹ ilk yarattığı şey kalemdir.³¹² Pazar ve pazartesi günlerinde yeri, salı ve çarşamba günlerinde rızıkları ve dağları³¹³, perşembe ve cuma

³⁰³ Hûd,11/7.

³⁰⁴ Taberî, *Târih*, 40.

³⁰⁵ Taberî, *Târih*, I: 39.

³⁰⁶ Taberî, *Târih*, I: 39.

³⁰⁷ Abdullah b. Abbâs’tan nakledilen bu rivayette, “Allah birinci günü yaratıp ona Ehad adını, ikinci güne el-İsneyn, üçüncü güne es-Selâse, dördüncü güne er-Erbiâ, beşinci güne el-Hamis adını vermiştir.” Bk. Taberî, *Târih*, I: 42.

³⁰⁸ Taberî, *Târih*, I: 42.

³⁰⁹ Taberî, *Târih*, I: 43.

³¹⁰ Taberî, *Târih*, I: 43.

³¹¹ İbn Abbâs ve Süddî’den gelen bir rivayette bu yaratma faaliyeti Kur’an’da yer alana ayetler ışığında detaylarıyla aktarılmaktadır. İlgili rivayet için bk. Taberî, *Târih*, I: 52-53.

³¹² Taberî ilk yaratılan varlık hakkında İbn Abbâs’tan gelen rivayetleri nakletmektedir. Ayrıntılı bilgiler için bk. Taberî, *Târih*, I: 50-53.

³¹³ İbn Abbâs, “Bu sebeple insanlar salı günü için “Ağır bir gün,” ifadesini kullanırlar” demektedir. Bk. Taberî, *Târih*, I:47

günlerinde yedi³¹⁴ göğü yaratmıştır. Yaratma işini tamamladığı cuma gününde³¹⁵ yıldızları, güneşi, ayı ve melekleri yarattı. Cuma gününün kalan son üç saatinin birinci saatinde ecelleri, yaşayacak ve ölecekleri, ikinci saatte insanların yararlandığı şeyler için afetleri, üçüncü saatte de Âdem'i yarattı ve onu cennete koyarak İblis'e ona secde etmesini emretti,³¹⁶ son saatinde Âdem'i yarattı ve aynı saatte de kıyamet kopacak."³¹⁷ Bu günlerden her biri bin sene sürdü.³¹⁸

2.1.5. Gece ve Gündüzün Hangisinin Daha Önce Yaratıldığı Konusu

Taberî, bu kısımda gece ve gündüz hakkında, hangisinin daha önce var olduğu, güneş ve ayın yaratılışı, kıyamet gibi konuları içeren rivayetlere yer vermektedir. Ayetlere atıfla rivayet nakleden râviler Abdullah b. Abbâs ve İbn Cüreyc'tir. Ka'b'ul-Ahbâr ise güneş ve ay hakkında bir kitaptan aldığını ifade ettiği bazı nakillerde bulunmuştur.

Buna göre gece gündüzden önce yaratılmıştır.³¹⁹ Güneş ve ayın yaratılması hakkında rivayetlerde ihtilaf vardır. İbn Cüreyc'e göre ışık çarşamba günü yaratılmıştır.³²⁰ İbn Abbâs'ın rivayetinde ise Allah, güneşi, ayı ve yıldızları cuma günü yaratmış ve bunların yaratılışı günün bitimine üç saat kala tamamlanmıştır.³²¹

Ka'b'ul-Ahbâr güneş ve ay hakkında İsrâîlî haberler nakletmiş ve bu haberler Abdullah b. Abbas tarafından ağır eleştiriye tabi tutulmuştur. Bu rivayet çalışmamız açısından oldukça önemlidir. Rivayete göre, bir adam İbn Abbâs'a gelerek Ka'b'ul-Ahbâr'dan güneş ve ay hakkında hayret verici/tuhaf sözler duyduğunu söylemiştir. Abdullah b. Abbâs, duyduğu şeyin ne olduğunu sorduğunda adam, "O, Güneş ve Ay'ın kıyamet gününde 'kısırlaştırılmış iki öküz şeklinde getirilip cehenneme atılacağını' söylemektedir" dedi. Bu sözleri dikkatle dinleyen İbn Abbâs, "Ka'b yalan söylemiştir! Bilakis bu rivayet Yahudiliğe aittir, onu İslâm'a sokmak

³¹⁴ Yedi gök ifadesini İbn Abbâs ve Süddî nakletmektedir. Detaylar için bk. Taberî, *Târih*, I:47. İbn Cüreyc, "tek parçayken birbirinden ayırdı" demektedir. Bk. Taberî, *Târih*, I: 55.

³¹⁵ İbn Abbâs ve Süddî, "Cuma günü isimlendirmesinin göklerin ve yerin yaratılışının bugünde tamamlanmasından dolayı olduğu" rivayetini aktarmaktadır. Bk. Taberî, *Târih*, I: 55.

³¹⁶ Cuma gününde saatlerine göre yaratılan varlıkların detaylarını İbn Abbâs nakletmektedir. Bk. Taberî, *Târih*, I: 56.

³¹⁷ Bu saatte kıyametin kopacağı hususunu Abdullah b. Selâm nakletmektedir. Taberî, *Târih*, I: 47. Cuma gününün son saatinde, ikindi ile akşam arasında son yaratılan varlığın Hz. Âdem olduğuna dair rivayeti İbn Cüreyc de nakletmektedir. Bk. Taberî, *Târih*, I: 56.

³¹⁸ Abdullah b. Abbâs ve Ka'bu'l-Ahbâr rivayet etmiştir. Detaylar için bk. Taberî, *Târih*, I: 59.

³¹⁹ Abdullah b. Abbâs ve İbn Cüreyc'ten nakledilmektedir. Bk. Taberî, *Târih*, I: 61, 77.

³²⁰ Taberî, *Târih*, I: 63.

³²¹ Taberî, *Târih*, I: 63.

istemektedir. Zira Allah kendisine itaat eden varlıklara azap etmekten münezzehtir” diyerek kızgınlığını dile getirmiştir. Söz konusu rivayetleri Kur’an-ı Kerim ayetleriyle ve Hz. Peygamber’den naklettiği hadislerle açıklamıştır.³²² Bu rivayetleri aktaranlarla birlikte Ka’bu’l-Ahbâr’ın yanına gidilerek, İbn Abbâs’ın onun anlattığı rivayet karşısında duyduğu şaşkınlığı ve Hz. Peygamber (sav.)’den naklettiği rivayetler aktarılmıştır. Bunun üzerine Ka’b, “Naklettiğim haber hususunda gösterdiğin hayreti haber aldım. Allah’ın af ve mağfiretini diliyorum. Ben okunan ve elden ele dolaşan bir kitaptan nakilde bulundum. Yahudilerin bunda yaptıkları değişiklikleri ise bilmiyorum. Sen yeni olan ve Allah’tan henüz gelen bir kitaptan ve peygamberlerin sonuncusu ve efendisinden nakledilen bir hadis anlatmışsın. Ben bu hadisi senden alıp hıfzetmek için bana anlatmanı istiyorum. Bu hadisi bana anlatırsan naklettiğim hadisin yerini alacaktır”³²³ demiştir. Bu rivayetten anlaşıldığı üzere İbn Abbâs Yahudi kültüründen gelen bu rivayeti eleştirip değerlendirmeye tabi tutmuş ve orada bulunanları İsrâilî haber nakletme konusunda ihtiyatla yaklaşılmasına dair işaretlerde bulunmuştur. Nakledilen rivayetler Kur’an ve sünnete göre tek tek ele alınmıştır. İbn Abbâs Ka’b ’tan nakillerde bulunan bir sahabedir. Onun bu eleştirisi Ka’b ’ın naklettiği bütün rivayetler hakkında söylenmemiş bu rivayet özelinde olmuştur. Ka’b bildiklerini bu rivayetlerle düzeltmiştir. Ayrıca bu rivayetten Ehl-i Kitab’a ait bilgilerin sahabe tarafından gelişigüzel kabul edilmediğini de anlıyoruz.

Yaratılış hakkında nakledilen bu rivayetlerde genel olarak şunları söyleyebiliriz: İnsan kendisi, içinde yaşadığı dünya, zaman ve varlık hakkında düşünmüş, merak duygusuyla sorularına cevap aramıştır. Varlığı anlamlandırma çabası insanî bir özellik olarak her dönem ve toplumda var olagelmıştır. Toplumsal hafızasında biriktirdiği malumatları şifahî olarak nesilden nesile aktarmıştır. Tevrat ve İncil gibi yazılı kaynakların yaratılıştan genişçe bahsetmesi bu birikimin harmanlanması şeklinde tezahür etmiştir. Kur’an’ın da bahsettiği bu konular hakkındaki merak duygusunun giderilmesinde İsrâiliyat’a dayanan bilgi ve haberlerden yararlanıldığı görülmektedir.

2.2. İblis

Taberî bu kısımda İblis’in kimlerden olduğu, görev ve sorumluluk alanı, onun döneminde vuku bulan bazı olaylar, helak olmasının nedenleri ve ilahlık iddiasında bulunması

³²² Rivayetlerin detayları için bk. Taberî, *Târîh*, 65-75.

³²³ Taberî, *Târîh*, I: 75.

hakkındaki rivayetlere yer vermektedir. Bu rivayetler Abdullah b. Abbâs, İbn Cüreyc ve Süddî'den nakledilmektedir.

Bu rivayetlere göre İblis meleklerden ve onun en şerefliyelerinden veya cinlerdendi.³²⁴ Melekler cin kabilesindedir. İblis de onlardandı. Cennetin sorumlusu, dünya semasına ve yeryüzüne hükümrandı. Gök ile yer arasına hükmediyordu.³²⁵ Cin ismini almalarının nedeni ise cennet sorumlusu olmasından dolayıdır.³²⁶ İblis'in helak olmasının nedenleri olarak farklı rivayetler aktarılmaktadır. Bir rivayette, ilahlık iddiasında bulunduğu için Allah onu lanetlemiştir.³²⁷ Diğer rivayette İblis'in adının Azâzîl olduğu, yeryüzünde bulunduğu ve meleklerin en gayretlisi en âlimi olması nedeniyle kibirlendi ve herkesten üstün olduğunu vehmettiğinden dolayı helak oldu.³²⁸ Başka bir rivayette de Allah'ın Âdem'e secde emrine karşı gelmesinden dolayı helak olduğu aktarılmaktadır.³²⁹

2.3. Kur'an'da Peygamberlerle İlgili Rivayetler

2.3.1. Hz. Âdem (as.)

Taberî, İblis'in hâkimiyeti döneminde yaşanan en önemli olaylardan birinin Allah'ın Hz. Âdem'i (as.) yaratması olduğunu ifade etmektedir. Taberî, Hz. Âdem'in nasıl yaratıldığı,³³⁰ yaratılış aşamasındaki evreleri ve meleklerin yaratılıştaki rolleri,³³¹ İblis'in Hz. Âdem yaratıldığındaki tavır ve düşmanlığı,³³² Âdem isminin ne anlama geldiği,³³³ meleklerle secde emrinin verildiği ve İblis'in secde etmeyişi ve asi oluşu, cennetten çıkarılması,³³⁴ Allah'ın

³²⁴ Taberî, *Târîh*, I: 81.

³²⁵ Abdullah b. Abbâs, Süddî ve İbn Cüreyc nakletmektedir. Bk. Taberî, *Târîh*, I: 81-82.

³²⁶ Bu rivayeti, Abdullah b. Abbâs ve Süddî nakledilmektedir. Bk. Taberî, *Târîh*, I: 81.

³²⁷ İbn Cüreyc'ten nakledilmektedir. Bk. Taberî, *Târîh*, I: 83.

³²⁸ Abdullah b. Abbâs nakletmiştir. Bk. Taberî, *Târîh*, I: 86.

³²⁹ Abdullah b. Abbâs rivayet etmiştir. Detaylar için bk. Taberî, *Târîh*, I: 87.

³³⁰ Abdullah b. Abbâs, Saîd b. Cübeyr ve Süddî'den nakledilmektedir. İlgili rivayetlerin detayları için bk. Taberî, *Târîh*, I: 90-95.

³³¹ Abdullah b. Abbâs ve Süddî'den nakledilmektedir. Bk. Taberî, *Târîh*, I: 90-92.

³³² Abdullah b. Abbâs ve Süddî'den nakledilmektedir. Taberî, *Târîh*, I: 93.

³³³ Abdullah b. Abbâs ve Saîd Cübeyr'den nakledilen rivayete göre, Hz. Âdem (as.)'ın yeryüzünün kabuğundan yaratılmasından dolayı Âdem ismini aldığı aktarılmaktadır. Bk. Taberî, *Târîh*, I: 91.

³³⁴ Abdullah b. Abbâs ve Süddî'den nakledilmektedir. Abdullah b. Abbâs, yaratılmış olan her şeyin imtihan edildiğini ifade etmektedir. Yer ve gök de imtihan edildiği gibi (Fussilet, 41/11), Melekler de imtihan edilmişlerdir. İlgili rivayetler için bk. Taberî, *Târîh*, I: 94-95, 101.

Âdem'e bütün isimleri ve yarattığı her şeyi öğretmesi,³³⁵ Hz. Havva'yı yaratması ve cennete koyulmaları,³³⁶ Allah'ın Hz. Âdem ve Havva'yı yasak ağaçla imtihanı,³³⁷ İblis'in yılanın içinden Hz. Âdem'i kandırması³³⁸ veya Hz. Âdem'in cennetteki kıymet ve ikramı gördüğünde ebedî olarak kalmak isteğini İblis'in kullanması ve buradan yaklaşmasını (vesvese),³³⁹ sonra ağaçtan yemeleri üzerine günah işlemeleri ve cennetten çıkarılmaları,³⁴⁰ cennette ne kadar kaldıkları ve ne zaman çıkarıldığı,³⁴¹ Hz. Âdem ile Havva'nın yeryüzünde nereye indirildikleri,³⁴² Hz. Âdem'in yeryüzüne inince yaşananlar,³⁴³ Âdemle birlikte yeryüzüne inenler,³⁴⁴ onun şemali,³⁴⁵ Hz. Âdem döneminde meydana gelen olaylar,³⁴⁶ çocukları,³⁴⁷ neslin nasıl çoğaldığı,³⁴⁸ iki oğlu Habil ile Kabil arasında meydana gelen olaylar,³⁴⁹ Havva'nın Hz. Şît'i doğurması,³⁵⁰ Hz. Âdem'in vefatı ve vefatında kaç yaşında olduğuna dair³⁵¹ rivayetler aktarılmaktadır.

³³⁵ İbn Abbas ve Saîd b. Cübeyr'den nakledilmektedir. Bk. Taberî, *Târih*, I: 97-99.

³³⁶ Taberî, İbn Abbâs, Süddî'den ve Ehl-i Kitap'tan nakletmiştir. Bk. Taberî, *Târih*, I: 103-104.

³³⁷ İbn Abbâs, Vehb b. Münnebih ve Süddî'den nakledilmektedir. Bk. Taberî, *Târih*, I: 106-111.

³³⁸ Detaylar için bk. Taberî, *Târih*, 107-108, 111.

³³⁹ Detaylar için bk. Taberî, *Târih*, 108-110.

³⁴⁰ Süddî ve İbn Abbâs nakletmektedir. Detaylar için bk. Taberî, *Târih*, I: 107, 112.

³⁴¹ Abdullah b. Abbâs, Abdullah b. Selâm, Ka'bu'l-Ahbâr, Vehb b. Münnebih ve İbn Cüreyc'ten gelen rivayette, Hz. Âdem cuma günü yaratılmış, bugün cennete yerleştirilmiş ve yine aynı gün cennetten çıkarılmıştır. Kıyametin de bugün kopacağını rivayet etmektedirler. Bk. Taberî, *Târih*, I: 114-115, 117, 120.

³⁴² İbn Abbâs, Saîd b. Cübeyr, Tevrat ehli ve ilim ehlinde (râvisi belli olmayan) nakletmektedir. Bu rivayetlerde, Hz. Âdem'in Hindistan bölgesine, Hz. Havva'nın Cidde'ye indirilmiştir. Bazılarına göre, Hz. Âdem Serendîb'teki Bezv adındaki dağa, Havva Mekke'de bulunan Cidde'ye, İblis Meysan'a veya Übülle'ye, yılan da İsfahan'a veya Sahra'ya indirilmiştir. Tevrat ehli ise, Âdem'in Hindistan'da Dehneç ve Mendel beldeleri arasında yer alan Behil Vadisinin yanındaki, Vâsim Dağına indirildi ve Havva'da Cidde'ye indirilmiştir. Detaylar için bk. Taberî, *Târih*, I: 121-122, 125.

³⁴³ Detaylar için Bk. Taberî, *Târih*, I: 125, 127-129, 131, 133-136.

³⁴⁴ Hz. Âdem yeryüzüne inerken yanında Hacerü'l-Esved, Musa'nın âsası, ağaç sakızı ve kindir sakızı, örs, çekiç, kerpeten, kese buğday indirmiştir. Bk. Taberî, *Târih*, I: 128, 130-131.

³⁴⁵ Abdullah b. Abbâs'tan nakledilen rivayetlerde, Hz. Âdem'in adımının üç günlük mesafede olduğu, başının semaya ulaştığı, meleklerin onun nefesinden şikâyet ettiği nakledilmektedir. Taberî, *Târih*, 124-125.

³⁴⁶ Detaylar için bk. Taberî, *Târih*, I: 138-150.

³⁴⁷ Taberî, *Târih*, I: 137, 143, 149-150.

³⁴⁸ Taberî, *Târih*, I: 136-140.

³⁴⁹ Bu konudaki rivayet nakledenler, Abdullah b. Abbâs, Saîd b. Cübeyr, Süddî, Ehl-i kitap ve râvisi belli olmayan kimselerdir. Detaylar için bk. Taberî, *Târih*, I: 137-141, 143-144.

³⁵⁰ İbn Abbâs ve Tevrat ehlinde gelen rivayette Şît adı, "Allah vergisi" anlamındadır. Bk. Taberî, *Târih*, I: 152.

³⁵¹ Abdullah b. Abbâs ve Saîd b. Cübeyr'den nakledilmektedir. İbn Abbas'tan gelen bir rivayette 930 sene, bir rivayetine göre ömrünün 1000 seneye tamamlandığına dair rivayetler aktarılmaktadır. Tevrat ehli 930 sene

Bu rivayetlerde İsrâîlî rivayet nakleden bütün râvilerden, Tevrat'tan, Ehl-i Kitap'ın aktardıklarından ve bazı ilim ehlerinden (râvisi belli olmayan) bolca nakiller yapılmıştır. Bu rivayetlerde özellikle söz konusu olaylar hakkında isimler, eşyalar, yaşlar gibi hususlarda oldukça detaylı anlatımlar vardır. Bu detaylar büyük ihtimalle Ehl-i Kitap'tan edinilmiştir. Kur'an-ı Kerim'de yer alan bazı ayetlerin tefsiri yapılmıştır. Ayrıca İblis'in hayvanlara teklifte bulunup, yılan aracılığıyla cennete girmesi, Hz. Âdem ve Havva'yı kandırması, Hz. Âdem ve Havva'nın yılanla konuşması, İbn Abbâs'ın bu sebeple yılanı bulduğunuz yerde öldürün nakli, Allah'ın Hz. Havva'ya, Âdem'in aldatmasından ötürü karnında zorluklarla bebeğini taşıyacağını ve doğurunca ölüme yaklaşacağını bildiren nakilleri, Hz. Âdem'in ömrü konusunda Allah ile pazarlık etmesini, Hz. Âdem'in adımının üç günlük mesafede olduğu, başının semaya ulaştığı, meleklerin onun nefesinden şikâyet ettiğini anlatan rivayetler gibi oldukça abartılı anlatımlar mevcuttur. Bu nedenle aktarılan rivayetlere ihtiyatla yaklaşılması gerektiğini söyleyebiliriz. Tevrat'ta Hz. Âdem'in yaratılışı ve hilafeti konusunda meleklerle olan diyalog, Allah'ın meleklerle Âdem'de secde etmelerini emretmesi ve İblis'in secde etmemesine dair rivayetler yer almamakta, bu rivayetler Kur'an'da Müslüman râvilerin aktardığı rivayetlerde bulunmaktadır.

2.3.2. Hz. Şît (as.)

Hz. Şît dönemine dair rivayetlerde Ehl-i Kitap'tan aktarılan rivayetlere fazlaca yer verilmiştir. Hz. Şît, Hz. Âdem yüz otuz beş yaşındayken dünyaya gelmiştir. Hz. Âdem, vefat etmeden evvel onu halef olarak bırakmış ve vasiyetini ona yazmıştır. Şît, Allah'ın kendisine indirdiği sahifelerle babasına indirilen sahifeleri birleştirmiş, bunlarla amel etmiş ve Kâbe'yi taş ve çamurla inşa etmiştir.³⁵² Bu dönemde Kabil Habil'i öldürdükten sonra bir ateş mabedi kurmuş ve ateşe tapan ilk insan olmuştur.³⁵³ Onun sülbünden Kayn oğulları meydana gelmiş ve bu kavmin özellikleri Ehl-i Kitap'tan rivayetlerle aktarılmıştır.³⁵⁴ Hz. Şît'in sülbünden ise Şît oğulları gelmiştir. Ayrıca Hz. Âdem henüz ölmeden çocuk ve torunlarının sayısının kırk bini bulunduğu aktarılmakta, onun döneminde zürriyeti arasında hak yoldan sapma, zina, şarap ve

---

yaşadığını nakletmektedir. İbn Abbâs'tan gelen rivayete göre Havva da Âdem'den sonra bir yıl yaşadıktan sonra vefat etti. Bk. Taberî, *Târih*, I: 156-164.

³⁵² Taberî, *Târih*, I: 162.

³⁵³ Taberî, *Târih*, I: 165.

³⁵⁴ Taberî, *Târih*, I: 166.

fesadın yayıldığı nakledilmektedir.³⁵⁵ Şîr oğullarıyla Kayn oğullarının birbirleri ile evlenerek karıştıkları, Kayn oğullarının çoğalarak yeryüzünü doldurdıkları ve böylece günah ve isyan arttığını, Nûh zamanında da Tufanda helak olduklarına³⁵⁶ dair rivayetler aktarılmaktadır Taberî, bu dönemde yaşanan diğer bazı olayları Tevrat ehlinde nakletmektedir.³⁵⁷ Bu nakiller sıhhati bakımından tartışmaya açık olsalar da, döneme ait bilgiler vermesi nedeniyle dikkate değerdir.

2.3.3. Hz. Nuh (as.)

Taberî, bu kısımda Hz. Nuh döneminde vuku bulan olaylara ilişkin rivayetleri aktarmaktadır. Hz. Nuh'un peygamber olarak gönderilmesi ve ne kadar yaşadığıyla ilgili rivayetlerde, Allah'ın onu kavmine peygamber olarak gönderdiğinde dört yüz seksen yaşında olduğu, peygamberlik görevinin yüz yirmi yıl sürdüğü, altı yüz yaşındayken gemiye binip, daha sonra da üç yüz elli yıl daha yaşadığı aktarılmaktadır.³⁵⁸ Gemiye Beviz Dağında inşa ettiği,³⁵⁹ geminin özellikleri hakkında da geminin birkaç katlı olup, alt alta üç kapısının bulunduğu, geminin uzunluğunun Nûh'un dedesinin arşınıyla üç yüz arşın, genişliğinin elli arşın, yüksekliğinin otuz arşın, suya batan bölümünün ise altı arşın olduğu rivayet edilmektedir.³⁶⁰ Başka bir rivayette, gemi üç katlı olup, uzunluğun bin iki yüz arşın, genişliğinin ise altı yüz arşın olduğu nakledilmektedir.³⁶¹ Tevrat'ın naklettiği rivayete göre, Hz. Nuh'un gemiyi saç ağacından yapmasını Allah'ın emrettiğini, içeriden ve dışardan onu ziftlemesini, uzunluğunu seksen, genişliğini elli arşın yapmasını; alt, orta ve üst kısımda olmak üzere üç katlı olarak inşa etmesini ve gemiye pencere bırakmasını emretmiştir.³⁶² Gemide kaç kişi olduğu hakkında Abdullah b. Abbâs ve İbn Cüreyc'ten nakledilen rivayete göre, Nuh'un gemisinde kendisiyle birlikte seksen kişi bulunmaktadır. İbn Abbâs, Nûh'un gemiye oğulları Sâm, Hâm ve Yâfes ile onların eşlerini, Şîtoğullarından iman ehli yetmiş üç kişiyi de aldığını nakletmektedir. Toplam seksen kişidir. Bazıları ise, gemide yedi kişi vardı, demişlerdir.³⁶³ Hz. Nuh'un (as.) gemiye

³⁵⁵ Detaylar için bk. Taberî, *Târîh*, I: 167.

³⁵⁶ Abdullah b. Abbâs nakletmektedir. Detaylar için bk. Taberî, *Târîh*, I: 167-168.

³⁵⁷ İlgili rivayetler için bk. Taberî, *Târîh*, I: 173-174.

³⁵⁸ Abdullah b. Abbâs tarafından nakledilmektedir. Detaylar için bk. Taberî, *Târîh*, I: 179-180.

³⁵⁹ İbn Abbâs nakletmektedir. Detaylar için bk. Taberî, *Târîh*, I: 181-183.

³⁶⁰ İbn Abbâs'tan nakledilmektedir. Bk. Taberî, *Târîh*, I: 182.

³⁶¹ İbn Abbâs'tan nakledilmektedir. Bk. Taberî, *Târîh*, I: 181.

³⁶² Detaylar için bk. Taberî, *Târîh*, I: 183.

³⁶³ Bk. Taberî, *Târîh*, I: 187.

aldığı hayvanlarla ilgili olarak geminin bir katında binek hayvanlarıyla vahşi hayvanlar, bir katında kuşların olduğu rivayet edilmiştir.³⁶⁴ Tufan hadisesinin ne zaman, nerede ve nasıl gerçekleştiğine dair rivayetlerde tufanın başlaması ve çekilmesi arasında altı ay on gün geçtiği söylenmektedir.³⁶⁵ Bazılarına göre ise tufan hadisesi ağustos ayının on üçünde gerçekleşmiştir.³⁶⁶ İbn Abbâs'tan gelen bir rivayette de, Allah'ın emriyle suların yükselip geminin suda yüzmesi arasında kırk gün ve kırk gece geçmiştir.³⁶⁷ İbn Abbâs, gemiye binme zamanının Receb ayının onu olduğunu, muharrem ayının onunda ise gemiden indiklerini ve bu sebeple oruç tutulduğunu rivayet etmektedir.³⁶⁸

Ehl-i Kitap'tan aktarılan rivayetlerde mekân, kişi isimleri ve onların çocukları, doğum-ölüm tarihleri ayrıntılı olarak verilmiştir.³⁶⁹ Hz. Nuh'un oğullarından birinin gemiye binmeyip, onun boğulması şeklinde anlatılan rivayet ise Tevrat'ta yer almamaktadır.

Nakledilen bu rivayetlerde zaman, mekân, doğum-ölüm tarihleri, tufan hadisesinin ne zaman ve nerede gerçekleştiği, kaç gün sürdüğü, geminin özellikleri, gemiye alınan hayvanlar gibi nakledilen ayrıntılı bilgilerin İsrâiliyat'tan edinilmiş bilgiler olabileceği kanaatindeyiz.

2.3.4. Hz. Nuh (as.) ile İbrahim (as.) Arasındaki Dönem

Taberî bu dönemde Hûd (as.) ve Âd kavmi hakkında,³⁷⁰ Salih (as.) ve Semûd kavmi hakkında³⁷¹ rivayetlere yer vermektedir. Bu döneme ait rivayetler hakkında rivayet nakleden râviler Vehb b. Münebbih, Süddî, İbn Cüreyc'tir. Ehl-i kitap'tan ve bazı ilim ehlerinden ise çok kısa rivayetler nakletmektedir. Bu rivayetlerde Taberî, Ehl-i Kitab'ın, Tevrat'ta Âd, Hûd, Semûd ve Salih'ten bahsedilmediğini dolayısıyla bu kişilerin şöhretinin Cahiliye ve İslâm dönemlerinde İbrahim'in şöhreti gibi olduğunu söylediklerini aktarmaktadır.³⁷² Bu dönemdeki peygamberler ve kavimleri hakkında Ehl-i Kitap'tan gelen rivayetler neredeyse yoktur. Bu

³⁶⁴ Bk. Taberî, *Târîh*, I: 181.

³⁶⁵ İbn Abbâs'tan nakledilmiştir. Bk. Taberî, *Târîh*, I: 184.

³⁶⁶ Taberî, *Târîh*, I: 189.

³⁶⁷ Taberî, *Târîh*, I: 183.

³⁶⁸ Taberî, *Târîh*, I: 185.

³⁶⁹ Bk. Taberî, *Târîh*, I: 183, 191.

³⁷⁰ Süddî ve Vehb b. Münebbih nakletmektedir. Bk. Taberî, *Târîh*, I: 225.

³⁷¹ İbn Cüreyc'ten, Tevrat'tan ve ilim ehlerinden rivayet edilmektedir. Bk. Taberî, *Târîh*, I: 229-232.

³⁷² Bk. Taberî, *Târîh*, I: 232.

açından Taberî'nin görüşüne katılıyoruz. Müslüman râviler aracılığıyla gelen rivayetlerde ise Ehl-i Kitap kaynaklı olma ihtimali az bulunduğundan İsrâîlî rivayet barındırması da bu sebeple oldukça azdır. Nakledilen rivayetlerin ortak özelliği ise şudur: Bu rivayetlerde Kur'an ayetlerinde dikkat çekilen hususların tefsiri mahiyetinde peygamber ve kavimleri hakkında bilgi verilmiştir. Kur'an'da da zikredilen uyarı ve nasihatlerin dikkate almamaları, peygamberlerini yalanlamaları, inkârcı olmaları ve inanmak için mucize isteyip gelen mucizeyi yalanlamaları sebebiyle bu kavimler helak edilmişlerdir.³⁷³ İbn Cüreyc'ten nakledilen rivayette, Hz. Peygamber (sav.) Hicr bölgesinden geçerken Salih Peygambere telmihte bulunmuş, ashabının mucize istememeleri tavsiye ve uyarısında bulunmuş, oranın suyundan içmemelerini ve Semûd kavminin imtihan edildiği devenin yavrusunun tırmanırken izlediği yolu göstermiştir.³⁷⁴ Buna göre Hz. Peygamber ashabını kendinden önceki peygamber ve kavimlerin yaşadıklarından ibret alma vesilesi kılarak geçmişle o gün arasında bağlantı kurmuştur. Ayrıca bu hadise peygamberlerin ortak mücadelelerinin ve birbirinin tamamlayıcısı olma özelliklerinin de bir örneğidir.

2.3.5. Hz. İbrâhim (as.)

Taberî bu kısımda, İbrâhim (as.)'in peygamberliğini, babasına tebliğini, putlarla olan mücadelesini ve kavminin tepkilerini,³⁷⁵ Nemrûd ile mücadelesini, ateşe atılmasını ve ateşe atıldığı zaman yaşanan olayları,³⁷⁶ Hz. İbrahim'in Lût (as.) ve Sâre ile hicreti, Firavun'la yaşadıkları olaylarını, Hz. İbrâhim'in Hacer'le olan evliliğini,³⁷⁷ Zemzem hadisesini,³⁷⁸ rüya

³⁷³ Âd kavmi şiddetli bir kasırga ile Semud kavmi ise sayha (şiddetli bir ses) ile helak edilmişlerdir. Bk. Taberî, *Târîh*, I: 226, 231.

³⁷⁴ Bk. Taberî, *Târîh*, I: 231.

³⁷⁵ Abdullah b. Abbâs ve Süddî'den nakledilmiştir. Detayları için bk. Taberî, *Târîh*, I: 236-238.

³⁷⁶ Süddî'den nakledilmiştir. Detayları için bk. Taberî, *Târîh*, I: 242. İbn Cüreyc, Hz. İbrâhim (as.)'ı ateşe atma fikrini veren kişinin adının "Hînon" olduğunu ve Allah'ın onu yerin dibine batırıp kıyamete kadar orada kalacağını rivayet etmektedir. Bk. Taberî, *Târîh*, I: 241.

³⁷⁷ Süddî'den rivayet edilmiştir. Detaylar için bk. Taberî, *Târîh*, I: 244-245.

³⁷⁸ Abdullah b. Abbâs ve Saîd b. Cübeyr'den nakledilmektedir. Taberî, *Târîh*, I: 254-255.

sonrası yaşanan kurban hadisesini,³⁷⁹ İbrâhim (as.)’ın oğlu İsmail’le Kâbe’yi inşasını³⁸⁰ ve ilk haccını³⁸¹ detaylı olarak anlatan rivayetlere yer vermiştir.

Hz. İbrâhim Yahudilik, Hristiyanlık ve İslâm için kendisinden en çok söz edilen ve “en büyük ata” olarak anılan bir peygamberdir.³⁸² Taberî onun hakkındaki rivayetlere genişçe yer vermiştir. Özellikle onun hayatı anlatılırken tevhid akidesini yerleştirmek üzere verdiği mücadeleler ve önemli bazı olaylar üzerinde durulmuştur. Ayrıca ona emredilen ve imtihan üzere gelen Kur’an’da da bahsedilen söz ve kelimelerin tefsiri mahiyetindeki rivayetler de aktarılmaktadır.³⁸³ Tevrat’ta, İbrahim (as)’ın babası ile olan kıssası, Hz. İbrahim’in zürriyetinden bir kısmını Kâbe’nin etrafına yerleştirmesi, Hz. İbrâhim’in oğlu İsmail ile birlikte Kâbe’yi inşası gibi hususlar yer almamaktadır. Bu hususlar Kur’an-ı Kerim’de yer alan ve Müslüman râvilerin aktarmış olduğu rivayetlerdir.

Hz. İbrâhim’in Kâbe’yi inşa etmeye başlamadan önce temeli atılacak yerin nasıl tespit edildiğine dair farklı görüşler vardır. Süddî’den gelen rivayette, Allah, “Hacûc” diye adlandırılan yılan suretinde bir başı ve iki kanadı olan bir rüzgâr göndermiş bu rüzgâr ilk evin temelini ortaya çıkarmak için yeri süpürmüştür. Böylece evin temeli atılmıştır. “*Bir zamanlar İbrahim’e Beyt’in yerini hazırlamıştık,*”³⁸⁴ ayetinin bu olaya işaret ettiğini nakletmektedir.³⁸⁵ Taberî, bazılarının da (râvisi belli olmayan), İbrâhim (as.) Şam’dan yola çıktığı zaman, ona evin yerini göstermek maksadıyla Cebrail’in de onunla beraber çıktığını ifade ettiklerini söylemektedir.³⁸⁶ Süddî’nin aktardığı rivayette rüzgâr tasviri mitolojik bir ögeye dönüşmüştür. Hz. Âdem kıssasındaki yılan ve şeytan motiflerini de dikkate aldığımızda bu rivayetlerin Ehl-i Kitab’ın anlatımına benzerliği dikkat çekmektedir. Taberî’nin aktardığı ikinci rivayet ise daha makul görünmektedir.

³⁷⁹ İbn Cüreyc’ten gelen rivayete göre, “İbrahim on altı yaşındayken ateşe atıldığı, İshâk’ın yedi yaşındayken kesilmek istendiği, annesinin onu doksan yaşındayken doğurduğu, kesildiği yerin İlyâ’dan iki mil uzakta olduğu, Sâre’nin İshak’ın kurban edilmesi haberini alınca o gün hastalanarak üçüncü gün vefat ettiğini” aktarmaktadır. Bir rivayete göre de yüz yirmi yedi yaşındayken vefat etmiştir. Bk. Taberî, *Târîh*, I: 249.

³⁸⁰ Abdullah b. Abbâs nakletmektedir. Detaylar için bk. Taberî, *Târîh*, I: 255-257.

³⁸¹ Abdullah b. Abbâs, Saîd b. Cübeyr’den rivayet edilmiştir. Detayları için bk. Taberî, *Târîh*, I: 260-261.

³⁸² Ömer Faruk Harman, “İbrâhim”, *TDVİA* (İstanbul: TDV Yay., 2000), XXI: 266.

³⁸³ Detaylar için bk. Taberî, *Târîh*, I: 279-284.

³⁸⁴ Hac, 22/26.

³⁸⁵ Taberî, *Târîh*, I: 252.

³⁸⁶ Rivayetin detayları için bk. Taberî, *Târîh*, I: 253, 255.

Abdullah b. Abbâs ve Saîd b. Cübeyr'den naklettiği bir rivayette yer alan şu pâsaj özellikle İsrâiliyat bağlamında dikkat çekicidir. Rivayete göre, Hz. Hacer Merve tepesine çıkıp burada durmuş, acaba bir ses işitir miyim veyahut bir insan görür müyüm diye çevreye bakınmıştır. Sonra bir ses duymuş kulak kabartarak sestem emin olmuştur. Hz. Hacer sesi duyduğunu söyleyerek yardım talebinde bulunmuştur. Bu ses meleğe aittir ve onu zemzem suyunun olduğu yere kadar götürüp yere basmak suretiyle oradan su kaynağı ortaya çıkarmıştır. Hz. Hacer de aceleyle su kırbasını doldurmaya başlamıştır. Melek ona, *“Bu beldeye gelen insanlar susuz kalmayacaktır. Bu, Allah’ın misafirlerinin su içecekleri bir kaynaktır. Bu bebeğin babası bir kez daha buraya gelecek ve birlikte Allah için bir ev inşa edecekler.”* diyerek Hz. Hacer’le konuşmuştur.³⁸⁷ Abdullah b. Abbâs ve Saîd b. Cübeyr’den gelen benzer rivayette ise bu konu anlatılmış fakat Hz. Hacer’in melekle konuştuğu olaya yer verilmemiştir.³⁸⁸ Buna göre Hz. Hacer’in melekle konuştuğu ayrıntısı sonradan rivayete eklenmiş uydurma (mevzu) bir haber olma ihtimali mevcuttur.

Abdullah b. Abbâs ve Süddî’den gelen bir rivayete göre, Allah, Hz. İbrahim’e haccı emrettiğine dair vahiy gönderince Hz. İbrahim, *“Bilesiniz ki Rabbiniz kendisi için bir ev edindi ve onu ziyaret etmenizi emretti.”* diye seslenmiştir. Bu sesi duyan ağaç, tepe, toprak taş, her ne varsa: *“Sana icabet ediyoruz Allah’ım”* anlamında, *“Lebbeck Allahümme lebbeck,”* diye icabet etmiştir.³⁸⁹ Yine İbn Abbâs’tan gelen bir rivayette Hz. İbrâhim bir taşın üzerine çıkarak seslenmiş, bu sesi, Allah’ın ilminde takdir edilmiş olan ve babalarının sulbünde veya annelerinin rahminde bulunan herkes duymuş ve *“Lebbeck Allahümme lebbeck,”* diye cevap vermişlerdir.³⁹⁰ Rivayetlerde Hz. İbrahim’in sesinin ağaç, tepe, toprak taş vs. gibi varlıkların duyması ve Lebbeck demeleri, Allah’ın ilminde takdir edilen, babaların sulbünde olan ve ana rahmindeki herkesin duyup bu sesi duyup Lebbeck demeleri hususu tartışmaya açıktır. Ancak gerek Kur’an’da gerekse Hz. Peygamber’in hadislerinde yaratılmış her varlığın Allah’ı tesbih ettiği, Allah’ın emrine boyun eğdikleri hususu yer almaktadır. Sehl b. Sa’d’tan nakledilen bir hadise göre Hz. Peygamber (sav.), *“Bir Müslüman telbiye getirdiği zaman sağında ve solunda*

³⁸⁷ İlgili rivayetin detayları için bk. Taberî, *Târîh*, I: 255-257.

³⁸⁸ Bk. Taberî, *Târîh*, I: 257-259.

³⁸⁹ Taberî, *Târîh*, I: 260.

³⁹⁰ Taberî, *Târîh*, I: 260-261.

(eliyle işaret ederek) şuradan şuraya kadar yeryüzündeki taş, ağaç, toprak her ne varsa hepsi onunla birlikte telbiye getirir.”³⁹¹ buyurmuştur.

Hz. İbrâhim’in kurban imtihanıyla ilgili olarak Hz. İsmail’i mi yoksa Hz. İshâk’ı mı kurban ettiği konusunda çeşitli rivayetler vardır. Abdullah b. Abbâs, “Yerine kurban verilen kişi İsmail’dir. Yahudiler İshak olduğunu söylese de yalan söylerler.”³⁹² demiştir. Saîd b. Cübeyr de kurban edilmesi emredilenin Hz. İsmail olduğu görüşündedir.³⁹³ Ka‘bu’l-Ahbâr ve Vehb b. Münebbih ise İshâk olduğu görüşündedir.³⁹⁴ Yahudilerle aynı görüşü paylaşan Ka‘bu’l-Ahbâr ve Vehb b. Münebbih bu görüşlerinin Ehl-i Kitap’tan almış olabileceği ihtimalini akla getirmektedir.

Kurban edilen koç hakkında iki farklı rivayet nakledilmektedir. Bu konuda “*Oğlu yerine ona büyük bir koç verdik,*”³⁹⁵ ayetinin tefsirinde Saîd b. Cübeyr: “İbrahim’in kestiği koç, kırk yıl cennette beslenmiş, en güzel koç olup rengi kırmızıya çalıyordu” demektedir.³⁹⁶ İbn Abbâs ise ayet hakkında, “Söz konusu kurban, dağ tekesiydi” rivayetinde bulunmaktadır.³⁹⁷

Rivayetlerde Hz. İbrâhim’in gittiği şehirler,³⁹⁸ annesinin ismi,³⁹⁹ Hz. İbrahim’in Sâre’den başka evlendiği hanımlar ve onun çocuklarının isimleri⁴⁰⁰ nakledilmektedir. Rivayetlerde yer alan bu detaylı anlatımın İsrâiliyat kaynaklı olduğunu söyleyebiliriz.

2.3.6. Hz. Lût (as.)

Taberî, bu bölümde Hz. İbrâhim döneminde vuku bulan diğer olaylar şeklinde Hz. Lût ve kavmi hakkındaki rivayetlere yer vermiştir. Bu rivayetler Abdullah b. Abbâs, Vehb b. Münebbih ve Süddî’den nakledilmektedir. Helâk edilen Sodom halkının özelliklerinden,⁴⁰¹

³⁹¹ Tirmizi, Hac, 14. İbn Mâce, Menâsik, 15.

³⁹² Taberî, *Târih*, I: 268.

³⁹³ Taberî, *Târih*, I: 268.

³⁹⁴ İlgili rivayetin detayları için bk. Taberî, *Târih*, I: 265-266.

³⁹⁵ Saffât, 37/107.

³⁹⁶ Taberî, *Târih*, I: 277.

³⁹⁷ Taberî, *Târih*, I: 277.

³⁹⁸ Taberî, *Târih*, I: 310.

³⁹⁹ Detaylar için bk. Taberî, *Târih*, I: 310.

⁴⁰⁰ Bk. Taberî, *Târih*, I: 311.

⁴⁰¹ Vehb b. Münebbih’ten nakledilmektedir. Detayları için bk. Taberî, *Târih*, I: 304.

helâk nedenlerinden,⁴⁰² helâkın nasıl gerçekleştiğinden⁴⁰³ bahsetmektedir. Bu bölümde Taberî Ehl-i Kitap'tan nakillerde bulunmamıştır. Müslüman râvilerin aktardığı rivayetlerde İsrâilî olarak niteleyebileceğimiz bir husus göze çarpmamaktadır.

2.3.7. Hz. İshâk (as.)

Taberî, Hz. İshâk (as.) 'ın eşleri ve çocukları özellikle oğlu Yakub (as.) hakkında⁴⁰⁴ Tevrat'tan, bazılarından (râvisi belli olmayan râvilerden) rivayetler aktarmaktadır. Süddî'nin aktardığı rivayetlerde de Tevrat Ehli'nin aktardığı nakillerinin bir devamı şeklindedir.

2.3.8. Hz. Eyyûb (as.)

Hz. Eyyûb'un nesebi, İblis'in Eyyûb'a musallat olması, vücudunun yaralarla kaplanması, bu hastalık sebebiyle kavminin onu terk etmesi, Eyyûb'un Allah'a yakarışı ve şifaya kavuşması kıssası anlatılmaktadır. Bu kıssayı Vehb b. Münebbih rivayet etmektedir.⁴⁰⁵ Tevrat'tan ve diğer râvilerden herhangi bir rivayet bulunmamaktadır. Kur'an-ı Kerim'de kendisine vahyedilen peygamberlerden biri olduğu yer aldığı, Allah'ın onu hastalıkla imtihan etmesine ve bu hastalıktan kurtuluşuna, hanımıyla ilgili duruma, Allah'a yakarışına ve sabırlı olduğuna dikkat çekilmektedir.⁴⁰⁶ Fakat bu olay anlatılırken ayrıntılara yer vermemiş, kısaca temas edilmiştir. Yine aynı ayetlerde kendisine şeytanın zarar dokundurduğundan söz etmektedir. Vehb, "*Ayağa kalk! İşte sana yıkanacak ve içilebilecek bir (rahmet ve şifalı) su! (Sâd, 38/42)* ayetinin işaret ettiği bu kıssayı nakletmektedir. Ancak Kur'an'da onu hastalığının sebeplerinden, ne tür bir hastalık olduğundan ve hastalığın geçirdiği evrelerden söz edilmemektedir. Vehb'in aktardığı rivayetlerde ise, şeytanın onu saptırmak için bütün yardımcılarını topladığı, önce malına musallat olması ve malını telef etmesini, buna rağmen Eyyûb'un şükredip başına gelenlere sabredip şükretmeye devam ettiğini, daha sonra çocuklarına musallat olarak onunla Eyyûb'u helâk etmeye çalıştığı, ancak bu defa da Eyyûb'un sabırlı olup Allah'tan mağfiret dilemesi üzerine onu alıkoyacağını anlayınca dili, kalbi ve akli hariç bütün vücuduna musallat olmayı dilediğini, kavminin onu şehirden çıkarıp bir mezbeleliğe attığını hanımı dışında kimsenin ona yaklaşmadığını Belded, Elfeyez ve Sâfer

⁴⁰² Abdullah b. Abbâs ve Süddî'den nakledilmektedir. Detayları için bk. Taberî, *Târîh*, I: 294.

⁴⁰³ Abdullah b. Abbâs, Vehb b. Münebbih, Süddî'den rivayet edilmektedir. Detayları için bk. Taberî, *Târîh*, I: 303-304, 306.

⁴⁰⁴ Süddî, Tevrat Ehli ve bazılarından nakledilmektedir. Detayları için bk. Taberî, *Târîh*; I:317-321.

⁴⁰⁵ Detayları için Bk. Taberî, *Târîh*, I: 322-324.

⁴⁰⁶ Enbiyâ, 21/83-84.

adındaki kişilerin ona tahkir etmek amacıyla geldiklerine dair detaylar verilmiştir. Taberî, bu kimselerin isimlerin Tevrat'ta da geçiyor olduğu dipnotunu eklemektedir. Vehb'ten gelen rivayette İblis'in insanlara hastalık ve zarar meydana getirdiğinden veya onun böyle bir güce sahip olduğu anlaşılmaktadır. Oysaki şeytanın böyle bir gücü bulunmamaktadır. Eyyûb'un kendisine zarar dokunduğundan söz etmesinin İblis'in vesvese vermek suretiyle onu etkilemesinden dolayı olabileceği ihtimalini akla getirmektedir. Nitekim müfessirler de bu ayetleri böyle anlamışlardır.⁴⁰⁷ Sonuç olarak Vehb'in rivayetlerinde bahsettiğimiz hususların yer alması İsrâiliyat'a dair işaretleri vermektedir.

2.3.9. Hz. Şuayb (as.)

Kur'an-ı Kerim'de Medyen ve Eyke kavmine gönderilen bir peygamber olarak bahsedilen Şuayb (as.) hakkında Taberî, Abdullah b. Abbâs, Saîd b. Cübeyr ve İbn Cüreyc'ten çok detaylı olmasa da bazı rivayetler aktarmaktadır. Şuayb (as.) hakkında fazla bilgi verilmemektedir. “*Kendilerini o gölge gününün azabı yakaladı. Gerçekten o, çetin bir günün azabıydı,*”⁴⁰⁸ ayetinin tefsiri,⁴⁰⁹ Şuayb peygamberin âmâ olduğu,⁴¹⁰ Şuayb'ın kavmine gönderilen azap⁴¹¹ hakkındaki rivayetler aktarılmaktadır. Şuayb(as.)'ın kavmine gönderilen azabın ne şekilde olduğu hususunda çeşitli rivayetler vardır. Ancak Saîd b. Cübeyr ve İbn Cüreyc'in rivayetine göre Allah, Şuayb (as.)'ın kavmini ilk olarak kavurucu bir sıcaklığa maruz bırakıp sonra onlara bir bulut göndermiştir. Onlardan bir kısmı bulutun gölgesine sığınmışlar, orada bir müddet serinleyip rahatlamışlardır. Ardından Allah o buluttan onların üzerine bir azap göndermiştir.⁴¹²

Taberî, İbn Abbâs'ın “Sana âlimlerden herhangi biri, “*Gölge gününün azabı*” hakkında bir şey anlatacak olursa onu yalanla.”⁴¹³ dediğini nakletmektedir. İbn Abbâs'ın bu sözü kime

⁴⁰⁷ Mevdûdî, Seyyid Ebu'l-A'lâ, *Tefhîmu'l-Kurân*, çev. Muhammed Han Kayânî, (İstanbul: İnsan Yay., 2005), V: 79.

⁴⁰⁸ Şu'arâ, 26/189.

⁴⁰⁹ Taberî, *Târîh*, I: 327-328.

⁴¹⁰ Saîd b. Cübeyr'den, “*Biz seni aramızda zayıf bir kişi olarak görüyoruz,*” (*Hûd*, 11/91) ayetindeki ‘zayıf’ kelimesi, Şuayb (as.)'ın âmâ olması şeklinde tefsir edilmiştir. Bk. Taberî, *Târîh*, I: 325.

⁴¹¹ Saîd b. Cübeyr ve İbn Cüreyc'ten nakledilmektedir. Bk. Taberî, *Târîh*, I: 327-328.

⁴¹² Taberî, *Târîh*, I: 327-328.

⁴¹³ Taberî, *Târîh*, I: 329.

ve neden söylediği bilinmemektedir. Ancak İsrâiliyat bağlamında ele alırsak İbn Abbâs'ın bu konuda uydurma rivayetlerden sakındırma çabası içerisinde olduğu anlaşılabilir.

2.3.10. Hz. Yakub (as.) ve Oğulları

Taberî bu bölümde Hz. Yakub (as.) ve çocukları başlığı altında Hz. Yakub'un (as.) yüz kırk yedi yıl yaşadığına dair rivayeti⁴¹⁴ aktarmakla yetinerek, Hz. Yakub (as.)'dan daha çok oğlu Hz. Yusuf (as.) hakkındaki rivayetlere yer vermiştir. Kur'an-ı Kerim'de Hz. Yusuf'un (as.) kıssası da "Ahsenü'l-kâsas" (kıssaların en güzeli)⁴¹⁵ olarak tek bir sûrede aktarılmıştır. Taberî'de de Müslüman râvilerin tamamından, Ehl-i Kitap ve râvisi belli olmayanlardan nakiller gelmiştir.

Hz. Yakub'un (as.) Yusuf'u (as.) kardeşleriyle göndermesi, kardeşlerinin ona duydukları kıskançlıktan dolayı Yusuf'u kuyuya atmaları,⁴¹⁶ kuyudan çıkması, satılması, azizin onu satın alması,⁴¹⁷ azizin karısı ile arasında yaşanan olaylar,⁴¹⁸ kadınların karşısına çıkması,⁴¹⁹ zindana atılması ve zindan günleri,⁴²⁰ Mısır kralının rüyasını tabir etmesi,⁴²¹ Yusuf'un (as.) masumiyetinin ortaya çıkması ve Mısır'a yetkili kılınması,⁴²² Yakub'un (as) kıtlık sebebiyle oğullarını Mısır'a göndermesi, Yusuf'un (as.) onları karşılaması ve aralarında yaşananlar,⁴²³ Bünyâmin'in Yusuf'la (as.) buluşmaları ve maşrapa olayı,⁴²⁴ Yakub (as.)'ın Yusuf'un kokusunu aldığını söylemesi ve gömleği,⁴²⁵ Yakub'un (as.) Yusuf'a gitmeleri ve

⁴¹⁴ Taberî, *Târîh*, I: 330.

⁴¹⁵ Yûsuf, 12/3.

⁴¹⁶ Süddî'den nakledilmektedir. Detayları için bk. Taberî, *Târîh*, I: 332.

⁴¹⁷ Abdullah b. Abbâs, Süddî, Tevrat ehli ve bazılarında nakledilmektedir. Detaylar için bk. Taberî, *Târîh*, I: 333-336.

⁴¹⁸ Abdullah b. Abbâs, Saîd b. Cübeyr, İbn Cüreyc, Süddî ve bazılarının rivayetlerinden nakledilmektedir. Detaylar için bk. Taberî, *Târîh*, I: 337-339.

⁴¹⁹ Abdullah b. Abbâs ve Süddî'den nakledilmektedir. Detaylar için bk. Taberî, *Târîh*, I: 340-341.

⁴²⁰ Abdullah b. Abbâs ve Süddî'den nakledilmektedir. Detaylar için bk. Taberî, *Târîh*, I: 342-344.

⁴²¹ Abdullah b. Abbâs ve Süddî'den nakledilmektedir. Detaylar için bk. Taberî, *Târîh*, I: 342-346.

⁴²² Abdullah b. Abbâs ve Süddî'den nakledilmektedir. Detaylar için bk. Taberî, *Târîh*, I: 346-348.

⁴²³ Süddî'den nakledilmektedir. Detaylar için bk. Taberî, *Târîh*, I: 348.

⁴²⁴ İbn Cüreyc ve Süddî'den nakledilmektedir. Detaylar için bk. Taberî, *Târîh*, I: 349-359.

⁴²⁵ Abdullah b. Abbâs, İbn Cüreyc ve Süddî'den nakledilmektedir. Detaylar için bk. Taberî, *Târîh*, I: 360-361.

kavuşmaları,⁴²⁶ Yakub'un vefatı ve Yusuf'un (as.) vefatı⁴²⁷ hakkındaki rivayetlere yer verilmiştir.

Rivayetlerde genel olarak kişi, olaylar, zaman ve soy bilgilerine dair ayrıntılı rivayetlerin yer alması İsrâîlî kaynaklıdır. Örneğin, Yusuf'u (as.) kuyudan çıkaran şahsın kafileden Büşrâ isminde biri olduğuna dair detayın verilmesi,⁴²⁸ Yusuf'ın (as.) kaçta satıldığı hakkındaki farklı rivayetler (yirmi dirhem, onu kırk dirhem, yirmi iki dirhem),⁴²⁹ Onu satan alan kişinin ismi (Kutfir: Mısır azizi), o dönemin firavununun ismi ve halefi (Reyyân b. el-Velîd b. Servân b. Erâşe b. Kârân b. Amr b. İmlâk b. Lâvez b. Sâm b. Nûh olduğu, Yusuf'a iman ettiği, onun ölümünden sonra başa Kâbus b. Mus'ab b. Muâviye b. Nümeyr b. Selvâs b. Kârân b. Amr b. İmlâk b. Lâvez b. Sâm b. Nûh adında bir kralın geçmesi ve onun İslâm'ı kabul etmediği rivayeti),⁴³⁰ Yusuf (as.)'ın yaşlarına dair hususlar (on yedi yaşındayken Mısır'a gittiği, azizin evinde on üç sene kaldığı, yedi yıl zindanda kaldığı, otuz yaşına geldiğinde Mısır firavunu Velîd b. Reyyân onu vezirlik görevine getirdiği, yüz on yaşındayken vefat ettiği ve kardeşi Yahuda'ya vasiyette bulunduğu, Yakub'dan ayrılışından ona kavuşmasına kadar geçen sürenin yirmi iki sene olduğu, Yakub'un (as.) kavuşmadan sonra on yedi yıl onunla kaldığı,⁴³¹ Yusuf (as.)'ın Yakub (as.) vefat ettiğinde cenazesini atalarının yanına yani Şam'a nakletmesi ve Yusuf (as.)'ın da atalarının yanında gömülmek için vasiyette bulunduğu. Musa'nın, Mısır'dan ayrılınca, Yusuf'un cenazesini de yanına alarak naklettiğine dair rivayetler aktarılmıştır.⁴³²

Taberî, bazılarına göre Hz. Yusuf'un (as.) babasından sonra yirmi üç yıl daha yaşadığı ve yüz yirmi yaşında vefat ettiğini nakleder. Taberî, Tevrat'ta Yusuf'un (as.) yüz on yıl yaşadığı, Efrâyîm ve Minşâ adında oğulları olduğu, Efrâyîm'in Nûn adında bir oğlu, Nûn'un da Yûşâ adında oğlu olduğu, Yûşa'nın, Musa'nın sohbetine katılan genç bir adam olduğu, Minşâ'nın da Mûsâ adında bir oğlu olduğu şeklindeki rivayetlere de yer verir. Bir rivayete göre de "Mûsâ b. Minşâ da bir peygamberdir ve Mûsâ b. İmrân'dan önce gelmiştir. Tevrat ehlinin

⁴²⁶ Abdullah b. Abbâs ve İbn Cüreyc'ten nakledilmektedir. Detaylar için bk. Taberî, *Târîh*, I: 361.

⁴²⁷ Ehl-i Kitap ve bazılarında nakledilmiştir. Taberî, *Târîh*, I: 363-364.

⁴²⁸ Süddî'den nakledilmiştir. Taberî, *Târîh*, I: 348.

⁴²⁹ Süddî'den nakledilmiştir. Taberî, *Târîh*, I: 334-335.

⁴³⁰ İbn Abbâs'tan ve ravisi belli olmayanlardan nakledilmiştir. Bk. Taberî, *Târîh*, I: 335-336.

⁴³¹ Tevrat ehlinin nakledilmiştir. Bk. Taberî, *Târîh*, I: 336.

⁴³² Ehl-i Kitap'tan nakledilmiştir. Bk. Taberî, *Târîh*, I: 363-364.

bir kısmı da Hızır ile arkadaş olmayı talep eden bu zattır, demişlerdir.” rivayetini nakletmektedir.⁴³³

Hz. Yusuf (as.)’ı Mısır azizinin eşiyle olan meselesinde, zinadan kurtulmasıyla ilgili çeşitli rivayetler aktarılmıştır. Bir rivayete göre, Hz. Yusuf (as.) babası Hz. Yakub’un sureti gözünün önüne gelmiş ve Yakub’un parmağını ısırması vaziyette durduğunu görmüştür. Yusuf’a (as.), “Yusuf! Sakın birlikte olma. Onunla olmazsan kendisine yetişilmeyen gökyüzündeki kuş gibisin. Onunla olursan havada ölen ve kendini savunamayıp yere düşen kuş gibisin. Yine onunla birlikte olmazsan güç yetirilmeyen boğa gibisin. Onunla birlikte olursan ölmüş ve boynuzlarının köküne karıncaların girdiği, kendini savunacak durumda olmayan boğa gibi olursun.” dediği aktarılmaktadır.⁴³⁴ Bir rivayete göre ise, Yusuf duvarda, “*Zinaya yaklaşmayın. Zira o, bir hayasızlıktır ve kötü bir yoldur,*”⁴³⁵ ayetinin yazılmış olduğunu görmüş böylece Rabbi onu uyarmıştır.⁴³⁶ Bir rivayete göre de Yusuf Allah’a, “*Ey Rabbim! Zindan bana, bunların beni davet ettiği şeyden daha sevimlidir! Eğer onların hilelerini benden uzaklaştırmazsan, onlara meyleder ve cahillerden olurum.*”⁴³⁷ duasıyla Rabbinden yardım dilemiştir. Allah da onun duasını kabul edip, kadınların tuzaklarını uzaklaştırmış ve zinadan kurtarmıştır.⁴³⁸

İsrâîlî kaynaklı olan bir rivayete göre de Yakub (as.)’ın oğulları kızdıkları zaman hiç kimse onlara mâni olamazdı. Maşrapa olayında Hz. Yusuf’un kardeşi Rûbîl öfkelenmiş ve Hz. Yusuf’a, “Ya bizden vazgeçersin ya da bağırırsam Mısır’daki hamile kadınların hepsi karnındakini düşürür. Sonra Rûbîl’in vücudunda kıllar elbisesinden dışarı çıktı. Yusuf oğlu Efrâyîm’e: “Rûbîl’in yanına git ve ona dokun,” dedi. Çünkü rivayete göre Yakub’un oğulları kızdıklarında, aynı aileden biri onlara dokunduğunda kızgınlıkları geçirdi. Rûbîl, “Bu kim? diye sordu. Bu memlekette Yakub’un zürriyetinden olan insanlar vardır,” dedi. Yusuf, “Yakub kimdir?” diye sordu. Rûbîl kızdı ve şöyle dedi: “Ey kral! Yakub’u bilmez misin? O, İsrâîlullah b. Zebîhullah b. Halîlullah’tır.” Yusuf, “O hâlde sen doğruyu söylemişsin.” dedi.⁴³⁹

⁴³³ Taberî, *Târîh*, I: 364.

⁴³⁴ Süddî’den nakledilmiştir. Bk. Taberî, *Târîh*, I: 337.

⁴³⁵ İsrâ, 17/32.

⁴³⁶ Ravisi belli olmayanlardan nakledilmiştir. Bk. Taberî, *Târîh*, I: 338.

⁴³⁷ Yûsuf, 12/33.

⁴³⁸ Süddî’den nakledilmiştir. Bk. Taberî, *Târîh*, I: 341-342

⁴³⁹ Süddî’den nakledilmiştir. Bk. Taberî, *Târîh*, I: 355-356.

Bu rivayetlerde genel olarak Hz. Yusuf (as.) ‘ın dönemi ve kıssası hakkında kapalı diyebileceğimiz yönlerinin açıklığa kavuşturulması amacıyla İsrâiliyat’tan nakiller yapıldığını söyleyebiliriz.

2.3.11. Hızır (as.)

Hz. Musa döneminde yaşayıp kendisine ilim ve hikmet verilen kişi olarak kaynaklarda yer alan Hızır (as.)’ın kim olduğu konusunda birbirinden farklı rivayetler aktarılmıştır. Genel olarak Hızır (as.) hakkında gelen rivayetler, Hz. Musa (as.) ile olan beraberliği ve yol arkadaşlığı üzerinde yoğunlaşmıştır.⁴⁴⁰ Kur’an-ı Kerim’de isim olarak Hızır geçmediği hâlde, Hz. Musa’nın yanındaki kişinin Hızır olduğu kabul edilmiştir. Bu kıssa Kur’an-ı Kerim’de tek bir surede Kehf sûresinde geçmektedir. Taberî’nin aktardığı rivayetler de genel olarak Kehf sûresinde yer alan kıssanın tefsiri mahiyetindeki nakillerden oluşmaktadır. Hızır (as.)’ın anlatıldığı rivayetleri nakledenler Abdullah b. Abbâs, Saîd b. Cübeyr, Vehb b. Münebbih gibi râvilerle birlikte, Ehl-i Kitap ve râvisi belli olmayanların rivayetleri de yer almaktadır.

Hızır (as.)’ın kim olduğu ve ismi konusundaki Taberî’de yer alan rivayetleri şöyle sıralayabiliriz:

a) Ehl-i Kitap’a göre, Hızır, Kral Ferîdun b. Esfiyân zamanında ve Mûsa b. İmrân’dan önce yaşayan biridir.⁴⁴¹

b) Bir rivayete göre, İbrahim (as.) döneminde büyük Zülkarneyn ordusunun öncü kollarının başındaki komutandır. Bi’rû’s-Sebi’ bölgesini İbrahim’e veren de odur. Bi’rû’s-Sebi’ İbrahim’in (as.) Ürdün çölünde hayvanları açtırdığı bir kuyuydu. Fakat Ürdün ehlerinden kimileri İbrahim’in kuyu açtırdığı yerin kendi mülkiyetlerinde olduğunu iddia etmişlerdir. Bu nedenle İbrahim onları Zülkarneyn’e şikayet etti. Hızır da Zülkarneyn ordusunun başında bulunuyordu. Zülkarneyn ile birlikte Hayat Nehri’ne kadar gittiler ve Hızır, bu nehrin suyundan bilmeksizin içti. Zülkarneyn de bu nehrin özelliğini bilmiyordu. Bu nehrin suyundan içen Hızır, ebedî hayata kavuştu ve onlara göre Hızır hâlen yaşamaktadır.⁴⁴² Taberî, “bir rivayete göre” diyerek naklettiği bu rivayetin kaynağını zikretmez. Hızır’ın hâlen yaşayıp yaşamadığı, ölümsüz

⁴⁴⁰ Abdullah b. Abbâs ve Saîd b. Cübeyr’den nakledilmektedir. İlgili rivayetlerin detayları için bk. Taberî, *Târih*, I: 369-375.

⁴⁴¹ Taberî, *Târih*, I: 365.

⁴⁴² Taberî, *Târih*, I: 365.

olması, onun peygamber mi, velî mi yoksa melek mi olduğu konusu İslâm kaynaklarında tartışılmış, hakkında değişik görüşler ileri sürülmüştür.⁴⁴³

c) Bazılarına göre Hızır, İbrahim Halilürrahman'a iman eden, onun dinine giren ve Babil diyarından hicret ettiğinde onunla beraber hicret eden bir zatın oğludur. Bunlara göre asıl adı Belyâ b. Melkân b. Fâliğ b. Âbir b. Şâleh b. Erfahşed b. Sâm b. Nûh'tur. Babası da büyük bir hükümdardı.⁴⁴⁴ Bu rivayetin kaynağı bilinmediği için kim olduğu hakkında kesin bir sonuç içermemektedir.

d) Vehb b. Münebbih'in İsrailoğullarından naklettiğine göre, Hızır'ın adı, İrmiyâ b. Halkiyâ idi. Hârûn b. İmrân'ın sülalesindedir.⁴⁴⁵ Bu rivayette Vehb'in, İsrailoğullarından nakilde bulunduğu açıkça belirtilmiştir. İsrâilî rivayetler genelde asıl adı, soyu gibi bu minvalde kapalı kalan konuların detaylarını içermektedir.

İbn Abbâs'a, Nevf adında birinin Hızır ile Musa'nın arkadaşı olmadığını iddia ettiği söylenmiş, İbn Abbâs, "Allah düşmanı yalan söyledi."⁴⁴⁶ şeklinde cevap vermiştir. Bu ve diğer rivayetlerden anlaşıldığı üzere Hızır ile Musa'nın arkadaşlığı sabit olmuştur. İbn Abbâs'tan gelen bir rivayet de bunu desteklemektedir. Rivayete İbn Abbâs ile Hür b. Kays b. Hısn el-Fezârî, Musa'nın arkadaşlık ettiği kişi hakkında tartışmışlar ve İbn Abbâs, onun Hızır olduğunu söylediği rivayet edilmiştir. Bu tartışma esnasında Übey b. Ka'b yanlarından geçerken İbn Abbâs onu çağırıp, "Ben ve bu arkadaşım, Musa'nın aramaya çıktığı kişi hakkında tartıştık. Resulullah (sav.) bu konuda bir şey söylediğini işittin mi?" diye sormuş, Übey de, "Evet, Resulullah (sav.)'in şöyle buyurduğunu işittim." diyerek kıssayı nakletmiştir.⁴⁴⁷

Saîd b. Cübeyr'den gelen bir rivayete göre, Ehli kitaptan bazıları İbn Abbâs'a Nevf'in Ka'b'dan rivayetle, âlim kişiyi arayanın İsrailoğulları'na gönderilen peygamber Musa (as.) olmayıp, Mûsa b. Mişâ olduğunu söylemişlerdir. Bunun üzerine İbn Abbâs, "Nevf mi bunu söylüyor?" diye sordu. Ben ona, "Evet, ben Nevf'in bunu söylediğini duydum," dedim. İbn Abbâs, "Nevf yalan söyler." diyerek Übey b. Ka'b'ın Hz. Peygamber (sav.)'den duyduğu

⁴⁴³ Görüşlerin ayrıntıları için bk. İlyas Çelebi, "Hızır", *TDVİA* (İstanbul: TDV Yay., 1998), XVII: 407.

⁴⁴⁴ Taberî, *Târih*, I: 365.

⁴⁴⁵ Taberî, *Târih*, I: 366.

⁴⁴⁶ Taberî, *Târih*, I: 367.

⁴⁴⁷ Taberî, *Târih*, I: 369.

uzunca kıssayı rivayet etmektedir.⁴⁴⁸ Bu rivayete göre Ehl-i Kitap'tan gelen ve Nevf gibi kişilerin aktardığı bilgiler tashih edilmiştir. Her iki rivayette de Abdullah b. Abbâs'ın Nevf hakkındaki sert tutumu Hz. Peygamber'den (sav.) gelen rivayete ters düşmesi nedeniyledir. Buna göre İsrâilî bilgi ve haberler olduğu gibi İslâm kaynaklarına geçmiş veya Müslümanlar tarafından kabul edilmiş değildir.

Kıssanın anlatıldığı rivayetlerde genel olarak Allah'ın 'balığı' nişane yapması ortak olan bir husustur.⁴⁴⁹ Fakat balık konusunda rivayetlerde farklı anlatımlar yer almaktadır. İbn Abbâs'ın rivayetinde "Balık geçtiği yerden su çekiliyor ve kuruyup kayalık haline geliyordu." ifadesi yer almaktadır.⁴⁵⁰ Bu rivayet İsrâiliyat kaynaklı olup gerçeklikten uzak, aklın kabul etmeyeceği bir durumdur.

Saîd b. Cübeyr'in rivayetinde, Hz. Musa'nın genç arkadaşıyla birlikte yola çıkarken tuzlanıp kurutulan balığı yanlarına almaları ve balık nerede dirilirse aradıkları kişiyi orada bulacaklarını, suyundan içenin ebedî yaşama kavuştuğu, her ölüyü dirilten âbıhayatın bulunduğu mekâna varmaları ve böylece kuruyan balığın canlanıp suda yolunu bulduğu⁴⁵¹ şeklinde rivayet aktarılmaktadır. Bu rivayette de İsrâiliyat etkisi açıkça görülmektedir. Kur'an-ı Kerim'de ise balık hakkında: "İki denizin birleştiği o yere vardıklarında, balıklarını unuttular ve balık sıyrılıp denizde yolunu tutup gitmişti." (Kehf, 18/61) ayeti yer almaktadır.

İsrâiliyat kaynaklı olan bir diğer rivayet de Hz. Musa (as.)'ın yanındaki genç adam hakkındadır. Rivayete göre İbn Abbâs'a, "Musa'nın yanındaki genç adamın kıssada bahsi geçmemektedir." denilmiş, İbn Abbâs da genç adamın, uygun olmadığı hâlde âbıhayat suyundan içerek ölümsüzleştiğini ve âlim kişinin onu gemiye bindirerek denize gönderdiğini, kıyamete kadar da o geminin denizde onu taşıyacağını⁴⁵² rivayet etmektedir.

2.3.12. Hz. Musa (as.)

Üç büyük dinin (Yahudilik, Hristiyanlık ve İslâm) kutsal kitaplarında yer alan Hz. Musa (as.), ulu'l-azm peygamberlerden olup Kur'an'da kendisinden en çok bahsedilen peygamberlerden biridir. Dört büyük kitaptan biri olan Tevrat da Hz. Musa (as.)'a

⁴⁴⁸ İlgili kıssanın detayları için bk. Taberî, *Târîh*, I: 372-375.

⁴⁴⁹ Abdullah b. Abbâs ve Saîd b. Cübeyr'den nakledilen rivayetler için bk. Taberî, *Târîh*, I: 370-375.

⁴⁵⁰ Bk. Taberî, *Târîh*, I: 370-371.

⁴⁵¹ Bk. Taberî, *Târîh*, I: 372-375.

⁴⁵² Taberî, *Târîh*, I: 375.

gönderilmiştir. Çalışmamızın konusu açısından bu dönem büyük bir önemi haizdir. Taberî de onun hakkında oldukça uzun nakillere yer vermiştir. Onun hakkında Abdullah b. Abbâs, Ka'bu'l-Ahbâr, Vehb b. Münebbih, Saîd b. Cübeyr, İbn Cüreyc ve Süddî rivayet nakletmiştir. Hz. Musa'nın doğumu, korunması, Firavun'un sarayına gelmesi, Hz. Musa'nın dilindeki tutukluk, kazara Kıptîyi öldürmesi, Medyen'e kaçıışı,⁴⁵³ Hz. Musa'nın Medyen kadınlarına olan yardımı, kendisinin ücret mukabilinde tutulması,⁴⁵⁴ âsası,⁴⁵⁵ peygamberlik verilmesi, Allah ile birinci mükâlemesi,⁴⁵⁶ Firavun'a gönderilmesi ve sihirbazlarla karşılaşması,⁴⁵⁷ Hz. Musa'nın İsrailoğullarıyla Mısır'dan çıkışı ve Firavun'un denizde boğulması, Sâmirî,⁴⁵⁸ Allah ile ikinci mükâlemesi, İsrailoğullarıyla aralarında geçen olaylar⁴⁵⁹ ve vefatı⁴⁶⁰ hakkındaki rivayetlerden oluşmaktadır. Bu rivayetler genel olarak Hz. Musa'dan bahseden ayetlerin tefsiri mahiyetindeki açıklamalar üzerinedir.

Firavun'un doğan erkek çocuklarını boğazlaması uygulamasını başlatma nedeni hakkında Taberî iki farklı rivayet aktarmaktadır. Abdullah b. Abbâs'tan gelen rivayete göre, Firavun'un rüyasında Beytülmakdis (Kudüs) tarafından gelen bir ateşin İsrailoğulları dışındaki bütün Kıptîleri yaktığını görmüş ve rüyasını yorumlatmak üzere büyücüleri, kâhinleri davet etmiştir. Onlar da Kudüs'ten çıkacak bir adamın kendisinden iktidarını alıp, Mısır'ı helak edeceğini söylemişlerdir. Firavun da bu sebeple bu uygulamayı başlatmıştır.⁴⁶¹

Saîd b. Cübeyr kanalıyla gelen diğer rivayete göre ise İbn Abbâs'ın bu konuda, Allah'ın İbrahim'in zürriyetinden hükümdarlar ve peygamberler göndereceğine dair vaadinin olduğunu, İsrâiloğullarının da kendilerini Firavun'un zulmünden kurtaracak birini beklemeleri nedeniyle Firavun böyle bir karar almıştır.⁴⁶² Kur'an-ı Kerim'de yeni doğan erkek çocuklarının öldürülüp,

⁴⁵³ Abdullah b. Abbâs ve Saîd b. Cübeyr'den nakledilmiştir. İlgili rivayetlerin detayları için bk. Taberî, *Târîh*, I: 388-396.

⁴⁵⁴ Abdullah b. Abbâs, Saîd b. Cübeyr ve Süddî'den den nakledilmiştir. Detaylar için bk. Taberî, *Târîh*, I: 397-398.

⁴⁵⁵ Abdullah b. Abbâs'tan nakledilmektedir. Bk. Taberî, *Târîh*, I: 398-399.

⁴⁵⁶ Süddî'den den nakledilmiştir. Detaylar için bk. Taberî, *Târîh*, I: 400-401.

⁴⁵⁷ Süddî'den den nakledilmiştir. Detaylar için bk. Taberî, *Târîh*, I: 403-405, 407-414.

⁴⁵⁸ Abdullah b. Abbâs, Saîd b. Cübeyr ve Râvi adı belli olmayanlardan nakledilmiştir. Detaylar için bk. Taberî, *Târîh*, I: 414-417, 421-423, 425-427.

⁴⁵⁹ Abdullah b. Abbâs, Süddî, Saîd b. Cübeyr ve Râvi adı belli olmayanlardan nakledilmektedir. Rivayetlerin detayları için bk. Taberî, *Târîh*, I: 423, 427-431.

⁴⁶⁰ Abdullah b. Abbâs, Süddî, Vehb b. Münebbih'ten rivayet edilmiştir. Bk. Taberî, *Târîh*, I: 432-434.

⁴⁶¹ Rivayetin tamamı için bk. Taberî, *Târîh*, I: 388.

⁴⁶² Rivayetin tamamı için bk. Taberî, *Târîh*, I: 392.

kız çocuklarını sağ bırakması yer almakta⁴⁶³ fakat nedeni hakkında bilgi verilmemektedir. Bu rivayetlerin İsrâiliyat kaynaklı olduğunu, Kur'an'da bahsedilmeyen yönlerinin anlaşılması için nakledilen haberler olduğunu ifade edebiliriz. Zaten rivayetlerin geneline baktığımızda da kıssanın geçtiği ayetin tefsiri yapılırken aktarılan rivayetler olduğunu görmekteyiz. Bunun dışında söz konusu uygulamayla ilgili doğrudan Ehl-i Kitap'tan nakledilen bir haber de yer almamaktadır.

Hz. Musa'nın (as.) kıssası anlatılırken dikkat çeken başka bir konu da Hz. Musa'nın kor ateşle ilgili olayıdır. Hz. Musa'yı (as.) kadınlar Firavun'a götürmüşler ve Firavun da onu kucağına almıştır. Hz. Musa (as.), Firavun'un sakalını tutup çekmiştir. Bunun üzerine orada bulunanlardan birisi, "Bu, Allah 'ın İbrahim'e olan vaadidir. O seni yıkacak ve sana galip gelecek." demiştir. Firavun yeni doğan çocukları boğazlayan görevlilerine haber göndererek, Musa'nın boğazlanması emrini vermiştir. Firavun'un karısı Hz. Musa'yı kurtarmak için kor ateşle sınanmasını önermiştir.⁴⁶⁴ Bir rivayete göre de bizzat Firavun'un kendisi "Aradığımız çocuk budur." demiştir.⁴⁶⁵ Rivayetlerde kor ateşle sınıdığı meselesi ortak olan bir husustur. Ancak bir rivayette yer alan ayrıntıya göre, Hz. Musa (as.)'ın ateşe yönelmesini sağlayanın Cebraîl (as.) olduğu ve böylece Hz. Musa (as.)'ı kurtardığı nakledilmektedir. Bu rivayete göre Hz. Musa (as.)'ı ziynet eşyasıyla dolu olan kaba değil içinde kor ateş bulunan kaba elini yaklaştıran Cebraîl (as.)'dır.⁴⁶⁶ Rivayetler genel olarak birbirine yakın nakledilmiş fakat belirttiğimiz bu hususlarda yer alan ayrıntılar nedeniyle farklılaşmalar mevcuttur. Bu farklılıkların nedeni olarak yine İsrâiliyat haberlerinin rivayetlere girmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Kanaatimize göre Firavun'un kendisinin anladığı ya da hissettiği durum sebebiyle Musa (as.)'ı boğazlama emrini verdiği hususu daha makul görünmektedir.

Abdullah b. Abbâs'tan nakledilen uzunca rivayette, "*Umarım Rabbim beni doğru yola iletir, dedi.*"⁴⁶⁷ ayetinin meleğin onu Medyen'e yönlendirmesiyle ilgili olduğu ifade edilmiştir. Söz konusu rivayette Musa Kıptî'yi öldürdükten sonra kaçarken elinde keçi bulunan atlı bir melek gelmiştir. Musa onu görünce korkudan secde etmiştir. Bunun üzerine melek ona

⁴⁶³ Kâsas, 28/4.

⁴⁶⁴ Saïd b. Cübeyr'den gelen rivayette yer almaktadır. Rivayetin tamamı için bk. Taberî, *Târîh*, I: 395.

⁴⁶⁵ Abdullah b. Abbâs'tan nakledilmektedir. Taberî, *Târîh*, I: 390.

⁴⁶⁶ Abdullah b. Abbâs'tan nakledilmiştir. Rivayetin tamamı için bk. Taberî, *Târîh*, I: 390.

⁴⁶⁷ Kâsas, 28/22.

kendisine secde etmemesini ve kendisini takip etmesi gerektiğini söylemiştir. Böylece melek onu Medyen'e götürmüştür.⁴⁶⁸ Hz. Musa'nın (as.) meleği görüp ona korkudan dolayı secde etmesi şeklindeki kısmın mevzu (uydurulmuş) veyahut İsrâîlî bilgi ve haberlere dayanan detaylar olduğu söylenebilir.

Hz. Musa'nın (as.) âsası hakkında yer alan rivayetlerde de abartılı ve efsanevî anlatımlar mevcuttur. Abdullah b. Abbâs'tan gelen rivayette, âsa insan suretinde gelen bir melek tarafından yaşlı adama emaneten verildiği, yaşlı adamın kızının, bu âsaya getirip Musa'ya verdiği, babasının başka bir âsaya vermesini söylediği fakat başka bir âsa almak istemişse de yine aynı âsanın eline geldiği ve bu durumun tekraren yaşandığı nakledilmektedir. Musa (as.) bu âsa ile çobanlık yapmış, yaşlı adam daha sonra onunla görüşmek istemiş ve âsaya ondan istemiştir. Musa "Âsa benimdir." diyerek tartışmışlardır. Bunun üzerine ikili ilk gelecek kişinin hakemliğine başvurmuşlardır. Ardından bir melek gelmiş ve aralarında hüküm vermiştir. Melek, "Âsaya yere bırakın, kim onu almaya muktedirse âsa onundur." demiştir. Yaşlı adam âsaya taşımaya çalışmış fakat güç yetirememiştir. Musa onu yerden kaldırıp almıştır. Bunun üzerine yaşlı adam, âsaya ona bırakmıştır. Musa da ona on sene çobanlık yapmıştır. Abdullah b. Abbâs'ın bu rivayeti naklettikten sonra "Musa ahbine sadık kaldı."⁴⁶⁹ dediği aktarılmaktadır. Bu rivayetlerde Hz. Musa (as.)'ın âsasıyla çobanlık yaptığı hususunu kabul etmekle birlikte onun, yaşlı adam, kendisi ve melek arasında yaşananların bahsedildiği şekilde olmasının kabul edilebilir bir tarafı olmadığını, efsanevî ve mitolojik bir hikâyeye büründürülerek Hz. Musa ve âsası arasındaki ilişkiye vurgu yapma amacı güdüldüğünü düşünmekteyiz.

Yaşlı adamın kim olduğu, kızlarının isimleri ve Hz. Musa (as.) evlendiği kızın ismi hakkındaki detaylar da yine İsrâîliyat'tan gelen nakillere dayanmaktadır.⁴⁷⁰ Yaşlı adamın kim olduğu tartışmalı bir konudur. Bazı araştırmacılar tarafından onun Hz. Şuayb (as.) olduğu iddia edilmiştir.⁴⁷¹ Hz. Musa (as.)'ın Mısır'a gece vakti ulaşip bilmeksizin annesinin misafiri olduğu ve yemeklerinin de "tafeşel" olduğu rivayeti de⁴⁷² İsrâîliyat'tandır.

⁴⁶⁸ Taberî, *Târih*, I: 388-391.

⁴⁶⁹ Taberî, *Târih*, I: 398-399.

⁴⁷⁰ İbn Cüreyc'ten gelen rivayete göre, iki kızın adı Liyâ ve Safûre'dir. Musa'nın eşi, Medyen'in kâhini, Yetro'nun kızı Safûre'dir. Kâhin, hahamdır. İbn Abbâs'tan gelen rivayete göre Hz. Musa (as.)' çalıştıran ve aynı zamanda kayın pederi olan kişinin adının Medyen'in ulularından Yesrâ olduğu aktarılmıştır. Bk. Taberî, *Târih*, I: 400.

⁴⁷¹ İsmail Yiğit, *Peygamberler Tarihi*, (İstanbul: Kayıhan Yay., 2014), 405.

⁴⁷² Süddî rivayet etmektedir. Bk. Taberî, *Târih*, I: 403.

Firavun hakkında bahsedilen rivayetlerde tespit ettiğimiz abartılı ve gerçek dışı anlatımlar da İsrâiliyat'a dayanmaktadır. Söz konusu rivayetlerin birinde, Hâmân, Firavun için bir kule inşa etmiş, Firavun kuleye çıkarak bir ok istemiştir. Oku göğe fırlattığı zaman ok kana bulaşmış olarak geri dönmüştür. Bunun üzerine Firavun: “Musa'nın tanrısını öldürdüm.” demiştir.⁴⁷³ Yine Hz. Musa (as.)'ın âsayı yere bıraktığında dönüşen yılanın erkek yılan olması, yılanın nasıl görüldüğü, Firavun'un tepkisi ve yaşanan olağanüstü haller de⁴⁷⁴ aynı minvalde değerlendirilebilir. Ayrıca rivayetlerde sihirbazların isimleri⁴⁷⁵ de yer almaktadır. Bu vb. bilgilerin hepsi Ehl-i Kitap'ın naklettiklerinden faydalanılarak rivayetlere geçen kayıtlardır.

Hz. Musa (as.) kıssası hakkında Kur'an'da yer alan yer alan ayetlerin tefsiri yapılırken olaylar detayları ile anlatılmıştır. Bu rivayetlerde tespit ettiğimiz İsrailî kayıtlar ise şunlardır:

a) Allah Hz. Musa'ya (as.) İsrailoğullarını alarak Mısır'dan çıkmalarını emretmiştir. Hz. Musa (as.) gece vakti İsrailoğullarına yola çıkacaklarını bildirmiştir. Sonra onlara Kıptîlerin eşyalarından almalarını, kimseye haber edilmemesini, ışıkları açık bırakmalarını, evin kapısının üzerine kanlı bir el işareti yaparak evden çıkmalarını emretmiştir. Ayrıca Allah onlara zina ürünü olarak Kıptîlerde doğmuş her İsrailî çocuğunu İsrailoğullarına, Kıptîlerden olup İsrailoğullarında doğan her çocuğu da Kıptîlere iade etmiştir. Böylece çocuklar babalarına geri dönmüşlerdir. Musa ve Harun kavimleriyle birlikte geceleyin yola çıktıkları zaman Allah Kıptîlere felaketler göndererek ölüm yağdırmış ve her ailenin büyük çocuğu ölmüştür. Musa'nın (as.) yanında altı yüz yirmi bin savaşçı bulunmaktadır. Firavunun ordusunun komutanı olan Hâmân'ın ordusunda da bir milyon yedi yüz bin süvari bulunmaktadır. Deniz istikametine doğru yola çıktıklarında Hz. Musa ve Hz. Harun (as.) önden gitmiştir. Hz. Harun (as.) denize vurduğu sırada denizin dile gelerek, “Bu azgın kimdir?” deyip yarılmamıştır. Daha sonra Hz. Musa'nın “Ebû Hâlid” künyesiyle hitap ederek vurduğunda deniz yarılmıştır. Hz. Musa (as.) Allah'a dua ettiği onlara geçit yollarının açılmış, bu yollar kemerli köprüler hâline getirilmiştir. Firavun atlı birlikleriyle peşinden geldiğinde Cebrail, dişi bir at üzerinde inmiştir. Erkek atlar onun kokusunu alarak izinden gittikleri sırada Firavun ve kavmi çamura saplanıp, boğulmuşlardır.⁴⁷⁶ Bu rivayetlerde Hz. Musa'nın (as.) kanlı el işareti yapmayı emretmesi,

⁴⁷³ Süddî'den nakledilmiştir. Bk. Taberî, *Târih*, I: 403-405.

⁴⁷⁴ Süddî'nin rivayetine göre, ağzı açık vaziyette, alt çenesi yere, üst çenesi sarayın üzerine gelen yılanın Firavun'a doğru yürüdüğü, Firavun onu görünce telaşe kapılıp, çılgın atarak yerinden fırladığı hatta altına yaptığı nakledilmektedir. Bk. Taberî, *Târih*, I: 404-405.

⁴⁷⁵ Vehb b. Münebbih'ten aktarılmaktadır. Sihirbazların başındaki kişi Sâtûr, Âdor, Hathat ve Masfâ olmak üzere dört kişi oldukları rivayet edilmektedir. Taberî, *Târih*, I: 408.

⁴⁷⁶ Ayrıntılar için bk. Taberî, *Târih*, I: 413-417.

çocukların asıl babalarına iade edilmeleri, helak edilen Kıptilerin her ailede büyük çocuğun ölmesi, Hz. Musa (as.) ve Firavun'un ordusunun sayıları, denizin Hz. Harun'a yarılmayıp onu azgın diye nitelemesi, denizin kemerli köprüler haline gelmesi, Cebrâil'in dişi at üzerine inmesi ve atların onu takip etmesi gibi hususlar rivayetlere abartılı, gerçek dışı anlatımlarla dramatize edilmiştir. Denizin yarılma hadisesi büyük bir mucizedir. Fakat rivayetlerde bu olay mucizevî vasfından uzaklaştırılarak tasvir edilmiştir. Hz. Harun (as.) bir peygamberdir. Onun hakkında denizin dile gelip azgın demesi İslâm'ın peygamberlik anlayışına tamamen aykırıdır. Denizin bir lisanının olması da ayrıca çok garip bir durumdur. Cebrâil'in dişi ata bindirilmesiyle Firavun'un erkek atlarının çekilmesi hadisesi kabul edilemez. İsrâiliyat etkisini çok açık bir biçimde gördüğümüz bu rivayetlerde İslâm'ın peygamberlik anlayışına, mucize olgusuna ve melek tasvirine zarar veren içerikler barındırması sahih bir din inancının teşekkülüne gölge düşürmektedir.

b) İbn Abbâs ve Süddî'den nakledilen bir rivayete göre, Hz. Musa (as.) kavmini denizden geçirdikten sonra Allah Musa'ya otuz gece mühlet vermiştir. Allah'ın verdiği bu mühleti Cebrâil (as.) bir atın üzerinde gelerek Hz. Musa'ya haber vermiştir. Sâmirî bu atı ve Cebrâil (as.) görmüş ve oldukça tuhaf bulmuştur. Rivayette bu atın hayat atı olduğu ifade edilmiştir.

Sâmirî bu atın ayak izinden aldığı toprağı üzerine dökmüştür. Musa (as.) oradan ayrılmış, Allah ona on gün daha ilave etmiştir. Hz. Musa (as.) İsrailoğulları'nın yanından ayrılmadan önce Kıptilerden aldıkları ziynet eşyalarını Allah, helal kılmasıyla alabileceklerini aksi takdirde haram olduğu için toprağı gömmelerini emretmiştir. Samirî bu eşyaları toplayarak böğüren bir buzağı yaratmış ve ona ruh üflemiştir. Onlara buzağın Hz. Musa'nın tanrısı olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine İsrailoğulları buzağıya tapınmaya başlamıştır. Hz. Musa (as.) dönünce buzağıyı boğazlayıp ufalatarak denize savurmuştur. Hz. Musa onlara: *"Bu sudan için," dedi. Onlar içtiler. Onu sevenlerin bıyıklarına altın kalıntıları yapıştı. "Onların kalbine buzağının sevgisi sindi,"* ayetinin buna işaret ettiği ifade edilmiştir.⁴⁷⁷ Bundan pişman olan İsrailoğullarından bazıları tövbe etmiş Allah buzağıya tapanlara karşı savaşmayanların tövbesini kabul etmediği ifade edilmiştir. Ayette *"O vakit Musa kavmine: Ey kavmim! Siz buzağıyı tanrı edinmekle kendinize kötülük ettiniz. Onun için tövbe edin ve nefislerinizi öldürün!"*⁴⁷⁸ ifadesi buna işaret etmektedir. Bunun üzerine buzağıya tapanlarla tapmayanlar

⁴⁷⁷ Bakara 2/93. Ayrıntılar için bk. Taberî, *Târîh*, I: 421-424.

⁴⁷⁸ Bakara, 2/54.

arasında büyük bir savaş olmuştur. Öldürülenler şehit kabul edilmiş, kalanların ise tövbesi kabul edilmiştir. Bu rivayetlerde de hayat atının varlığı, Samirî'nin bu atın ayak izinden alıp kendine serpmesi ve ziynet eşyasından buzağı yaparak ona ruh üflemesi, tövbenin kabulünün savaş koşuluna bağlanması gibi hususlar İsrâiliyat'tan olan olağanüstü, abartılı ve efsanevî anlatımlardır. Hayat atı izi, buzağının yaratılması, ruh üflenmesi aklen ve naklen kabul edilebilir görünmemektedir. Bu sebeple bize göre Samirî onlara kendi kavminin de taptığı şekilde içinden ses çıkabilen bir buzağı heykeli yapmıştır. Bu heykeli İsrailoğulları benimsemiş ve bağlanmıştır. Hz. Musa'nın heykeli ufalatması ve denize savurması da buna işaret etmektedir. Tövbe İslâm'da kişinin günahından pişman olup af dilemesi ve o günahı bir daha yapmamayı azmetmesiyle gerçekleşir. Dolayısıyla tövbe kalbi bir durumdur. Nefislerinizi öldürün emri nefsin kötülüklerine karşı ıslah edilmesi şeklinde manevi bir terbiye anlamındadır.

Saîd b. Cübeyr ile İbn Abbâs'tan nakledilen rivayette ise bu olay bazı farklılıklarla anlatılmaktadır. Buna göre Samirî Bâcermâ denilen bir beldeye mensuptu. Bu beldenin kavmi sığırlara tapmaktaydı. Hz. Harun (as.) İsrailoğullarının başında Hz. Musa'ya vekaleten bakıyordu. Harun onlara Firavun'un kavminin eşyalarının necis olduğunu ve onlardan ateşe atarak temizlenmeleri gerektiğini söyledi. Samirî Cebrail'in atının ayak izinden toprak alıp eriyen eşyaların üzerine toprağı attı. Bir fitne ve imtihan sebebiyle böğüren bir buzağı oldu. Böylece İsrailoğulları ona bağlandılar ve benzersiz bir sevgiyle ona bağlandılar. Samirî'nin adının Mûsâ b. Zafer olduğu râvi tarafından ifade edilmiştir.⁴⁷⁹ Bu rivayetlerde İsrailoğullarına eşyaları atmalarını Hz. Musa (as.) değil, Hz. Harun (as.) emretmiştir. Diğer rivayette ziynet eşyalarının toprağı gömmeleri emredilirken bu rivayette ateşe atmaları söylenmiştir. Ayrıca Samirî'nin asıl adı ve nereli olduğu detayı da yer almaktadır.

c) Saîd b. Cübeyr'den gelen bir rivayete göre Hz. Musa'ya (as.) verilen levhaların sarı yakuttan olduğu,⁴⁸⁰ âsasının on arşın boyunda olduğu, Hz. Musa'nın boyunun da on arşın olduğu, sıçradığı zaman da on arşın sıçradığı, vefat ettiğinde vücudunun Nil Nehrin'e uzatılarak köprü hâline getirildiği, üç bin sene yaşadığı aktarılmaktadır.⁴⁸¹ Bu rivayette de abartılarla dolu

⁴⁷⁹ Taberî, *Târih*, I: 425-426.

⁴⁸⁰ Taberî, *Târih*, I: 426.

⁴⁸¹ Taberî, *Târih*, I: 431.

insan ve yaratılış kanunlarına uymayan ifadeler vardır. Hz. Musa ve Harun'un (as.) vefatı da efsanevî bir hikâyeye ile aktarılmaktadır.⁴⁸²

2.3.13. Hz. Yûşa' b. Nûn (as.)

Hz. Musa (as.)'dan sonra İsrâiloğulları'na peygamber olarak Yûşa' b. Nûn b. İfrâyîm b. Yûsuf b. Ya'kûb b. İshâk b. İbrâhîm'in gönderildiği nakledilmektedir. Yûşa'nın şeceresinin kaydı İsrâiliyat'tan elde edilmiştir. Taberî, Cebbârîlerle⁴⁸³ savaşmak için ona Erîha şehrine gitmesinin emredildiğini ve âlimlerin bu savaşın kimler arasında gerçekleştiğine dair ihtilaf ettiklerini, Yûşa'nın Erîha'ya Musa döneminde mi yoksa Musa'nın vefatından sonra mı gittiği hususunda farklı görüşler dile getirdiklerini söylemektedir. Rivayetlerde yer alan başka bir konu ise Bel'am hakkındadır.⁴⁸⁴ Bu dönem olayları hakkında Abdullah b. Abbâs, Süddî ve Tevrat ehlerinden ve râvisi zikredilmeyen rivayetler aktarılmıştır.

Rivayetlere göre Musa ile beraber İsrâiloğullarının Cebbârîlerle savaşmaktan geri kalanların hepsi ölmüştü.⁴⁸⁵ Diğer rivayette ise yirmi yaşından büyük olanların hepsi çölde ölmüşlerdir.⁴⁸⁶ Bu iki rivayeti birleştirdiğimizde İsrâiloğulları'nın çöle girdiği esnada yirmi yaşında bulunanların kırk yıl sahrada geçirdikleri sürede tamamına yakını ölmüştür. Musa ve Harun da burada vefat etmişler ve vefatlarından sonra aradan kırk yıl geçmiş ve Yûşa İsrâiloğulları'na peygamber olarak gönderilmiş, kavminden kalanlar ile birlikte şehri ele geçirmiştir.⁴⁸⁷ Dolayısıyla bu rivayetlere göre Yûşa b. Nûn Cebbârîn'e karşı Musa ve Harun'un vefatlarından sonra savaşmıştır.

Bel'am hakkında nakledilen rivayetlerde oldukça bayağı olarak niteleyebileceğimiz iddialar vardır. Özellikle söz konusu rivayette melek tasviri, ulvî niteliğinden uzak bayağı bir ögeye indirgenmiştir.⁴⁸⁸ Bu kabul edilemez bir anlatıdır. Bu rivayetlerin İsrâiliyat'a dayandığını kesin olarak ifade edebiliriz. Taberî eserinin önsözünde belirttiği gibi

⁴⁸² İbn Abbâs ve Süddî'den nakledilmektedir. Ayrıntılar için bk. Taberî, *Târîh*, I: 432-433.

⁴⁸³ Cebbârîn kelimesi, "cebbâr" kelimesinin çoğuludur. Kuvvetli, zorba, asi manasında Amâlîkalılar için kullanılmıştır.

⁴⁸⁴ Süddî'den nakledilmektedir. Bk. Taberî, *Târîh*, I: 440.

⁴⁸⁵ Süddî'den rivayet edilmiştir. Bk. Taberî, *Târîh*, I: 436.

⁴⁸⁶ Abdullah b. Abbâs'ın rivayetinde yer almaktadır. Bk. Taberî, *Târîh*, I: 435.

⁴⁸⁷ Abdullah b. Abbâs ve Süddî'den nakledilmiştir. Detaylar için bk. Taberî, *Târîh*, I: 435-436.

⁴⁸⁸ Rivayetin ayrıntıları için Bk. Taberî, *Târîh*, I: 440.

değerlendirmeye tabi tutmadan bütün rivayetleri toplayıp aktarma amacı güttüğü için bu rivayetleri de eserine almıştır.

Rivayetlerde Yûşâ'nın güneşle konuşup gündüzün bir saat kadar uzadığı, ateşin sunulan kurbanları yediği, Yûşâ'nın biat istediğinde adamın elinin Yûşâ'nın eline yapıştığı bu sebeple senden alacak var dediği, adamın altın ve mücevherlerle süslenmiş öküz başını kurban olarak sunduğu, ateşin gelip kurban adamı yediği gibi detaylar da İsrâiliyat'tan beslenen nakillerdir.⁴⁸⁹ Abartılı anlatımlarla dolu olan bu rivayetler gerçeklikten uzaktır ve aklın kabul etmesi muhal olan bir içeriğe sahiptir.

Kur'an'da adı geçen peygamberler arasında bulunmayan Yûşâ hakkında, Taberî Tevrat'tan rivayetler aktarmıştır. Bu rivayetlerde şehrin ele geçirilmesinde yaptığı bazı tasarruflarıyla ilgili bir peygamberden daha çok bir hükümdar gibi anlatıldığı dikkat çekmektedir. Yûşâ'nın önderliğinde şehre giren İsrâiloğulları Erîha kuşatmasında her yeri yakıp yıkmış talan etmişlerdir. İsrâiloğulları'ndan birisi elde edilen ganimetlerden mal çalmıştır. Allah bu duruma çok kızmıştır. Yûşâ da buna çok kızmıştır ve hırsız tespit etmek için kura çekilmiştir. Böylece ihanet kurayla açığa çıkmıştır.⁴⁹⁰ Suçlunun kura ile tespiti detayı da aklın kabul edemeyeceği bir tutumdur. Ayrıca bu rivayetlerde yer, zaman, kişiler ve yaşları ayrıntılı olarak nakledilmiştir.⁴⁹¹

2.3.14. Kârûn b. Yasher b. Kâhis Hakkında

Kârûn, kıssası Kur'an'da bahsedilen, Tevrat'ta ise Korah diye anılan biridir. İbn Cüreyc'ten, İbn Abbâs'tan, Saîd b. Cübeyr'den nakledilen rivayetlerde genel olarak onun hakkında "*Kârûn, Musa'nın kavmindendi,*" ayetinin tefsiri bağlamında aktarılmıştır. Kârûn'un kim olduğu, şeceresi, Musa'nın şeriatına uymayıp asi olması, haddini aşması hakkında rivayetler nakledilmiştir.⁴⁹² Zenginliğinden bahsedilen rivayetlerde verilen rakamlar

⁴⁸⁹ Süddî'den nakledilmiştir. Ayrıntılar için bk. Taberî, *Târîh*, I: 440.

⁴⁹⁰ İlgili rivayetin ayrıntıları için bk. Taberî, *Târîh*, I: 441.

⁴⁹¹ Bk. Taberî, *Târîh*, I: 441-442.

⁴⁹² Detaylar için bk. Taberî, *Târîh*, I: 443, 447-449.

İsrâîlî'dir.⁴⁹³ Kârûn'un, Hz. Musa'nın amcasının oğlu olduğu hususu rivayetlerde ortak bir noktadır.

2.3.15. İsrailoğulları

Taberî bu bölümde Yûşâ b. Nûn'dan sonra İsrâiloğullarının durumu ve onların başında bulunan şahıslar hakkında rivayetlere yer vermektedir.⁴⁹⁴ Abdullah b. Abbâs, aynı râvi kanalıyla Süddî ve Vehb b. Münebbih'ten birer adet rivayet aktarılmıştır. *“Binlerce oldukları hâlde ölüm korkusundan dolayı yurtlarından bırakıp gidenleri görmedin mi? Allah onlara ölün dedi, ölün, sonra da onları diriltti.”*⁴⁹⁵ ayetinin tefsiri bağlamında rivayetler aktarılmıştır. Yûşâ'dan sonra Kâlib b. Yûfenne geçmiş ondan sonra da Hizkîl b. Bûzî'yi yerine bırakmıştır.⁴⁹⁶ Bu vb. bilgiler de İsrâiliyat'tan elde edilmiştir. Dönemin tarihi ve şahısları hakkında bilgi vermesi yönüyle tarihi bir değer taşıdığını söyleyebiliriz. Fakat Hizkîl'in peygamber olduğu zikredilmediği hâlde ölüyü dirilttiği, kemiklere seslendiği gibi hususlar vakıada karşılığı olmayan abartılı ve efsanevî bir içeriğe sahiptir. Ancak Allah'ın onu yanına aldığı şeklindeki rivayetlerle birlikte düşündüğümüzde Hz. İsa (as.) hakkında anlatılanlarla benzerlik taşıdığını söylemek mümkündür.

2.3.16. Hz. İlyas ve Elyesa' (as.)

Taberî, rivayet edildiğine göre Allah'ın Hizkîl'i yanına almasıyla İsrâiloğulları'nın Tevrat'ta onlara verilen ahdi bozup putlara taptıklarını, bunun üzerine Allah'ın elçi olarak İlyâs b. Yâsîn b. Finhâs b. Elizar b. Hârûn b. İmrân'ı gönderdiğini söylemiştir. Vehb b. Münebbih'ten gelen rivayete göre Elyesa'nın da İlyâs'tan sonra İsrâiloğullarına peygamber olarak gönderildiği aktarılmaktadır. Vehb'in rivayetinde Elyesa'nın peygamberlik vazifesi dilediği kadar sürdüğü ve sonra Allah'ın onu yanına aldığı aktarılmaktadır. İsrâiloğulları'nın yanında bulunan ahit sandığının da kavmin büyüklerinin art arda tarafından miras bırakmalarına rağmen birtakım değişikliklerin olduğu ve günahların da arttığı anlatılmaktadır. Ahit sandığının içinde “sekînet” ve Musa ve Harun'un bıraktığı bir kalıntı bulunmaktaydı. Bununla Allah düşmanlarını hezimete uğrattıyordu. Vehb'in rivayetinde bu “sekînet”in ölmüş kedi kafası

⁴⁹³ Mor renginde eğerli ata bindiği, üç yüz cariyeye ve dört bin adamıyla ortaya çıkıp sapkınlığa devam ettiği nakledilir. Ziyetleriyle yanında bulunanların sayısının yetmiş bin olduğuna dair rivayetler için bk. Taberî, *Târîh*, I: 446.

⁴⁹⁴ Taberî, *Târîh*, I: 458-59, 460.

⁴⁹⁵ Bakara, 2/243.

⁴⁹⁶ Vehb b. Münebbih'ten nakledilir. Bk. Taberî, *Târîh*, I: 460.

olduğu sandığın bir kedi gibi bağırması üzerine düşmanlarına galip geldikleri rivayet edilmektedir. Bu rivayetlerde de ahit sandığı ve içindekinin ne olduğuyla ilgili husus tartışmaya açıktır. Bu rivayetin kedi kafası figürüyle mitolojik öğeler içerdiğini, ahit sandığı hakkında uydurulmuş bir hurafe olduğunu söyleyebiliriz.⁴⁹⁷ Rivayetin devamında Îlâf adında bir kralın başa gelip onun döneminde yaşanan bazı olaylara ilişkin ayrıntılara yer verilmiştir.⁴⁹⁸ Bu rivayetlerin de İsrâiliyat'a dayanan haberler olduğunu rahatlıkla ifade edebiliriz.

Râvisi zikredilmeyen bir rivayette de İsrâiloğulları tarihine dair başa geçen hükümdarlar ve onların kaç yıl yönettiğine varıncaya ayrıntılı haberlere yer verilmiştir. Ayrıca dönemin önemli olaylarına temas edilmiştir. Debûrâ adında bir kadın peygamber geldiğine dair kayıt da dikkatimizi çeken bir husus olmuştur.⁴⁹⁹ Tevrat'a göre Dvora ya da Debora hâkimler döneminde yaşamış tek kadın hâkim ve peygamberdir.⁵⁰⁰ İslâm kaynaklarında kadın peygamber gelip gelmediğine dair değişik görüşler aktarılmıştır.⁵⁰¹ Kur'an-ı Kerim'de de Hz. Meryem'in Allah'ın vahyine mazhar olduğuna ilişkin ayet⁵⁰² bulunmakta fakat onun peygamber olduğuna dair açık ve kesin bir ifade yer almamaktadır. Dolayısıyla bu rivayetin Yahudi kaynaklı olması kuvvetle muhtemeldir.

2.3.17. Şemvîl b. Bâlî, Tâlût ve Câlût

Taberî, bir rivayete göre İsrailoğulları'nın içinde sekînet ile Musa ve Harun'un bıraktıklarından bir bakıye bulunan ayrıca düşmana galip gelmelerini sağlayan ahit sandığının düşmanlar tarafından ele geçirilmesinden sonra İsrâiloğulları'nın çeşitli sıkıntı ve zillete maruz kaldıklarını, memleketlerinin istilâ edilerek erkeklerin öldürülüp kadınların ve çocukların esir alındıklarını nakleder. Bunları düzeltecek bir peygamberi kendilerine göndermesi için Allah'a yalvardıklarını ve kırk yıl aradan sonra Şemvîl b. Bâlî'nin peygamber olarak gönderildiğini aktarır. Tevrat'ta Samuel olarak geçen Şemvîl b. Bâlî on yıl süreyle onları yönetmiştir.⁵⁰³ Tâlût hakkında da rivayetlerde olağanüstü ve abartılı anlatımlar yer almaktadır.

⁴⁹⁷ Bk. Taberî, *Târîh*, I: 464.

⁴⁹⁸ Rivayetin detayları için bk. Taberî, *Târîh*, I: 464.

⁴⁹⁹ Taberî, *Târîh*, I: 466.

⁵⁰⁰ Hâkimler, 5.

⁵⁰¹ Değerlendirmeler için Bk. Recep Ardoğan, "Kelamcılara Göre Nübüvvetinde Erkeklik Şartı", 19 (2012), 76-104.

⁵⁰² Âl-i İmrân, 3/42.

⁵⁰³ Rivayetler için bk. Taberî, *Târîh*, I: 466-467.

İbn Abbâs ve Süddî'nin rivayet ettiği, Şemvîl b. Bâlî ve ahit sandığı hakkında anlatılan haberler İsrâiliyat'a dayanmaktadır. Şemvîl b. Bâlî hakkında anlatılan rivayetlerde İsrailoğullarının, başında Câlût olan Amâlîkalılarla ile savaştıkları, Câlût'un İsrailoğullarına galip gelerek ellerinden Tevrat'ı alması üzerine, Allah'tan onlarla savaşmak üzere peygamber göndermesini diledikleri rivayet edilmektedir. Peygamber torunlarının hepsinin ölüp onlardan geriye yalnızca hamile bir kadının kaldığı onun bir oğlan doğurmasını bekledikleri, bu çocuk doğduktan sonra peygamber olacak kıvama gelince Semûn'a peygamberlik verildiği anlatılmaktadır.⁵⁰⁴ İsrailoğulları, peygamberliğinin ispatı olarak Allah yolunda onlarla savaşacak bir kral göndermesi gerektiğini söylemişlerdir. Şemvîl, Allah'a dua etmiş, ardından kendisine âsa getirilmiştir. Çünkü kral olacak kişinin boyunun âsa ile aynı uzunlukta olması gerektiği bildirilir. Âsa ile herkesin boyunun ölçüldüğü fakat hiçbirinin boyu âsa boyu kadar olmadığı, mesleği su taşımak olan Tâlût'un da boyu ölçülerek boyunun âsa kadar olduğunu tespit etmişlerdir. Şemvîl onlara Tâlût'un hükümdar olarak gönderildiğini söylemiştir.⁵⁰⁵ Tâlût'un İsrailoğulları'na hükümdar olarak gönderildiği Kur'an'da da yer almaktadır.⁵⁰⁶ Fakat âsa ile boy ölçümü yapılarak hükümdar olarak tespiti İsrâiliyat'ta yer alan bir anlatıdır. Kur'an'da bu hususta böyle bir detay aktarılmamıştır.

Ahit sandığı ve içindekiler konusunda ayette de geçen *sekînet* kelimesiyle peygamberlerin kalplerinin yıkandığı altından bir leğen olduğu, içinde Hz. Musa'ya verilen Tevrat'tan levhalar bulunduğu ve bu levhalarında inci ve sarı yakuttan oluştuğu, *bakıyye* kelimesiyle de Musa'nın âsası ve levha parçalarının kastedildiğini rivayet etmişlerdir. İsrailoğulları, Tâlût'un evinde kalan bu sandıkla Tâlût'un hâkimiyetine teslim olmuşlar, Semûn'un da peygamberliğine iman etmişlerdir.⁵⁰⁷

İbn Abbâs ve İbn Cüreyc'in naklettiği bir rivayette de meleklerin gündüz vakti yerle gök arasında sandığı getirip herkesin gözü önünde Tâlût'a teslim ettikleri rivayet edilmiştir.⁵⁰⁸

⁵⁰⁴ Abdullah b. Abbâs ve Süddî'nin rivayetine göre, Semûn uyurken yanında hocası bulunduğu hâlde Cebrail'in geldiği, hocasının yanlışlıkla ona seslendiği gibi "Yâ Şemvîl" diye seslendiği, Semûn'un uyanarak hocasına kendisine seslenip seslenmediğini sorduğu, bunun üç kez tekrar edilerek sonunda Cebrail'in görünüp "Kavmine git ve Rabbin mesajını ilet. Allah seni peygamber olarak gönderdi" demesi üzerine, kavmine gittiğinde kavminin onu yalanladıkları hatta ona acele ettiğini, peygamber olmak için erken olduğunu söylemişlerdir. Ayrıntılar için bk. Taberî, *Târîh*, I: 467-468 .

⁵⁰⁵ Bk. Taberî, *Târîh*, I: 468.

⁵⁰⁶ Bakara, 2/247.

⁵⁰⁷ Detaylar için bk. Taberî, *Târîh*, I: 468.

⁵⁰⁸ Abdullah b. Abbâs ve Süddî'den rivayet edilmiştir. Bk. Taberî, *Târîh*, I: 469.

Vehb'in rivayetinde de meleklerin güpegündüz sandığı getirip orada bulunanların önüne koyduğu İsrâiloğulları'nın bunu kabullenmek zorunda kaldıkları fakat öfkeyle dışarı çıktıkları rivayet edilmiştir.⁵⁰⁹ Yahudilik öğretisinde ahit sandığı, apayrı bir anlam ve öneme sahiptir. Kur'an'da bu konuya “*Peygamberleri ona bu konuda şöyle dedi: ‘Onun hükümdarlığının alameti, size o sandığın gelmesidir. Onda Rabbinizden gelen bir güven duygusu ve huzur ile (sekînet) Musâ ailesinin, Hârûn ailesinin geriye bıraktığından kalıntılar (bakıyye) vardır. Onu melekler taşımaktadır. Eğer inanmış kimselerseniz, bunda şüphesiz sizin için kesin bir delil vardır.’*”⁵¹⁰ ayetiyle işaret edilmiştir. Fakat sandığın melekler aracılığıyla nasıl geldiğine dair Kur'an'da detay verilmemiştir. Dolayısıyla bu tasvirde de abartılı bir anlatım görmekteyiz.

Ahit sandığının Tâlût'a ulaşmasını anlatan ve yukarıdaki rivayetlerden oldukça farklılık arz eden bir kıssa da Vehb b. Münebbih'ten aktarılmaktadır. Bu rivayette de gerçek dışı anlatımlar mevcuttur. Şemvîl'i büyüten Aylâ ve oğlu Eşmuil hakkında ahit sandığı merkezinde yaşanan olağanüstü durumları anlatılmaktadır. Örneğin, Aylâ'nın sandığı düşmanın götürdüğünü öğrenince çılgın atarak kürsüden düşüp öldüğü, ibadet ettikleri putu sandığın üzerine koyduklarında ertesi gün sandığın üstte putun altta olduğunu görmeleri, daha sonra putu sandığın üstüne çiviyle sabitledikten sonra sabah olunca putun el ve ayak kısmının kesildiğini ve sandığın altına atıldığını görmeleri ve ona yaklaşanın ölmesi, Eşmuil'in Tâlût'a Allah'ın onu İsrâiloğulları'na kral yaptığını haber vermesi, Tâlût'un kabilesinin İsrâiloğulları'nın en düşük kabilesi, evinin İsrâiloğulları'nın en düşük evi olduğunu söyleyerek bunu kabullenmekte zorlanması, kral olduğunu ispatlayacak delil istemesi ve Eşmuil'in ona “Babanın kaybolan eşeklerini bulduğunu görmendir.” dediği ve Kudüs yağıyla onu yağlaması hadisesi uzunca bir rivayetle anlatılmıştır.⁵¹¹

Tâlût ile Câlût'un aralarında gerçekleşen savaşa dair aktarılan rivayetlerde, Kur'an'da yer almayan detayların rivayet edildiğini görmekteyiz. Örneğin, Tâlût'un askerlerinin nehir ile imtihanında bu nehrin Filistin nehri olduğu, dört bin askerin Tâlût ile birlikte nehri geçtiği, yetmiş altı bin askerin ise geri döndüğü nakledilir. Tâlût ve maiyetinde bulunan askerler nehri geçince üç bin altı yüz seksen küsur kişinin de geri döndüğü yanında kalanların sayısının ise

⁵⁰⁹ Bk. Taberî, *Târîh*, I: 469.

⁵¹⁰ Bakara, 2/248.

⁵¹¹ Ayrıntılar için bk. Taberî, *Târîh*, I: 470.

Bedir ehli kadar üç yüz on dokuz kişi olduğu rivayet edilmiştir.⁵¹² Tâlût'un askerlerinin nehirle imtihan edildiği ise Kur'an'da yer alan bir husustur.⁵¹³ Fakat Kur'an'da yer ve asker sayısı hakkında ayrıntılı bilgiler yer almaz. Bu detaylar İsrâiliyat'tan edinilmiş haberlerdir.

Süddî'nin naklettiği rivayetle birlikte Taberî Hz. Davud (as.) hakkındaki bilgilere giriş yapmaktadır. Tâlût'un ordusunda nehri geçenler arasında on üç oğluyla beraber Hz. Davud (as.)'ın babasının da bulunduğu, Hz. Davud (as.) 'ın küçük yaşlarda yaşadığı birtakım olağanüstü halleri, Câlût'u öldürdüğü hadisesi,⁵¹⁴ halkın Hz. Davud (as.)'ı çok sevmesi nedeniyle Tâlût'un onu kıskanması ve öldürme teşebbüsü, Hz. Davud (as.)'ın Tâlût'u öldürme fırsatı varken öldürmemesi, Tâlût'un Hz. Davud (as.)'u öldürmek için takip etmesi, çok hızlı koşan Hz. Davud'un mağaraya sığınması ve örümcek ağının mağaranın kapısını örmesi ve bozulmadığını gören Tâlût'un geri dönüp onun peşini bırakması anlatılmaktadır. Rivayetin devamında İsrailoğulları'nın ileri gelen âlimlerinin Davud (as.) için Tâlût'u tenkit ettiklerini ve bu sebeple Tâlût'un o âlimleri öldürdüğü nakledilmektedir. Tâlût'un daha sonra pişman olup tövbe ettiğini, hatta o âlimlerin mezarına gidip gözyaşı döktükten sonra kabirde yatanlara tövbesinin kabul olup olmadığını sorması, ardından kabirden "Ey Tâlût! Hayattayken bizi öldürdün. Mezardayken eziyet veriyor, rahat bırakmıyorsun!" dedikleri nakledilmektedir. Sonra Tâlût'un ism-i azam'ı bilen bir kadın âlimle birlikte Yûşâ b. Nûn'un kabrine gittikleri ve Yûşâ'nın kabirinden dirilerek ona tövbesinin kabul olup olmadığını sorması, Yûşâ'nın da Allah yolunda çocuklarıyla ölünceye kadar savaşmadıkça tövbesinin kabul olmayacağını haber vermesi gibi efsanevî gibi bir anlatım yer almaktadır.⁵¹⁵

Taberî, aynı zamanda Tâlût'un şeceresini de zikretmektedir. Tevrat ehlinin Tâlût'un oğullarıyla birlikte savaşta öldürülünceye kadar kırk yıl süreyle hükmettiğini ifade eden rivayete de yer vermiştir.⁵¹⁶

⁵¹² Süddî'den rivayet edilmiştir. Bk. Taberî, *Târîh*, I: 469.

⁵¹³ Bk. Bakara, 2/249.

⁵¹⁴ Kur'an-ı Kerîm'de Hz. Davud (as.)'ın Câlût'u nasıl öldürdüğünden bahsedilmemiştir. Süddî'nin rivayetinde, Tâlût kim Câlût'u öldürürse ona kızını vereceğini ve hükümdarlık yetkisi vereceğini söyler. Hz. Davud (as.)'da boynuz başlığını takarak içindeki yağıyla yağlanır. Sonra kimsenin cesaret edemediği ve ehil olmadığı bir anda Câlût'un karşısına çıkar ve cesurca meydana okuyarak mübâreze edilir. Taşla Câlût'u öldüren Hz. Davud (as.) Tâlût'un kızıyla evlenir ve İsrailoğulları'nın ona meylettiği ve hükümdarlık yetkisi aldığı nakledilir. Bk. Taberî, *Târîh*, I: 472-473. Ayrıca bu anlatı benzer şekilde Kitab-ı Mukaddes'te de geçmektedir. Bk. Samuel, I/17-18.

⁵¹⁵ Rivayetin tamamı için bk. Taberî, *Târîh*, I: 473-475.

⁵¹⁶ Tâlût'un şeceresinin Süryanice'de Şâvul b. Kays b. Ebyâl b. Dırâr b. Bahret b. Efyah b. Eyš b. Bünyâmin b. Ya'kûb b. İshâk b. İbrâhîm olduğu hakkında bk. Taberî, *Târîh*, I: 475.

Genel olarak bu rivayetler hakkında şunları söyleyebiliriz. Geçmiş peygamberler, toplumlar ve bazı önemli şahıslar hakkında Kur'an'da ve Hz. Peygamber (sav.)'in hadislerinde detaylı olarak zikredilmeyen hususlarda Ehl-i Kitab'ın naklettiği haberlerden yararlanılmıştır. Ancak bu rivayetleri tenkit süzgecinden geçirdiğimizde aklın ve nassın kabul etmeyeceği türden hurafeler barındırdığını söyleyebiliriz. Zaten Taberî'nin de bu işlemi de okuyucuya bıraktığını daha önceden ifade etmiştik. Ayrıca İslâm öncesi dönem hakkında yer alan İsrâiliyat türünden rivayetlerin daha çok Yahudi kaynaklarından beslenmesi doğaldır. Çünkü İslâm tarihinde isimleri zikredilen pek çok peygamber İsrailoğulları'na gönderilmiştir. Taberî de eserinde İsrailoğulları'nın tarihine dair oldukça geniş yer ayırmıştır.

2.3.18. Hz. Davud (as.)

Hz. Davud (as.) Allah'ın kendisine hem hükümdarlık hem de peygamberlik verdiği, İsrailoğulları tarihinde de önemli konuma sahip bulunan bir peygamberdir.

Taberî, onun şemailini ve şeceresini,⁵¹⁷ Câlût'un karşısına çıkana kadar olan sürecini (Tâlût, Eşmuil ve İşâ kıssasıyla)⁵¹⁸ Hz. Davud'un (as.) şahsiyeti, ona münhasır olan bazı hârikulâde özelliklerini, Zebur'un verilmesini, onun nasıl bir kul olduğunu,⁵¹⁹ imtihan edilmesini ve Mabed'i inşasını⁵²⁰ anlatan rivayetlere yer vermiştir. Bu rivayetler daha çok Vehb b. Münebbih'ten aktarılmıştır. Süddî ve Ehl-i Kitab'tan da nakiller bulunmaktadır.

Vehb b. Münebbih'in aktardığı rivayete göre, Tâlût'un İsrailoğulları'na hükümdar olmasıyla Allah'ın peygamberlerine, Tâlût'un Medyen'e yürümesini, orada hiç kimseyi sağ bırakmamasını emretmiş ve onu galip edeceğini vahyetmiştir. Bunun üzerine Tâlût kral haricinde herkesi öldürmüş, hayvanlarına el koymuştur.⁵²¹ Bu kısımda Allah'ın herkesi öldürmeyi emretmesi ve kimseyi sağ bırakmamasını vahyettiği hususu İslâm'ın savaş hukuku ve ruhuyla bağdaşmamaktadır. Hz. Peygamber'in (sav.) tatbikatında da böyle bir uygulama yer almamaktadır. Esasen savaş, ülke bütünlüğüne yönelen düşmanlık ve saldırıyı önlemek, barış

⁵¹⁷ Vehb b. Münebbih'ten nakledilmektedir. Bu rivayete göre Hz. Davud (as.), maviye çalan esmer tenli, saçı seyrek, boyu kısa ve hâlis bir kalbe sahipti. Bk. Taberî, *Târih*, I: 476. Şeceresi, Dâvûd b. İşâ b. Uvid b. Bâiz b. Selemon b. Nahşon b. Amî Nâdib b. Râm b. Hasron b. Fâris b. Yahuda b. Ya'kub b. İshâk b. İbrâhîm'dir. Taberî, *Târih*, I: 476.

⁵¹⁸ Vehb b. Münebbih'ten nakledilmektedir. Bk. Taberî, *Târih*, I: 477-478.

⁵¹⁹ Vehb b. Münebbih'ten ve Süddî'den nakledilmektedir. Bk. Taberî, *Târih*, I: 478-479.

⁵²⁰ Vehb b. Münebbih, Süddî ve Ehl-i Kitab'tan nakledilmektedir. Bk. Taberî, *Târih*, I: 479-482, 484-485.

⁵²¹ Bk. Taberî, *Târih*, I: 477.

için gerekli bütün şartların oluşmasını sağlamak, insan hak ve hürriyetlerini teminat altına almak, haksızlığı önlemek amacıyla meşru görülen bir husustur.⁵²² Savaşma kastı olmayan insanların hayatına yapılabilecek saldırılar cinayet anlamına gelmektedir. Bu durum bize rivayetin tahrif edildiğini göstermektedir.

Süddî, “*Onun hükümlerliğini kuvvetlendirmiştik*,”⁵²³ ayeti hakkında, dört bin muhafızın gece ve gündüz onu koruduğunu nakleder.⁵²⁴ Kur’an’da yer alan kıssalarda açıkça ifade edilmeyen zaman, mekân ve sayıların belirtilmesi İsrâilî haberlerde sıkça karşımıza çıkmaktadır.

Rivayet edildiğine göre, Hz. Davud (as.), ataları İbrahim, İshak ve Yakub’un eriştikleri makamı dilemiş ve Allah’ın onları imtihan ettiği gibi kendisini imtihan etmesini istemiştir.⁵²⁵ Süddî Hz. Davud’un (as.) imtihan edilmesi konusunda oldukça uzun bir rivayet nakletmedir. Bu rivayetlere göre, Hz. Davud’un (as.) doksan dokuz eşi vardır. Allah’tan imtihan edilmeyi dileyince Allah’ın ona imtihan edileceğini ve kendisini buna hazırlıklı tutmasını vahyetmiştir. Bir süre sonra şeytan, altın bir güvercin görünümünde ayaklarına kadar gelmiştir. Hz. Davud (as.) onu almak için eğilince uzaklaşır ve bir pencereye konar. Hz. Davud (as.) da peşinden gider. O esnada yabancı bir kadına gözü ilişir. Bu kadın evlidir ve kocası askerî birlikte olan Ehriya’dır. Hz. Davud (as.), komutanına düşman üzerine Ehriya’yı göndermesini ister. Ehriya öldürülünceye kadar bu olay tekrarlanır. Ehriya ölünce kadınla evlenen Hz. Davud (as.) ‘a kısa bir müddet sonra insan suretinde iki melek gelir ve Hz. Davud (as.) ile görüşmek isterler. İbadet günü olduğu için korumaları onlara müsaade etmez. Ardından melekler duvarın üst kısmından girerler. İbadetle meşgul olan Hz. Davud (as.) melekleri görünce korkar ve melekler aralarından çıkan anlaşmazlığı çözmesi niyetiyle geldiklerini ve Hz. Davud’tan (as.) adaletle hükmetmesini isterler. Bu olay Kur’an-ı Kerim’de de yer almaktadır.⁵²⁶ Bu iki şahsın kim oldukları ve hangi niyetle geldikleri hakkında kaynaklarda farklı görüşler dile getirilmiştir.⁵²⁷ Ancak bu rivayette

⁵²² Bk. Veysel Nargül, “İslâm Savaş Hukukunun Temel İlkeleri Ekseninde Nehcü’l-Belâğâ”, *Milel ve Nihal*, 8/3 (2011), 118.

⁵²³ Sâd, 38/20.

⁵²⁴ Bk. Taberî, *Târîh*, I: 479.

⁵²⁵ Bk. Taberî, *Târîh*, I: 479-481.

⁵²⁶ Sâd, 38/21-25.

⁵²⁷ Bk. Ömer Faruk Harman, “Dâvûd”, *TDVİA* (İstanbul: TDV Yay., 1994), IX: 21-24; İsmail Yiğit, *Peygamberler Tarihi*, (İstanbul: Kayıhan Yay., 2014), 510-511.

iki şahsın melek oldukları ifade edilmiştir. Meleklerden biri kendisinin doksan dokuz koyunu olduğunu, kardeşinin de bir koyunu olduğunu o bir koyunu rızası olmaksızın kendisine vermesini istediği söyler. Davud (as.) bunu yapması takdirde ağız ve burnuna vurulacağını söyleyince bunun haksızlık olduğunu dile getiren meleğe Davud (as.) asıl kendisinin haksızlıkta bulunduğunu söyler. Bunun üzerine meleğin Davud’a (as.) doksan dokuz karın olduğu halde Ehriya’nın ise yalnızca bir karısı olduğu halde ölümle karşı karşıya bıraktığını ve öldürdüğünü söylemiştir. Birden kaybolan meleklerden sonra Davud (as.) hatasını anlamış, imtihan edildiğinin farkına varmıştı.⁵²⁸

Ehl-i Kitab’ın nakillerinde de Hz. Davud (as.) dönemi hakkında bilgi verilmektedir. Bu dönemde İşâ adındaki oğlunun isyanı, Davud (as.)’un onunla savaşı, hâkimiyetinin on birinci yılında İsrâiloğulları’nın maruz kaldığı veba salgın, kavmini vebadan kurtarmak için Beytülmakdis’in yerine götürmesi ve burada bir mescit inşasına başlanması, mescidin inşası tamamlanamadan Hz. Davud (as.) vefat ettiği ve mescidi tamamlaması için oğlu Süleyman’a vasiyet verdiği gibi olaylar anlatılmaktadır.⁵²⁹ Bu olaylar Vehb b. Münebbih’in rivayet ettiği nakilde daha detaylı anlatılmıştır. Vehb’in anlatımında Hz. Davud (as.) İsrailoğulları’nın sayısının ne kadar olduğunu öğrenmek istemiş ve görevliler tayin etmiştir. Allah bu sebeple ona: “Bildiğin üzere, İbrahim’e kendisini ve zürriyetini bereketli kılacağımı ve onları semadaki yıldızlar adedince çoğaltacağımı ve sayılması mümkün olmayacak şekilde artıracığımı bildirdim. Sen benim sayılamayacak dediğimi saymak istemektesin.” diyerek ona üç şeyden birini tercih ederek cezalandırmıştır. Veba salgını bu sebeple gelmiştir.⁵³⁰

Mescid’in inşası hakkında ise Vehb, Hz. Davud (as.)’ın meleklerin kılıçlarıyla Sahra’dan başlayarak altın bir merdivenle gökyüzüne doğru yükseldiklerini görünce o mekâna bir mescit inşâ edilmesi gerektiğini düşündüğünü fakat Allah’ın ona yapmış olduğu hatadan dolayı (veba) ellerini kana buladığını ve bu sebeple mescidi inşa edemeyeceğini, kendisinden sonra adı Süleyman olacak oğlunun kan akıtmaktan koruyacağını ve inşa işini onun tamamlayacağını bildirmiştir.⁵³¹ Bu rivayetlerin de Ehl-i Kitab’ın nakillerine dayanan anlatımlar olduğu şüphe götürmez bir gerçektir. Ancak bu rivayet bize Ehl-i Kitab’ın mabet anlayışı hakkında bilgiler vermektedir. Elinin kana bulaşması nedeniyle Hz. Davud (as.)’ın

⁵²⁸ Bk. Taberî, *Târîh*, I: 479-481.

⁵²⁹ Bk. Taberî, *Târîh*, I: 484-485.

⁵³⁰ Detaylar için bk. Taberî, *Târîh*, I: 484-485.

⁵³¹ Rivayetin detaylar için bk. Taberî, *Târîh*, I: 485.

mescidi inşa edemeyeceğinin bildirilmesi mabet kutsiyetine ve saygınlığına işaret etmektedir. Aynı zamanda kan akıtmak Allah tarafından kabul edilmeyen bir tasarruf olarak görülmektedir.

Anlam ve muhtevası itibariyle içeriği değiştirilmiş veya uydurulmuş olsa da bütünüyle bu rivayetleri yok saymanın doğru olacağı kanaatinde değiliz. Her ne kadar tahrife uğramış olsalar da içeriğinde oldukça etkili mesajlar verilmektedir. Dönemin siyâsî, iktisâdî, sosyal ve kültürel alanlarına ilişkin bilgiler edinmek de mümkündür. Tüm bunları göz önünde bulundurarak ibret vesilesiyle okumanın da yararlı olabileceği düşünmekteyiz.

2.3.19. Hz. Süleymân b. Dâvûd (as.) Dönemi

Hz. Davud (as.)’dan sonra İsrâiloğulları’nın başına oğlu Süleyman b. Davud geçmiştir. Allah ona hükümdarlık ve peygamberlik vermiştir. Kitab-ı Mukaddes’te ise Hz. Süleyman (as.) bir peygamber olarak değil bir hükümdar olarak anlatılmakta fakat olağanüstü özelliklerinin de bulunduğu anlatılmaktadır.⁵³² Onun hükümrancılık dönemi babasının hükümrancılığından daha güçlüdür. Taberî, bunu, Süleyman’ın Rabbine ettiği duanın kabul olmasına bağlamaktadır.⁵³³ Hz. Süleymân (as.) hakkında Abdullah b. Abbâs, Vehb b. Münebbih, Saîd b. Cübeyr, Süddî ve bazı ilim ehlerinden rivayet edilmiştir.

Rivayetlerde genel olarak Hz. Süleymân (as.)’ın nasıl biri olduğu,⁵³⁴ ona verilen bazı nimetler ve üstünlükleri,⁵³⁵ onun cinleri emrinde çalıştırması ve mahlukat ile konuşması,⁵³⁶ gazaları,⁵³⁷ Belkıs ile Hz. Süleymân (as.) arasında yaşanan hâdisleri,⁵³⁸ Hz. Süleymân (as.)’ın eşi Cerâde’nin babası üzerine gerçekleştirdiği Deniz gazası ve Şeytanın Hz. Süleymân (as.)’ın mührünü aldığı kıssası,⁵³⁹ ve vefatı⁵⁴⁰ hakkında rivayetler nakledilmiştir.

⁵³² I. Krallar, 4/33.

⁵³³ Bk. Taberî, *Târîh*, I: 486.

⁵³⁴ Vehb b. Münebbih’ten nakledilmektedir. Bk. Taberî, *Târîh*, I: 486.

⁵³⁵ Abdullah b. Abbâs ve aynı kanalla Saîd b. Cübeyr ve Vehb. Münebbih’ten nakledilmektedir. Bk. Taberî, *Târîh*, I: 486, 488.

⁵³⁶ Abdullah b. Abbâs ve Saîd b. Cübeyr’den nakledilmektedir. Bk. Taberî, *Târîh*, I: 488, 495, 502.

⁵³⁷ Abdullah b. Abbâs’tan ve râvisi belli olmayanlardan rivayet edilmiştir. Detaylar için bk. Taberî, *Târîh*, I: 489-490.

⁵³⁸ Abdullah b. Abbâs ve Vehb b. Münebbih’ten nakledilmektedir. Ayrıntıları için bk. Taberî, *Târîh*, I: 489-495.

⁵³⁹ Vehb b. Münebbih, Süddî, Saîd b. Cübeyr ve bazı ilim ehli kimselerden nakledilmektedir. Bk. Taberî, *Târîh*, I: 496-503.

⁵⁴⁰ Bk. Taberî, *Târîh*, I: 501-502.

Hız. Süleyman (as.) hakkında iri yapılı, parlak tenli, güç saçlı beyaz yüzlü olduğu nakledilir. Ergenlik çağına ulaştıktan sonra babasının kendi işlerinde onunla istişare ettiği, makamına varınca kuşların etrafında toplandığı insan ve cinlerin onun huzurunda ayağa kalktıkları anlatılmaktadır.⁵⁴¹ Başka bir rivayette de onun meclisinde altı yüz kürsü bulunduğu, insanların gelip yanında oturdukları sonra cinlerin gelip oturdukları, sonra onu gölgelemek üzere kuşları çağırđıđı, rüzgârın onu taşıdığı ve bir aylık mesafesi bulunan yerlere bir sabah vakti miktarınca gittiği nakledilmektedir.⁵⁴²

Hız. Süleyman (as.)'ın Belkıs üzerine seferi ve Belkıs hakkındaki rivayetlerde, İbn Abbâs'ın, Belkıs'ın emrinde bulunan komutanların sayısının bin olduğu, Yemenlilerin bu komutanlara "Kayl" dedikleri ve her bir komutanın emrinde on bin kişinin olduğu bu hususta Hız. Ali'nin ise on milyon rakamını verdiği rivayet edilmektedir. Diğer bir rivayette İbn Abbâs, Belkıs'ın Süleyman'a gittiği zaman emrinde üç yüz on iki komutan olduğunu rivayet etmektedir.⁵⁴³ Kur'an-ı Kerim'de ve Hız. Peygamber'in (sav.) hadislerinde bu konuyla ilgili rivayetlerde herhangi bir sayıdan söz edilmez. Bu sayılar İsrâiliyat'a dayanmaktadır. Ancak bu rivayetlerden Belkıs'ın ordusunun sistemli ve epeyce kalabalık olduğunu ifade edebiliriz.

İbn Abbâs'ın Hız. Süleyman'ın (as.) yaptırdığı köşk hakkında rivayetlerinde, şeytanların Hız. Süleyman'ın (as.) Belkıs'la evlendiği takdirde ondan bir erkek çocuğu olacağını ve ebediyen esaret altında kalmayı düşündüklerinden dolayı Hız. Süleyman'ı (as.) Belkıs'tan soğutma planı anlatılmaktadır. Fakat bu plana rağmen evliliğe mâni olamamışlardır. Şeytanların köşkü hangi renkte inşa ettikleri, tuğlaların neden yapıldığı ve onun işlemeleriyle ilgili detaylara yer verilmiştir.⁵⁴⁴ Vehb b. Münebbih'ten aktarılan rivayette ise, Belkıs'ın tahtının iç içe geçmiş yedi evin içinde kilitli kapılar ardında korunduğu ve altı yüz kadın hizmetlinin onu korumakla görevlendirildiği anlatılmaktadır. Süleyman'ın (as.) giderken yanında on iki bin Yemen komutanı olduğu bilgisi verilmektedir. Belkıs'ın evliliği hakkında ise İbn Abbâs'ın rivayetinden farklı olarak, Hız. Süleyman (as.) Belkıs'a kavminden birini seçip onunla evlendirme teklifinde bulunmuş, Belkıs da Hemdân'ın ileri gelenlerinden Tübba' ile evlenmek istediğini söylemiştir. Hız. Süleyman (as.) Belkıs'ı Tübba' ile evlendirip Yemen'e geri göndermiştir. Daha sonra Belkıs kocasını Yemen'in başına getirmiş, Hız. Süleyman (as.)

⁵⁴¹ Vehb b. Münebbih rivayet etmektedir. Detayları için bk. Taberî, *Târih*, I: 486.

⁵⁴² Bk. Taberî, *Târih*, I: 488.

⁵⁴³ Taberî, *Târih*, I: 491.

⁵⁴⁴ Detaylar için bk. Taberî, *Târih*, I: 493-494.

da cinlerinin lideri olan Zevbe'yı, Tübba'nın emrine vermiştir. Onun için önemli eserler inşa etmiş Hz. Süleyman (as.)'ın vefat etmesine kadar Tübba'nın hükümranlılığı devam etmiş, o vefat edince Belkis ve Tübba'nın dönemi de sona ermiştir. Yine rivayette, Hz. Süleyman'ın (as.) vefatından haberdar olan cinlerin ayrıldıkları, ayrılırken yazdıkları yazılar, inşa ettikleri kalelerin isimleri gibi detaylarıyla nakledilmektedir.⁵⁴⁵ Bu ayrıntılar İsrâilî bilgi ve haberlere dayanmaktadır.

Hz. Süleyman (as.)'ın dönemi hakkında İsrâiliyat bakımından en çarpıcı rivayetler, eşi Cerâde'nin babasına düzenlediği deniz seferi ve şeytanın mührünü almasıyla ilgili rivayetlerdir. Bu rivayetler Vehb b. Münebbih ve Süddî'den nakledilmektedir. Vehb ve Süddî'nin rivayetlerinde birbirinden farklılık arz eden detaylar bulunmaktadır. Söz konusu rivayetlere göre, Hz. Süleyman (as.)'ın, Allah'ın ona verdiği nimetler sayesinde denizde bir ada olan Saydûn'a rüzgâr vasıtasıyla giderek emrindeki insanlar ve cinlerden oluşan orduyla sefer düzenlemiş, kralını öldürüp şehre el koyduğu ve kralın kızı Cerâde'yi İslâm'a davet ederek onunla evlenmiştir. Cerade'nin babasının özlemine dayanamayarak Hz. Süleyman'dan şeytanların babasının heykelini yaptırmasını istemiş, hatta o heykele babasının kıyafetleriyle aynı kıyafeti giydirip daha sonra küçük kızlarıyla beraber heykelin önünde kırk gün boyunca secde etmeye başlamıştır. Bu durumdan Hz. Süleyman'ın (as.) haberi yoktur. Fakat Sıddık biri olan Âsaf b. Berahyâ,⁵⁴⁶ Hz. Süleyman'ın (as.) evine girip çıkabilen biridir ve bir gün Hz. Süleyman'a (as.), “Ey Allah'ın Peygamberi! Yaşım ilerledi, gücüm zayıfladı ve ömrümün sonuna geldim. Ölmeden önce istiyorum ki insanlara geçmiş peygamberleri anayım, onları senâ edeyim, bilmediklerini öğreteyim.” demiştir. Hz. Süleyman (as.)'ın onay verdiğinde Âsaf, insanları toplayarak onlara peygamberleri tanıtip övmüştür. Sıra Hz. Süleyman (as.)'a gelince ona “Küçükken ne kadar hilm sahibiydin, yine küçükken ne kadar çirkin şeylerde uzaktın.” diyerek oradan ayrılmıştır. Hz. Süleyman (as.) buna çok kızmış ve nedenini Âsaf'a sormuştur. Âsaf da Cerâde'nin kırk gündür Allah'tan başkasına ibadet ettiğini haber verince, Hz. Süleyman (as.) istirca' getirmiş,⁵⁴⁷ bu bilgiyi ilk defa ondan duyduğunu söyleyerek evine gitmiş ve o putu kırmıştır. Hz. Süleyman (as.) çocuklarıyla birlikte kadını cezalandırmıştır.

⁵⁴⁵ Rivayetin tamamı için bk. Taberî, *Târîh*, I: 494-495.

⁵⁴⁶ İslâmî kaynaklarda Hz. Süleyman (as.)'ın kâtibi veya veziri olduğu kaydedilmiştir. Bk. Ömer Faruk Harman, “Âsaf b. Berahyâ”, *TDVİA* (İstanbul: TDV Yay., 1991), III: 455.

⁵⁴⁷ Musibet anında söylenen aynı zamanda Kur'an'da da yer alan: “*İnnâ lillâhi ve innâ ileyhi râciûn*” (Biz Allah içiniz ve ona döneceğiz” ifadesidir. Bk. Bakara, 2/156.

Hız. Süleyman (as.) bakire kızların dokuyup, yıkadığı ve hayızlı bir kadın hiç dokunmadığı temiz elbiseler getirterek yalnız başına çöle gitmiş ve kül yığının üzerine oturarak istiğfarda bulunmuştur.⁵⁴⁸

Bu rivayetler Kur'an'da ve Hız. Peygamber'in (sav.) hadislerinde yer almayan büyük oranda İsrâiliyat'tan edinilmiş haberlerdir. Bu rivayetlerde de Peygamberlerde bulunan ve bulunması gerekli görülen ismet sıfatına aykırı tutumlar görmekteyiz. Hız. Süleyman'ın (as.) bakirelerin dokuduğu, yıkadığı ve hayızlı hiçbir kadının dokunmadığı elbiseler getirtmesi kadınların yaratılıştan kaynaklanan bazı hâllerinden dolayı temiz olmama veyahut kirli olma gibi bir anlamı taşır ki bu da dinin ruhuyla bağdaşmamaktadır. İslâm dini sorumluluğu hem kadına hem de erkeğe yüklemiştir. Günah mefhumu hakkında cinsiyete ait bir ayırım söz konusu değildir. Hız. Süleyman'ın (as.) buluş çağına girmeyen çocukları cezalandırması tartışmaya açıktır. Çocukluk, pek çok şeyden muaf tutulmayı sağlayan bir evredir. Mükellefiyet (sorumluluk) ise, aklî ve rûhî olgunluğa erişmeyi yani buluş çağına girmeyi gerektirmektedir. Hız. Süleyman'ın (as.) kül üzerine oturarak tövbe ve istiğfarda bulunması İslâm dininde fazla tasvîp edilmeyen mistik bir yapıya büründürülmüştür. Tövbe ve istiğfar esasen halis bir kalp ve samimi bir pişmanlık duygusuyla Allah'a yapılır. Bu hatanın bir daha tekrar etmemesi anlamı taşımaktadır. Bir peygamberin tövbe ve istiğfar için böyle bir yola tevessül etmesi makul görünmemektedir. Bu hususta Kur'an'da böyle bir anlatım yer almamaktadır. Hız. Süleyman'ın (as.) hatasından dönüp tövbe ettiğine dair Kur'an'da, "*Süleyman ne güzel bir kul idi. Şüphesiz o Allah'a çok yönelen bir kimse idi.*"⁵⁴⁹ ayeti bulunmaktadır.

Şeytanın mührü almasıyla ilgili kıssada ise Vehb ile Süddî'nin rivayetinde farklılıklar mevcuttur. Her iki rivayette bütünüyle İsrâilî rivayetlerden oluşmaktadır.

Vehb b. Münebbih'in rivayetine göre Hız. Süleyman (as.) taharet yerine gittiğinde veya eşleriyle buluşmak istediğinde mührünü Emine adındaki eşine verirdi. Süddî'nin rivayetinde ise eşleri arasında en gözdesi ve en güvenilir olan Cerâde'ye verdiği ifade edilmiştir. Hız. Süleyman'ın (as.) gücünün, hâkimiyetinin sırrı mühürdü. Sahr ismindeki deniz şeytanı Hız. Süleyman'ın (as.) suretinde görünerek Emine'ye giderek mührü onun elinden almıştır. Şeytan tahta oturunca cinler, insanlar ve kuşlar huzuruna gelmişlerdir. Hız. Süleyman (as) Emine'den mührünü istemiş, Emine ona kim olduğunu sormuş, karşıdaki kişinin Hız. Süleyman (as.) olduğunu inanmak istememiştir. Hız. Süleyman (as.) başına gelen şeyin günahından

⁵⁴⁸ Taberî, *Târîh*, I: 496-498.

⁵⁴⁹ Sâd, 38/30.

kaynaklandığını düşünerek deniz kıyısında balık taşıma işi yapmaya başlamıştır. Kırk gün bu hâl devam etmiştir. Bu süre puta tapılan süre kadardır. Hz. Süleyman'ın (as.) veziri (kâtibi) olan Âsaf İsrailoğulları'na Hz. Süleyman'ın (as.) ev halkına idaresinde bir değişiklik olup olmadığını sormuş, onlar da hayızlı olduğu hâlde onlara yaklaştığını ve gusletmediğini söylediklerinde, Âsaf bunun çok fena bir iş olduğunu söyleyerek istircâ etmiştir. Kırk gün dolunca şeytan tahtı terk etmiş, denizden geçerken mühür denize atmış, balık onu yutmuş ve balıkçıda balığın karnında mühür Hz. Süleyman'a (as.) ulaşmıştır. Hz. Süleyman (as.) mühür parmağına takar takmaz gücü yerine gelmiş, kuşlar ve cinler etrafında toplanmıştır. Tekrar eski gücüne kavuşan Hz. Süleyman (as.) şeytanlara emir vermiş, asi olan bu şeytan da kaya içerisine hapsedilerek üzerine başka bir kaya ile kapatıp demir ve kurşun döktürmüştür. Daha sonra bu denize atılmıştır.⁵⁵⁰

Süddî'den gelen rivayette ise, Cerâde'nin kardeşinin falancayla bir anlaşmazlığı olduğunu ve aralarında hüküm vermesi için Hz. Süleyman'a (as.) ricada bulunduğu ve onun da bunu kabul etmesine rağmen sözünü unuttuğu bu sebeple imtihan edildiği şeklinde nakledilmektedir. Devamında Hz. Süleyman (as.) mühür yüzüğünü Cerâde'ye vermiş, şeytan Hz. Süleyman'ın (as.) suretinde yüzüğü istemiş ve Hz. Süleyman'ın (as.) tahtına oturmuştur. Şeytan kırk gün boyunca insanlara hükmetmiş, aldığı bazı kararlar âlimler tarafından gariptenmiş ve Hz. Süleyman'ın (as.) kadınları Tevrat okumaya başladıklarında elinde yüzük olduğu halde şeytan uçup denize gitmiştir. Şeytan yüzüğü denize düşürmüş ve onu balık yutmuştur. Hz. Süleyman (as.) ise şaşkın bir vaziyette acıktığı için balıkçıya gitmiş ve onlara Süleyman peygamber olduğunu söylemiştir. Balıkçıda bulunanlar ona inanmamışlar ve onlardan birisi bu iddiasından dolayı Hz. Süleyman (as.)'a değnekle vurmuştur. Hz. Süleyman (as.) yemek için aldığı balığın karnını yardığında yüzüğü bulmuştur. Hz. Süleyman (as.) yüzüğü parmağına geçiricine Allah ona gücünü iade etmiş ve tekrar o güçlü dönemine erişmiştir. Başında kuşlar uçmaya başlayınca balıkçılar da onun Süleyman peygamber olduğunu anlamışlar ve özür dilemişlerdir. Hz. Süleyman (as.) da onlara bunun takdiri ilahi olduğunu ifade etmiştir. Hz. Süleyman (as.) makamına döndüğünce bu asi şeytanı sandığa kapatıp üzerini kilitleyip kendi mühürüyle mühürlemiştir. Sonra bu sandık denize atılmış ve kıyamete kadar orada kalacağı rivayet edilmiştir.⁵⁵¹

⁵⁵⁰ Taberî, *Târîh*, I: 498-499.

⁵⁵¹ Taberî, *Târîh*, I: 500-501.

Genel olarak bu iki rivayet hakkında şu değerlendirmeleri yapabiliriz: Bu rivayetlerin tamamı İsrâiliyat kökenlidir. Kur'an'da ve Hz. Peygamber'in hadislerinde böyle bir anlatım mevcut değildir. Fakat rivayetlerin satır aralarında İslâm'ın hüküm ve esaslarına uygun düşen bazı hususlar yer almaktadır. Örneğin, hayızlı iken kadına yaklaşmanın yasak olması, istircânın geçmiş peygamber ve ümmetlerinde de varlığı gibi hususlar Kur'an'da yer almaktadır.⁵⁵² Ayrıca şeytanın insanları ilahi emirlerden uzaklaştırmaya çalışması da dinin ruhuyla bağdaşan bir anlatımdır. Kadınların şeytana karşı mücadelelerinde onu Tevrat'ı okuyarak uzaklaştırmaları detayı da oldukça dikkat çekicidir. Şeytana karşı kutsal kitaba sığınılmıştır. Ancak burada şeytanların peygamberin suretine girip insanları aldatması hususuna ise katılmamız mümkün değildir. Böyle bir durum İslâm'daki nübüvvet anlayışına ters düşmektedir. Çünkü peygamberler insanları doğruya ileten özel seçilmiş elçilerdir. Dolayısıyla şeytanların onların suretine girerek insanları saptırması söz konusu olamaz. Hz. Süleyman'ın (as.) saltanat ve gücünün mühürden kaynaklı olduğu ve yüzük sebebiyle cinlere, insanlara ve kuşlara hükmettiği de aynı şekilde hurafe ve batıl bir anlatıdır. Bu onun güç ve iktidarının vurgulanması ve somutlaşması adına uydurulmuş bir efsanedir. Hz. Süleyman'ın (as.) böyle bir yüzük ve mührünün bulunduğu bilinmektedir fakat onun böyle kutsal bir güç figürü olarak sunulması İsrâiliyattandır. Rivayetlerde Hz. Süleyman (as.)'ın kırk gün süreyle tahttan uzak kaldığı hususu ortaktır. Bunun hangi sebeple olduğunu tespit edememekle birlikte böyle bir durumun gerçek hayatta karşılığı vardır.

Hz. Süleyman (as.)'ın vefatı hakkında gelen rivayetler ise cinlerin gaybı bilmediğini doğrulayan olay hakkında yoğunlaşmaktadır. Bu olay Kur'an'da yer almaktadır.⁵⁵³ Fakat Kur'an-ı Kerim Hz. Süleyman (as.)'ın ağaç ile kıssası hakkındaki rivayete yer vermez. Söz konusu haberler İsrâiliyat'tan gelen nakillerdir. Bu nakillerin birbirinden farklılık arz eden yönleri vardır. Bir rivayete göre Hz. Süleyman (as.) namaz kıldığı esnada önünde biten "Harrub" adındaki ağaçla konuştuğu,⁵⁵⁴ diğer bir rivayette ise iki ay süreyle veya iki seneye kadar bulan süreyle inzivaya çekildiği, bu sırada Beytülmakdis'te yeni biten bir ağaca rastlayarak onunla konuştuğu aktarılmaktadır. Her iki rivayette de Hz. Süleyman (as.) ağaca ne işe yaradığını sormuş ağaç da mescidi (Beytülmakdis) yakmaya yaradığını cevabını vermiştir.

⁵⁵² Hayızlı iken kadına yaklaşmanın yasak olması hakkında bk. Bakara 2/222. İstircâ hakkında bk. Bakara, 2/156.

⁵⁵³ Sebe', 34/14.

⁵⁵⁴ Abdullah b. Abbâs ve aynı râvi kanalıyla Saîd b. Cübeyr'den nakledilmektedir. Detaylar için Bk. Taberî, *Târîh*, I: 501.

Hız. Süleyman (as.) insanların, cinlerin gaybı bilmediklerini anlamaları sağlamak üzere ölümünü cinlerden gizlemesi için Allah'a dua etmiştir. Ağacı âsa haline getirerek ona dayanarak ölmüş bir vaziyette kaldığı ve cinlerin bunu toprak âsayı çürütünceye kadar anlamadıkları rivayet edilmiştir. Hatta bu sebeple cinlerin ırza böceğine su verdikleri ve teşekkür ettikleri nakledilmektedir.⁵⁵⁵ Diğer bir rivayette ise işinin Beytülmakdis'i yıkmak olduğunu söyleyen ağacı yerinden sökerek kendisine ait bahçeye diktiği sonra namaz kıldığı yere geçince âsasına dayanmış vaziyette vefat ettiği nakledilmektedir. Cinlerin bundan haberinin olmadığı, ceza vermesinden çekinerek çalışmaya devam ettikleri, bir cinin izin almak üzere Hz. Süleyman'a (as.) geldiği hâlde yanmaması ve seslenmemesi üzere çıkıp diğerlerine haber verdiği ve ölümünün ne kadar süre geçtiğini hesapladıkları ve bunun bir yıl olduğu rivayet edilmiştir. Yine aynı rivayette âsayı yiyenin ırza böceği olduğu ve cinlerin ona minnettar kaldıkları, su ve çamur taşıdıkları da aktarılmıştır.⁵⁵⁶ Bu rivayetlerde anlatılan ortak husus cinlerin gaybı bilmediği hususudur. Fakat birbirinden farklı izahların yer aldığı bu rivayetlerde de ağacın isminin ne olduğu, Hz. Süleyman'ın (as.) ağaçla olan detaylı konuşmaları Ehl-i Kitab'ın nakillerine dayanan haberlerdir.

Taberî'nin râvisini zikretmediği bir rivayete göre, Hz. Süleyman'ın (as.) elli küsur yıl yaşadığı, Beytülmakdis'i de hükümrânlığının dördüncü yılında inşa etmeye başladığı aktarılmaktadır. Ancak önceki rivayetlerde Beytülmakdis'in inşaatına babası Davud (as.) döneminde başladığı ve oğluna tamamlaması hususunda vasiyet verdiği nakledilmişti.⁵⁵⁷

2.3.20. İsrailoğulları ve Esâ b. Ebeyyâ ve Zerh el-Hindî

Taberî bu bölümde İsrailoğulları'nın tarihine giriş yaparak Hz. Süleyman (as.)'dan sonra başa geçen hükümdarlar hakkındaki rivayetlere yer vermektedir. Bu hükümdarlardan biri de Esâ b. Ebeyyâ'dır. Onun Hind kralı Zerh ile olan mücadelelerinin anlatıldığı rivayetlerde İsrailoğulları'nın pek çoğunun putlara tapmak suretiyle saptığı ve Esâ'nın putlardan uzaklaştırıp Allah'a davet ettiği ve Hind kralıyla olan savaş kıssası nakledilmektedir. Esâ bir peygamber olarak değil iman ehli bir kral olarak anlatılmaktadır. Annesini İslâm'a davet ettiği fakat annesinin buna karşı çıkıp iman etmeyeceğini bildirmesi üzerine emir vererek annesini

⁵⁵⁵ Abdullah b. Abbâs ve aynı râvi kanalıyla Saîd b. Cübeyr rivayetinde yer almaktadır. Bk. Taberî, *Târîh*, I: 501.

⁵⁵⁶ Abdullah b. Abbâs ve aynı râvi kanalıyla Süddî'den nakledilmiştir. Bk. Taberî, *Târîh*, I: 502-503.

⁵⁵⁷ Bk. Taberî, *Târîh*, I: 503.

çok az rivayet nakledilmiştir. Râvisi belli olmayan rivayetlerde genel olarak İsrâiloğulları'nın başına geçen hükümdarlar ve yönetim süreleri hakkında rivayetler yer almaktadır. Bu rivayetler İsrâiliyat olmakla birlikte tarihi bilgiler içermesi bakımından kayda değerdir. Ehl-i Kitab'ın nakillerinde ise Babil kralı Senharîb'in İsrâiloğulları'nın hükümdarının hastalığı ve zayıflığını fırsat bilerek Beytülmakdis'i işgalini, Senharîb'ten önce de Lifer (Tevrat'a göre Lakiş) adında Babil kralının işgalini anlatmaktadır.⁵⁶² Aktarılan rivayetlerde genel olarak İsrâiloğulları daima düşmana karşı Allah'ın seçtiği kavim olarak karşımıza çıkmaktadır. Beytülmakdis de korunan kutsal bir mabet olarak ön plana çıkmaktadır. Bu muhafaza ve korunmada peygamberlerin etkili dualarının rolü büyüktür. Ayrıca Allah'ın İsrâiloğulları'nın hükümdarlarına bir peygamber göndererek onları siyâsî ve dinî meselelerde yönlendirdiği, peygamberlerin danışmanlık gibi bir rol üstlendikleri hususu dikkat çekmektedir.

2.3.22. Buhtunnasr ve Kudüs

Taberî, Buhtunnasr ve İsrâiloğulları tarihi hakkında pek çok haber nakletmiştir. Vehb b. Münebbih, Saîd b. Cübeyr, İbn Cüreyc ve Süddî de bu konuda nakillerde bulunmuştur.

Bu rivayetlerde, Buhtunnasr hakkında, İsrailoğulları'na gönderilen peygamberler, İrmiyâ (as.), İsrâiloğulları'nın günah ve isyanları ve bu sebeple Allah'ın onlara Buhtunnasr'ı musallat etmesi, Beytülmakdis'i işgali ve sonrasında yaşananlar, İrmiyâ (as.)'ın ölmesi ve yeniden dirilmesi kıssası, İsrâiloğulları'nın savaşta ele geçirilen esir çocuklarının halka taksim edilmesi, Buhtunnasr'ın rüya görmesi ve Danyal, Hananya, Azarya ve Mîşâyel'e bu rüyayı tabir ettirmesi, bir sinekle Buhtunnasr'ın ölümü, Üzeyr (as.)'a Tevrat'ın yeniden vahyedilmesi ve mescidin inşası, İsrâiloğulları'nın Üzeyr (as.)'ın vefatından sonra tekrar günahlara dalmaları ve Tevrat'ın hükümlerini onlara öğretmek için Allah'ın peygamber gönderdiği⁵⁶³ hususları yer almaktadır.

Taberî, Buhtunnasr'ın İsrailoğulları'na musallat edilmesinin nedenleri olarak iki farklı rivayet nakleder. Bir rivayete göre onların Tevrat'ın hükümlerinden uzaklaşarak doğru yoldan sapmaları, puta tapmaları ve İrmiyâ (as.)'ın bütün uyarılarına rağmen tövbe etmemeleri nedeniyle Allah onlara Buhtunnasr'ı musallat etmiştir. Buhtunnasr, Beytülmakdis'i tahrip ederek şehirde büyük bir katliam yapmıştır.⁵⁶⁴ Bir diğer rivayete göre ise peygamberleri Hz.

⁵⁶² Detaylar için bk. Taberî, *Târîh*, I: 535-536.

⁵⁶³ Rivayetlerin tamamı için bk. Taberî, *Târîh*, I: 545-557.

⁵⁶⁴ Vehb b. Münebbih'ten rivayet edilmiştir. Bk. Taberî, *Târîh*, I: 548-554.

Yahyâ b. Zekeriyâ (as.)'ı öldürmelerinden dolayı bu hâdise gerçekleşmiştir.⁵⁶⁵ Netice itibariyle her iki rivayette de İsrâiloğulları'nın inançlarından sapmaları ve işledikleri günahlar sebebiyle böyle bir musibete maruz kaldıkları anlaşılmaktadır.

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi bu dönemde de İsrâiloğulları'nın başında bir kral bulunmakta, peygamberler de bu krallara yön vermektedir. Bu dönemde Allah İrmiyâ peygamberi İsrâiloğulları'na göndermiştir. Rivayetlerde Allah'tan İrmiyâ (as.)'a gelen vahiy uzunca bir rivayet olarak aktarılmıştır. Bu vahiyde, Allah'ın İsrâiloğulları'na yaptığı yardım ve lütuflar hatırlatılarak, buna karşılık İsrâiloğulları'nın Allah'ı unutup puta tapmaya başlamaları, günah ve isyanları sebebiyle onlara kalbinde asla merhamet olmayan zalim birini musallat edeceğini bildirmiştir. Ayrıca insanları saptırıp kendilerine köle yapanların rahipler ve hahamlar olduğu da ifade edilmiştir. Bu uzunca vahiy ele aldığımızda anlam ve muhteva olarak İslâm'ın ruhuna aykırı herhangi bir rivayetle karşılaşmadık. Ancak rivayette yer alan, İrmiyâ'nın vahiy aldıktan sonra elbisesini parçaladığı, başını küllere bulayıp ve çığlıklar attığı ve bu belanın kendisinden kaynakladığı zannıyla doğduğu günü uğursuz saydığı, Tevrat'ın vahyedildiği günün ne kadar kötü bir gün olduğunu ve İsrâiloğulları'na peygamber olduğuna pişmanlık duyduğunu⁵⁶⁶ ifade eden kısmı problemlidir. Çünkü İrmiyâ (as.)'ın gelen vahiyden dolayı müteessir olması abartılı bir tasvirle anlatılmış, peygamberlerin ismet sıfatına uygun düşmeyecek sözler sarf etmiştir. Bu kısmın rivayete ilave bir yorum olarak râvinin kendi ifadesinden kaynaklanma ihtimalinin bulunduğunu söyleyebiliriz. Eğer böyleyse râvinin, İrmiyâ (as.)'ın kavmine gelecek olan beladan dolayı duyduğu endişenin boyutunu anlatmak gayesiyle ilave etmiş olabilir. Benzer tasvir, İsrâiloğulları'nı savaşa sürükleyen süreci anlatan rivayette de yer almaktadır. Bu rivayete göre melek insan kılığında İrmiyâ'ya gelerek akrabasına daima iyilikler yaptığını fakat buna karşılık akrabalarının kendisine zulmedip kötülükler yaptığını söylemiştir. İrmiyâ ona iyilikle davranmaya devam etmesini söylemiş birkaç kez bu durum tekrarlanmıştır. En sonunda Buhtunnasr askeriyle Beytülmakdis'e geldiği sırada Melek Allah için çok sabrettiğini fakat akıllanmadıklarını bundan dolayı helak olmaları için Rabbine yalvarmasını dilediğini söylemiştir. İrmiyâ onlar hakkında dua eder etmez, Allah bir yıldırım göndermiş, kurban sunulan bölümün üzerine ateş düşmüş, şehrin kapılarının yedisi de yerin dibine çökmüştür. Yine İrmiyâ burada da çığlıklarla elbisesini yırtarak başına kül

⁵⁶⁵ Süddî'den nakledilmektedir. Bk. Taberî, *Târîh*, I: 547.

⁵⁶⁶ Vehb b. Münebbih'ten rivayet edilmiştir. Ayrıntılar için bk. Taberî, *Târîh*, I: 549-550.

serpmiştir.⁵⁶⁷ Babil kralının İsrâiloğulları'na savaş açarak Beytülmakdis'i tahrip ettiği, ordusunu öldürüp geri kalanlarını esir olarak aldığı tarihi bir vakıadır.⁵⁶⁸ Ancak bu rivayetlerde de savaşa sürüklenen süreç abartılı olarak dramatize edilmiştir. Her ne kadar rivayetlerde bu tür abartılı anlatımlara rastlıyorsak da bu rivayetin tamamının yanlış ve uydurma olduğu anlamına gelmemektedir. Öte yandan Allah'ın insanların başına bela ve musibet göndermesi meselesi ise rivayetlerden de anlaşılacağı üzere insanların kendi elleriyle yaptıkları yanlışlardan kaynaklan ve tabii bir süreçte kaçınılmaz olarak gerçekleşen bir sonudur. Buhtunnasr, İsrâiloğulları'ndaki bu zafiyeti görmüş ve bir savaş fırsatı olarak değerlendirmiş nitekim başarılı da olmuştur.

Vehb b. Münebbih'in naklettiği rivayetin devamında, İrmiyâ öldürülen insanlara bakarak içine bir şüphe girmiş ve kendi kendine Allah'ın öldükten sonra dirilmeyi nasıl sağladığını düşünmüştür. Yanında da eşeği, üzüm suyu ve inciri bulunmaktadır. Bunun üzerine Allah onu yanındaki eşekle birlikte öldürmüştü ve aradan yüz sene geçince tekrar diriltmiştir. İrmiyâ dirildiğinde, eşeğin dirilişini gözleriyle görmüş, yiyeceklerin bozulmayıp bıraktığı gibi kaldığına şahit olmuştur. Daha sonra da yaşamaya devam etmiştir.⁵⁶⁹ Ashab-ı Kehf kıssasına benzer bir şekilde anlatılan bu rivayette, İrmiyâ'nın Allah'ın tekrar yaratmaya kadir olduğuna dair kalbinde şüphe duyması, İsrâiloğulları'nın katliamının travmasından kaynaklanabilir.

Buhtunnasr'ın bir sinekle öldüğü, Allah'ın kullarına böylece kudretini gösterdiği rivayet edilmiştir. Onun ölümünden sonra Allah İsrâiloğulları'nın geride kalanlarına yeniden lütfedip İlyâ'ya almıştır. Beytülmakdis'i yeniden inşa etmişlerdir. Taberî bu konuda bir iddiayı da nakleder. Bu iddiaya göre Allah İsrâiloğulları'nı yeniden dirilterek geride kalanların arasına katmıştır.⁵⁷⁰ Yaratılış ve tabiat kanunlarına aykırı olduğu için rivayetin uydurma olduğunu rahatlıkla ifade edebiliriz.

Allah İsrâiloğulları'na peygamber olarak Üzeyr (as.)'ı göndermiş ve yeniden Tevrat'ı ona ilham etmiştir. İsrâiloğulları da ona hiç kimseye göstermedikleri sevgi ve bağlılığı göstermişlerdir. Vefat edince yeniden günahlara dalmışlar hatta "Üzeyr, Allah'ın oğludur,"⁵⁷¹

⁵⁶⁷ Bk. Taberî, *Târih*, I: 551-552.

⁵⁶⁸ Rivayette yüz bin çocuğun esir alınarak komutanlara taksim edilmiştir. Üçte biri Şam'da, üçte biri esir, üçte biri de öldürülmüştür. Yetmiş bin çocuk da Babil'e götürülmüştür. Ayrıntılar için bk. Taberî, *Târih*, I: 551-552.

⁵⁶⁹ Bk. Taberî, *Târih*, I: 553-554.

⁵⁷⁰ Bk. Taberî, *Târih*, I: 556.

⁵⁷¹ Bu husus Kur'an'da da yer almaktadır. Bk. Tevbe, 9/30.

demişlerdir. Bunun üzerine Allah onlara yeniden Tevrat'ın hükümlerini ihya edecek bir peygamber göndermiştir.⁵⁷²

2.3.23. Hz. Yahya (as.)

Kur'an'da adı geçen ve İsrâiloğulları'na peygamber olarak gönderilen Hz. Yahya (as.) hakkında Taberî, Hristiyanlardan gelen rivayete göre, Hz. Yahya'nın (as.) Hz. İsa'dan (as.) altı ay önce doğduğunu Hz. Meryem'in Hz. İsa'yı (as.) doğurmasını İskender'in Babil'e karşı galibiyetinden üç yüz yıl geçtikten sonra vuku bulduğunu nakletmektedir.⁵⁷³ Hz. Yahya (as.)'ın babası Hz. Zekeriyâ b. Berhiya (as.), teyzesi Hz. Meryem'dir. Annesinin şeceresine⁵⁷⁴ de yer veren Taberî, tarih ilminde önemli olan yer ve zaman bildirme yöntemini uygulamaya çalışmıştır. Rivayetlere göre Yahya otuz yaşındayken İsa ile Ürdün Nehri kıyılarında görüşmüşler, Hz. Yahya (as), Hz. İsa (as.) göğe yükseltilmeden evvel öldürülmüştür.⁵⁷⁵

Taberî'deki rivayetlerde Hz. Yahya'nın (as.) öldürülmesiyle ilgili kısca anlatılmaktadır. Bu rivayet Abdullah b. Abbâs, Saîd b. Cübeyr, Süddî'den ve Hristiyanlardan rivayet edilmiştir. Onun öldürülme nedeni hakkında farklı rivayetler aktarılmıştır. Bir rivayete göre Hz. İsa'nın insanlara nehyettiği konulardan biri olan kız kardeşlerin kızlarının nikâhlanması hususuydu. Hz. İsa bunu insanlara anlatması için on iki havarisisiyle birlikte Hz. Yahya'yı (as.) göndermişti. İsrailoğulları'nın kralı kardeşinin kızına sevgi besliyor ve onun her isteğini yerine getiriyordu. Annesi kızına kralın isteği olursa ona, "Senden isteğim Yahya'yı boğazlamandır." demesini tembihlemiştir. Kızın ısrarına dayanamayan Kral, Hz. Yahya'nın (as.) başını boğazlattı. Kanının bir damlası yere düşünce kaynamaya başladı ve bu durum, Allah'ın onlara Buhtunnasr'ı musallat etmesine kadar devam etti. Buhtunnasr onlardan aynı yaşta yetmiş bin kişiyi öldürünce kan ancak durabildi.⁵⁷⁶ Bu rivayette kızın annesinin Hz. Yahya'ya duyduğu kin sebebiyle öldürüldüğü zikredilmektedir. Diğer rivayete göre Kral, Hz. Yahya'ya (as.) çok değer veriyor ve işlerinde hep ona danışıyor. Kral yakını olan bir kadının kızıyla evlenme isteğini Hz. Yahya'ya (as.) danıştı. Hz. Yahya (as.) bunu uygun bulmadığını söyleyerek Kral'ı evlenmekten nehyetti. Kızın annesi bundan dolayı Hz. Yahya'ya (as.) kin besledi. Kralın yemeğine süslenerek çıkan kız, Kral'ın beraber olma isteğini ancak Hz. Yahya'nın (as.) boğazlaması

⁵⁷² Bk. Taberî, *Târîh*, I: 556-557.

⁵⁷³ Bk. Taberî, *Târîh*, I: 585.

⁵⁷⁴ Ayrıntılar için bk. Taberî, *Târîh*, I: 585.

⁵⁷⁵ Taberî, *Târîh*, I: 585.

⁵⁷⁶ Abdullah b. Abbâs ve Saîd b. Cübeyr'den nakledilmiştir. Bk. Taberî, *Târîh*, I: 586.

koşuluyla kabul edeceğini söyledi. Kral bu isteğini yapmayacağını söylediye de ısrarına dayanamadı ve Hz. Yahya'yı boğazlattı. Kızın isteği üzerine Hz. Yahya'nın başı kralın huzuruna getirildi. Kesilmiş olan baş konuşarak "Sana helal değildir." diyerek kanı kaynamaya devam etti. Üzerine toprak döküldüyse de kan şehrin surlarının yüksekliğine kadar kaynamaya devam etti. Bu haberi alan Senharîb Buhtunnasr'ı ordunun başına tayin ederek sefere gönderdi. Yaşlı bir İsrailî kadın, Buhtunnasr'ı yönlendirdi ve Yahya'nın kanının hakkı için ona yardım etti. Nihayet Hz. Yahya'nın kanı yetmiş bin erkek ve kadın öldürülünce durdu.⁵⁷⁷ Bu rivayette ise Hz. Yahya'nın (as.) evliliğe onay vermemesi nedeniyle öldürüldüğü anlaşılmaktadır. Kesik başın konuşması ikinci rivayette zikredilmektedir. Ayrıca İsrâiloğulları'nın peygamberlerini öldürmesi Senharîb ve komutanı Buhtunnasr için bir savaş fırsatı olarak değerlendirildiğini daha önce de ifade etmiştik.

Taberî, Hristiyan kaynaklarına aynı olayla ilgili rivayetini nakletmek suretiyle karşılaştırmalı olarak rivayetleri görmemizi sağlamaktadır. Rivayetlerden hareketle bir sonuca varmayı ise okuyucuya bırakır. Hristiyanların rivayetinde Hz. Yahya'yı İsrâiloğulları'nın kralı Hirdos (İncil'e göre Hirodes) öldürmüştür. Bu rivayette Müslüman râvilerin naklettiklerinden farklı olarak kral Filfos adındaki (İncil'e göre Filipus) kardeşinin karısı Hirozya'ya (İncil'e göre Hirodiya) âşık olmuştur. Hz. Yahya kralı uyarmış ve bunun helal olmadığını söylemiştir. Bu defa da kral kızına hayran olmuş ve onun isteğini yerine getirerek boğazlatmıştır. Daha sonra Kral durumu pişman olup duruma çok üzümüştür.⁵⁷⁸

Hristiyanlıkta vaftizci Yahyâ olarak bilinen Hz. Yahya (as.)'a ait kol ve kafatası kemiklerinin bugün Topkapı Sarayında Mukaddes Emanetler Dairesi'nde bulunduğu ileri sürülmektedir.⁵⁷⁹

Rivayetlerde Buhtunnasr'ın esir olarak İsrâiloğulları'nın peygamberlerinin çocukları olan Danyal,⁵⁸⁰ İlyâ, Azarya ve Mîşâyel'i de yanında götürdüğü ve Buhtunnasr'ın Hz. Danyal'a (as.) çok kıymet verdiği nakledilmektedir. Mecusilerin bu yüzden ona haset ettikleri ve Hz. Danyal'ı (as.) ilahlarına ibadet etmediği, kestiklerinden yemediğini ihbar etmiştir. Buhtunnasr onlara bu konuda sorduğunda Hz. Danyal (as.) ve yanındakiler ihbarı onaylamışlardır. Bunun

⁵⁷⁷ Abdullah b. Abbâs ve Süddî'den nakledilmektedir. Bk. Taberî, *Târîh*, I: 587-588.

⁵⁷⁸ Bk. Taberî, *Târîh*, I: 590.

⁵⁷⁹ Mahmut Aydın, "Yahyâ", *TDVİA* (İstanbul: TDV Yay., 2013), XLIII: 234.

⁵⁸⁰ Ahd-i Atik'te Daniel olarak geçmektedir. Bk. Daniel, 1/6-8.

üzerine bir çukur kazılarak altı kişi olarak oraya atılmışlar, yanlarına yırtıcı bir hayvan bırakmışlardır. Bu yırtıcı hayvanların onları parçalayıp öldürmesi beklenirken uysallaştıkları kimseye bir zarar vermediği, altı kişi olan bu kişilerin yanında bir kişi daha belirerek yedi kişi oldukları, bu yedinci kişinin de bir melek olduğu daha sonra yırtıcı hayvana dönüşüp yedi yıl aralarında kaldığı nakledilmektedir.⁵⁸¹

Hz. Danyal (as.) hakkında bütün bilgiler İsrâiliyat kaynaklıdır. Kur'an-ı Kerim'de onun adı ve kendisi hakkında bilgi yer almamaktadır. Buhtunnasr'ın rüyasını tabir etmesiyle ilgili rivayete bakılırsa Buhtunnasr'ın o sebeple ona değer verdiği bunun Mecusiler tarafından çekilemediği düşünülebilir.⁵⁸² Ülkemizde Tarsus'ta bulunan Makam Camii 2007 yılında Tarsus Belediyesi tarafından kazı çalışması yapılmıştır. Bu kazı sırasında, Hz. Danyal'ın gömülü olduğuna inanılan Türbe ve Camiinin kuzeyinde bazı kalıntılar açığa çıkarılmış ve ziyarete açılmıştır.⁵⁸³

2.3.24. Hz. İsa (as.)

Hz. İsa (as.)'ın mucizeleri, ne zaman doğduğu, Hz. Meryem'in ona hamile kalışı ve ne zaman gökyüzüne ref' edildiği hakkındaki rivayetler,⁵⁸⁴ Abdullah b. Abbâs, Vehb b. Münebbih ve Süddî'den nakledilmiştir.

Vehb'in rivayetine göre, Hz. İsa'nın (as.) yanına elli bin hasta geldiği, Hz. İsa'nın (as.) insanları Allah'a dua ederek tedavi ettiği, bir gün İblis'in, göz kamaştırıcı bir güzellik ve kılıkla gelerek, insanların dikkatini çekip onlara olağanüstü şeylerden bahsettiği, Hz. İsa (as) hakkında da beşikteyken konuştuğu, ölüleri dirilttiği, gaybî haberler verdiği ve hastaları iyi ettiği gibi acayip hallerinden dolayı onun Allah olduğunu söylemiştir. İki arkadaştan biri İblis'i kınayarak çok kötü bir şey söylediğini, kadınların karnına girmenin Allah'a yaraşmadığını bu nedenle onun Allah'ın oğlu olduğunu ifade etmiştir. Üçüncü kişi ikisinin de çok kötü söylediğini çocuk edinmenin de Allah'a yaraşmadığını ve bu nedenle onun Allah'la beraber bir ilah olduğunu söylediği nakledilmektedir.⁵⁸⁵ Kuran-ı Kerim'de Hz. İsa'nın (as.) ölüyü diriltmesi, hastaları

⁵⁸¹ Bk. Taberî, *Târîh*, I: 589.

⁵⁸² Ayrıntılar için bk. Taberî, *Târîh*, I: 553.

⁵⁸³ Ayrıntılı bilgiler için bk. Erdal Eser, "Tarsus, Makam Camii Hz. Danyal Makam Türbesi Kazısı", *Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 38/2 (Ocak 2015), 1-34.

⁵⁸⁴ Rivayetlerin tamamı için bk. Taberî, *Târîh*, I: 598-602.

⁵⁸⁵ Bk. Taberî, *Târîh*, I: 598.

tedavi etmesi ve daha başka mucizeleri yer almaktadır.⁵⁸⁶ Bu rivayetlere göre, İblis'in insanları Hz. İsa (as.) hakkında yanlış bir inaniş sevk edecek düşüncelerin fitilini ateşlediği ve orada bulunan kişilerin de buna hazır oldukları görülmektedir. Daha Hz. İsa (as.) hayattayken bugünkü teslis inancının izleri diyebileceğimiz Hz. İsa'yı (as.) ilahlaştırma düşüncesinin o döneme kadar uzandığı anlamı çıkmaktadır.

Hz. Meryem'in Hz. İsa'ya (as.) hamile kalışını anlatan kıssayı Abdullah b. Abbâs ve Süddî nakletmektedir.⁵⁸⁷ Bu kıssa Kur'an'da yer alan ayetlerin tefsiri bağlamında zikredilmiştir. Nakledilen rivayete göre ona ruh üfleyen Hz. Cebrail'dir. Ona bir beşer suretinde görünmüştür. Üfleyişin Meryem'in elbisesi üzerindeyken yakalarından tutan melek göğsüne üflemiş bu üflemeyle hamile kalmıştır. Hamile kaldığını Zekeriya'nın karısına söyleyince o da hamile olduğunu ve karnındakinin Meryem'in karnındakine secde ettiğini söylemiştir. Hz. Meryem doğum yaptıktan sonra ona akşama kadar konuşmaması vahyedilmiştir. O günlerde oruç tutanların akşama kadar konuşmadığı detayı da yer alır. Meryem'in doğum yaptığını İsrâiloğulları'na İblis haber vermiştir. İsrâiloğulları'na karşı Hz. İsa beşikteyken konuşmuştur. Buna rağmen İsrâiloğulları hamile bırakanın Zekeriya olduğunu iddia etmişler ve Zekeriya'yı yanlarına çağırılmışlardır. İblis Zekeriya'ya bir çoban suretinde görünerek İsrâiloğulları'nın ona yetişmekte olduğunu, dua edip ağacın içine girmesini söylemiştir. Ağacın içine giren Zekeriya'nın elbisesinin bir kısmı dışarda kalmış, İblis İsrâiloğulları'na Zekeriya'nın bulunduğu yeri göstermiştir. Bunun üzerine Zekeriya'yı (as.) bulunduğu ağacı testereyle kesmişlerdir. Rivayetin devamında Hz. İsa'nın (as.) doğduğu zaman yeryüzündeki bütün putların yere düştüğü nakledilmektedir.⁵⁸⁸ Bu rivayetlerde ruhun nasıl üflendiğinin detaylı aktarılışı, Zekeriya'nın (as.) karısının Hz. Meryem'in hamile olduğunu söylemesine şaşkınlık emaresi bulunmadan kendisinin de hamile olduğunu bildirmesi ve hatta karnındakinin ona secde ettiğini haber vermesi, Hz. Zekeriya'yı (as.) kaçışının Hz. Meryem'den dolayı olduğuna dair kısımlar İsrâilî bilgi ve haber kabilinden rivayetlerdir. Hz. Zekeriya'nın böyle önemli bir meselede kaçması kendisini zan altında bırakması ve onun bu hatayı kabullenmesi anlamına gelir. Hz. Zekeriya'nın İsrâiloğulları tarafından şehit edildiğini kabul etmekle birlikte onun kaçmasına neden olay hakkında kesin bir yargıda bulunmak zordur. Bazı kaynaklarda onun Hz.

⁵⁸⁶ Bk. Âl-i İmrân, 3/49-51. Mâide, 5/110, 112-115.

⁵⁸⁷ Bk. Taberî, *Târîh*, I: 599-601.

⁵⁸⁸ Bk. Taberî, *Târîh*, I: 599-601.

Yahya'nın (as) şehit edilmesinden duyduğu acı sebebiyle kaçtığı rivayet edilmiştir.⁵⁸⁹ Kanaatimizce bu rivayet daha makul görünmektedir.

Hiz. İsa'nın (as.) hem doğumu hem de vefatı konusu tarih boyunca çokça tartışılan konulardan biri olmuştur. Hristiyan inancının en önemli inanç meselelerinden biri olan Hiz. İsa'nın (as.) ölümü, yeniden dirilmesi ve göğe yükselmesi İslâm kaynaklarında da çokça irdelenen bir konu olmuştur. Taberî bu konuda, Vehb b. Münebbih'in naklettiği, Allah'ın Hiz. İsa'yı (as.) gündüz vakti üç saat içinde vefat ettirip kendi katına yükselttiği dair rivayetine yer vermektedir.⁵⁹⁰

2.3.25. Ashâb-ı Kehf

Kur'an-ı Kerim'de anlatılan kıssalardan biri olan Ashâb-ı Kehf kıssası hakkında Taberî, Ashâb-ı Kehf olayının, Müslüman âlimlerin kanaatine göre, Hiz. İsa (as.)'dan sonra vuku bulunduğunu aktarmaktadır.⁵⁹¹ Tarihi olayların zaman bakımından sırası tarih ilmi için vazgeçilmez bir unsurdur. Bu sebeple Taberî de Ashâb-ı Kehf'in hadisesinin ne zaman gerçekleştiğine dair rivayetlere yer vermiştir.

Kur'an-ı Kerim'de Ashâb-ı Kehf kıssası, ismini bu kıssadan alan Kehf sûresinde anlatılmakta fakat bu kişilerin isimleri, meslekleri, ne zaman ve hangi dönemde yaşadıkları, olayın ne zaman gerçekleştiği, mağaraya sığınma süreci, mağaradan çıkış süreci, mağarada ne kadar kaldıkları, köpeklerinin adı, rengi vs. hakkında ayrıntılı bilgiler vermemektedir. Bu konuda Hiz. Peygamber'den (sav.) gelen bir rivayet de bulunmamaktadır. Ashâb-ı Kehf hakkında aktarılan bu tafsilatlı rivayetler çoğunlukla İsrâiliyat kaynaklıdır. Taberî bu konuda, Abdullah b. Abbâs ve Vehb b. Münebbih'ten nakillerde bulunmuştur.

Abdullah b. Abbâs'ın rivayetine göre, Ashâb-ı Kehf'in yedi kişi oldukları, sekizincilerinin de köpek olduğu ve uykudan uyandıklarında erzak almakla görevli olanın adının Yemnîh olduğu nakledilmiştir. Ayrıca İbn Abbâs, kendisinin Ashâb-ı Kehf hakkında bilgi sahibi olan nadir kişilerden olduğunu ifade etmiştir.⁵⁹² Bu rivayetlerde Ashâb-ı Kehf'in diğer fertlerinin isimleri zikredilmemiştir.

⁵⁸⁹ Mevdûdî, *Tefhîm*, I: 478.

⁵⁹⁰ Bk. Taberî, *Târîh*, I: 602.

⁵⁹¹ Taberî, *Târîh*, II: 7.

⁵⁹² Abdullah b. Abbâs'tan rivayet edilmiştir. Bk. Taberî, *Târîh*, II: 5-6.

Putperest olan Dakyanus adında kralları olduğu, puta tapmadıklarının krala haber verilmesiyle onlar hakkında yakalama emri çıkarıldığı, o gençlerin de imanlarından vazgeçmeyip kralın adamlarından kaçarak Nihlos diye bilinen bir mağaraya sığındıkları rivayet edilmiştir.⁵⁹³ Ashâb-ı Kehf'in mağaraya sığınma hadisesi başka bir rivayette daha ayrıntılı olarak nakledilmiştir. Bu rivayetlerde İsa (as.)'ın havarilerinden birinin Ashâb-ı Kehf'in yaşadıkları şehrin yakınlarında bulunan bir hamamda çalışmaya başladığı, havarinin burada tebliğ yaptığı ve şehrin gençlerinden oluşan bir grubun ona tabi olduğu, havarinin hamama gelen kralın oğlunun da bir kadınla beraber olmasına karşı çıktığı, havariyi dinlemeyen kralın oğlunun kadınla beraber hamamda ölmesi üzerine havarinin peşine düştüğü aktarılmaktadır. Havari bulunamayınca gençlerin peşine düşülmüş onlar da şehri terk etmişlerdir. Köpekleriyle birlikte gece vakti mağaraya sığınmışlar ancak uyutulmuşlardır. Adamlarıyla mağaraya kadar gelen Kral mağaraya girip onları yakalamak istediye de korkuya kapılarak içeriye girmeye cesaret edememiştir. Bunun üzerine kral mağaranın kapısını kapattırmıştır. İçeride kalan Ashâb-ı Kehf mağarada uzun yıllar uykuda kalmışlardır. Ardından bir çoban hayvanlarını yağmurdan korumak için mağaranın kapısını açmıştır. Allah da onlara ruhlarını iade etmiştir. Kendilerine yiyecek alması için gümüş parayla şehre gönderilen gence satıcı paranın falanca kralın döneminden kalma olduğunu söyleyerek onu krala götürmüş, daha sonra kralla birlikte mağaraya gelmişlerdir. Genç önce mağaraya girmiş, fakat dışardakiler korktuklarından dolayı içeri girmeye cesaret edememişler ve oraya bir kilise yapılarak ibadet mekânı bir mescit yapmışlardır.⁵⁹⁴

Ashâb-ı Kehf hakkında İsrâiliyat kaynaklı bu rivayetler İsrâiliyat'a dair önemli mesajlar vermektedir. Bu rivayetlerde gençlerin kendisinden kaçtığı kralın ismi, kaç kişi oldukları, mağaranın ismi, mağaraya geliş sebepleri, uyandıktan sonra erzak almaya giden gencin ismi gibi Kur'an'ın açık olarak ifade etmediği bilgiler içermektedir. Kur'an-ı Kerim'de onlar hakkında; *"Bazıları bilmedikleri şeyler hakkında atıp tutarak 'Onlar üç kişidirler, dördüncüleri köpekleridir,' diyecekler. Yine, 'beş kişiydiler, altıncıları köpekleriydiler,' diyecekler. Şöyle de diyecekler: 'Yedi kişidirler, sekizincileri de köpekleridir.' De ki: Onların sayısını Rabbim daha iyi bilir. Zaten onların sayısını pek az kimse bilir. O hâlde onlar hakkında (Kur'an'daki) apaçık tartışmayı aktarmaktan başka tartışmaya girme ve bunlar hakkında onlardan hiçbirine bir şey*

⁵⁹³ Abdullah b. Abbâs'tan nakledilmektedir. Bk. Taberî, *Târîh*, II: 7.

⁵⁹⁴ Vehb b. Münebbih'ten nakledilmiştir. Bk. Taberî, *Târîh*, I: 7-9.

sorma”⁵⁹⁵ ayetiyle de bu bilgileri bilmenin lüzumsuz olduğuna dikkat çekilmiştir. Keza Kur’an’ın kıssalarla ilgili tavrı muhataplarına ders vermek ve pratik hayata dokunan yönüne dikkat çekmek şeklinde olmuştur. Bu bağlamda İsrâilî bilgi ve haber nakletmenin kıssaların esas vermek istediği mesaja gölge düşüren ve murad-ı ilahiyi anlamaktan uzaklaştırdığı vurgusu pek çok kez dile getirilen bir husus olmuştur. Ancak genel olarak İsrâilî bilgi ve haberler Kur’an’da bahsedilen kıssanın daha iyi anlaşılmasına yardımcı olması niyetiyle aktarılmıştır.

2.3.26. Hz. Yûnus b. Mettâ (as.)

Taberî, Hz. Yûnus’un (as.) peygamberlik görevinin ne zaman verildiğine dair rivayetlere yer vererek bu konuda İbn Abbâs’tan iki farklı rivayeti nakletmektedir. Bir rivayette ona peygamberlik görevi balık olayından sonra verilmiştir.⁵⁹⁶ Diğer rivayette ise balık olayından önce onun peygamber olarak gönderildiği anlaşılmaktadır.⁵⁹⁷

Balık hâdisesiyle ilgili rivayete göre, Hz. Yûnus (as.) kendi beldesine peygamber olarak gönderilmiş fakat halkı onun davetini reddederek onu yalanlamışlardı. Allah ona, falanca gün onlara azab göndereceğini ve onlardan ayrılmasını vahyetmiş, Hz. Yûnus da (as.) kavmine azabı haber vermişti. Ancak endişeyle azabı bekleyen halkı çeşitli önlemler alarak Allah’tan af dilemişler, Allah da onları tövbelerini kabul ederek azabı ertelemişti. Bu sebeple Hz. Yûnus (as.) Rabbine serzenişte bulunarak, öfkeyle kavminden ayrıldı ve onlara dönmekten imtina etti. Böylece şeytan onu tökezletmiş oldu.⁵⁹⁸ Başka bir rivayette de balığın onu karnından yeni doğmuş bir bebek gibi hiçbir zarar görmeden sahile attığı nakledilmiştir.⁵⁹⁹ Bu rivayetlerde Hz. Yûnus’un (as.) hangi beldeye gönderildiği, halkının ismi, balık hâdisenin nasıl yaşandığı gibi hususlar yer almamaktadır. Buna dair ayrıntılar başka râvilerce nakledilmiştir.⁶⁰⁰

Rivayetlerde Hz. Yûnus’un (as.) Rabbine öfkelenerek beldesinden ayrılan halkının nazarında yalancı çıkmamak üzere onlara dönmekten imtina eden biri olarak anlatılması, Peygamberlerin tebliğ ve ismet sıfatlarına uymamaktadır. Bu rivayetlerin İsrâiliyat kaynaklı olduğunu ifade etmemiz mümkündür. Kur’an-ı Kerim’de Hz. Yûnus’un (as.) sabırsız olduğu

⁵⁹⁵ Kehf, 18/22.

⁵⁹⁶ Bk. Taberî, *Târîh*, II: 12.

⁵⁹⁷ Bk. Taberî, *Târîh*, II: 13.

⁵⁹⁸ Bk. Taberî, *Târîh*, II: 13.

⁵⁹⁹ Bk. Taberî, *Târîh*, II: 16.

⁶⁰⁰ Bk. Taberî, *Târîh*, II: 12-16.

için izinsiz olarak şehirden ayrıldığı ifade edilmiştir.⁶⁰¹ Bu, Allah'a isyan özelliği taşımayan sabırsızlık durumu bir ruh hali olup, peygamberler de bulunabilecek *zelle* denilen küçük hatalar olarak değerlendirilebilir. Bu husustaki durumlar gerektiğinde Allah tarafından müdahale edilerek düzeltilmiştir.⁶⁰²

İbn Abbâs'tan onun ne zaman peygamber olarak gönderildiğine dair birbirinden farklı rivayetler geldiğini daha önce söylemiştik. İbn Abbâs'ın Hz. Yûnus (as.)'a balık olayından sonra peygamberlik görevi verildiğine dair rivayetini, kavminden öfkeyle ayrılışı hakkındaki bu rivayetle beraber değerlendirdiğimizde çelişkili olan bu kısımların bir uzlaştırma gayesiyle rivayet edilebileceği ihtimali ortaya çıkmaktadır.⁶⁰³ Netice itibariyle biz bu rivayetlerin İsrâîlî bilgi ve haberlere dayanan ve İbn Abbâs'a nispet edilerek aktarılan rivayetler olduğunu düşünüyoruz.

2.4. Kur'an'da Peygamber Olmayanlarla İlgili Rivayetler

2.4.1. Allah'ın Üç Elçiyi Göndermesi

Taberî, Kur'an'da Yâsîn sûresinde bahsedilen elçiler hakkında,⁶⁰⁴ İbn Abbâs, Ka'bu'l-Ahbâr, Vehb b. Münebbih ve Saîd b. Cübeyr'den rivayetler aktarmaktadır.

Taberî, Yâsîn sûresinde bahsedilen bu üç elçinin peygamber olup olmadığı hususunda ihtilaf olduğunu söylemiştir. Bir rivayete göre onlar Allah'ın Antakya şehrinde bulunan Antîhas b. Antîhas adında zalim bir hükümdara peygamber olarak gönderilmiştir.⁶⁰⁵ Başka bir rivayette ise Hz. İsa (as.)'ın havarilerinden olup Allah'ın peygamberleri olmadıklarını ifade etmişlerdir. Hz. İsa (as.) onları Allah'ın emriyle gönderdiği için gönderme Allah'a isnat edilmiştir.⁶⁰⁶

Rivayetlerde, Yâsîn sûresinde bahsedilen zatın Habîb b. Mürrî olduğu, cüzzam hastalığına yakalandığı,⁶⁰⁷ Antakya şehrinde yaşadığı, sâdık bir mü'min olduğu, kazandığının yarısını bölerek bir kısmını ailesine diğer kısmına fakirlere verdiği, kavminin de putlara

⁶⁰¹ Saffât, 37/40.; Kalem, 68/48.

⁶⁰² Bk. Abese, 80/10.

⁶⁰³ Bu hususta değerlendirmeler için Bk. Kadir Polater, "Kur'an ve Kitâb-ı Mukaddes'e Göre Yûnus Kıssası", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VII/2 (2007), 134-161.

⁶⁰⁴ Yâsîn, 36/13. Bk. Taberî, *Târîh*, II: 18.

⁶⁰⁵ Ka'bu'l-Ahbâr ve Vehb b. Münebbih'ten rivayet edilmiştir. Bk. Taberî, *Târîh*, II: 18.

⁶⁰⁶ Saîd b. Cübeyr'den rivayet edilmiştir. Bk. Taberî, *Târîh*, II: 19.

⁶⁰⁷ Bk. Taberî, *Târîh*, II: 21.

taptıkları, Antakya şehrinde de zalim ve zorba bir hükümdar olduğu, bu üç elçinin Sâdık, Sâdûk ve Şelûm adında oldukları nakledilmiştir.⁶⁰⁸

Kur'an'da özlü olarak anlatılıp, detayın verilmediği konuyla ilgili olarak şehrin neresi olduğu, hükümdarı, elçilerin isimleri ve Habîb b. Mürrî hakkındaki hususlar İsrâîlî bilgi ve haberler aracılığıyla edinilmiştir. Rivayetlerde İslâm'ın muhtevasına aykırı olan bir rivayete rastlamadık.

2.4.2. Şemsûn

Taberî, Şemsûn adında Rum diyarında yaşayan, Allah'ın hidayetine mazhar olan kişi ve kavmi hakkındaki tek bir rivayete yer vermektedir. Bu sebeple onun hakkında malumatlar sınırlıdır. Nakledilen rivayetin kaynağı ise Vehb b. Münebbih'tir.

Bu rivayette, hak dine tabi olan Şemsûn'un kavmiyle cihad ettiği, çok güçlü biri olduğu, kimsenin onunla başa çıkamadığı, tek başına gazaya çıktığında da çok miktarda ganimet elde ettiği anlatılır. Düşmanları tarafından karısı aracılığıyla kendisine tuzak kurularak önce ipe daha sonra demir halkayla bağlanır ancak karısı ikisinde de başarılı olamaz. Karısının ona gücünü denemek için böyle yaptığını, uzun saçlı olan Şemsûn da ona kendisini bağlayabilecek tek şeyin kendi saçı olduğunu söyler. Onun kolunu saçıyla boynuna sıkıca bağlayan kadın düşmanlarına haber gönderir. Burnunu ve iki kulağını keserek gözlerini çıkarırlar. Onu köşkün yanına getirirler. Köşk sütunlar üzerinde bulunmaktaydı. Kral ve halk da Şemsûn'a verilecek cezayı izlemek için köşkün üstünde ve çevresinde toplanırlar. Şemsûn Rabbine onlara galip gelmesi için dua eder. Bunun üzerine ona köşkün sütunlarının ayak kısmından çekmesi emredilir ve köşk yıkılarak herkes helak olur. Ardından Allah ona gözlerini ve kesilen organlarını geri verir.⁶⁰⁹

Anlatılan kıssada Şemsûn'un iman ehli bir kimse olduğu, peygamber olarak anlatılmadığı görülmektedir. Ancak ona köşkün sütunlarının yıkılması emri verildiği hususu vahiy aldığına işaret etmektedir. Dolayısıyla onun bir peygamber olabileceği ihtimali söz konusudur. Rivayetin içerisinde bazı olağanüstü özelliklere yer verilmişse de bütünüyle rivayetin uydurma olduğunu söylemek güçtür.

⁶⁰⁸ İbn Abbâs'tan rivayet edilmiştir. Bk. Taberî, *Târîh*, II: 18-19.

⁶⁰⁹ Ayrıntılar için bk. Taberî, *Târîh*, II: 22-23.

2.4.3. Circîs

Taberî, Filistinli Circîs adında Allah'ın salih kullarından biri olan kişi hakkındaki kıssaya yer vermektedir. Taberî, Circîs'in Hz. İsa (as.)'ın havarilerini gördüğünü, onların nasihatlerini dinlediğini, samimi bir kul olduğunu, büyük ticarî faaliyetleri olan zengin bir tüccâr olduğunu, kazancının bir kısmını da fakirlere tasadduk ettiğini söylemektedir.⁶¹⁰ Circîs hakkında Kur'an-ı Kerim'de ve sahih hadislerde bilgi bulunmamaktadır. Onun hakkındaki kısasa, Vehb b. Münebbih'ten rivayet edilmiştir.

Özetle kıssada, Circîs ticari faaliyetlerini emniyet içinde yürütebilmek için Musul ve Şam'a hükmeden kral Dazane'ye gitmiştir. Kral zalim ve putperest bir kraldır. Circîs ona malından kıymetli hediyeler hazırlayarak gitmiştir. Gittiğinde Dazane'nin hasımlarına Efellon adındaki puta tapmaya zorlayarak onlara işkence ettiğini görmüş, bunu gören Circîs ona karşı mücadele etme hissiyle dolmuştur. Circîs yanına aldığı değerli eşyaları krala vermekten vazgeçerek, fakirlere dağıtmıştır. Kralın huzuruna çıkararak onu tek Allah'a inanmaya davet etmiş, hiçbir fayda veya zarar vermeyen putlara tapmaya zorlamasının anlamsızlığını ortaya koymuştur. Krala geçmiş büyüklerin Tarkablina ile İlyas'ı, Meclitis ile Hz. İsa (as.)'ı, Ezbil adlı kadınla Hz. Meryem'i kıyas ederek düşünmesini sağlamaya çalışmıştır. Bunun üzerine kral ona söylenenlere inanmadığını, iddiasını ispat etmesini aksi takdirde ona işkence edeceğini söylemiştir. Circîs ona putu Efellon'un göğü yükseltme gücüne malik ise doğru söylemiş olacağını, buna malik değilse yalan söylediğini ifade ederek melun ve murdar olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine, kral Circîs'e çeşitli işkenceler yaptırmıştır. Bu işkenceler esnasında melek gelerek onu oradan kurtarmış ve ona vahiy getirmiştir. Melek ona, "Allah için düşmanına git ve onlarla mücadele et. Bu mücadelende sabırlı ol. Onunla yedi sene imtihan edileceksin. Bu sürede sana işkence edecek ve seni dört kere öldürecektir. Ancak her seferinde ruhun sana geri verilip, sen tekrar dirileceksin. Dördüncüsünde ise ruhunu alacağım ve sevabını sana vereceğim" demiştir. Zindandan çıktığını gören kral ona bütün işkence çeşitlerini uygulamıştır. Ağır işkencelere maruz kalan Circîs, üç defa öldürülür yeniden dirilir. Bu süreçte ona mucizeler ihsan edilir. Ölülerini diriltir, çeşitli ağaçlardan yapılan bazı eşyaları (mâsa, kap) ilk haline (yemyeşil, meyveleriyle, çiçeğiyle) çevirir. Buna tanık olanlar Circîs'i sihirbazlıkla itham ederler. Ona kralın karısı dahil insanların büyük bir kısmı iman eder. Kral bunu duyunca iman ehli herkesin öldürülmesini emreder ve Circîs bunu duyunca kendisinin öldürülmesi için

⁶¹⁰ Taberî, *Târîh*, II: 24.

Allah'a niyazda bulunur. İnanmayanların da helâk olmasını diler. Bunun üzerine Allah büyük bir kasırgayla kâfirleri helâk etmiştir.⁶¹¹

Anlatılan kıssada Circîs'in Hz. İsa (as.)'ın dinine tabi olan samimi bir kul olduğu bahsedilirken vahiy alması, ağır işkencelere maruz kaldığı halde ölmemesi, yırtıcı hayvanların bulunduğu kuyuya atıldığında hayvanların ona zarar vermeyip ehlileşmesi, üç defa öldükten sonra yeniden dirilmesi, mezarda bulunan ölmüş on yedi insanı yeniden diriltmesi,⁶¹² parçalara ayrılmış ölü hayvanı yeniden diriltmesi, eşyaları işlenmemiş bir şekilde aslına yani kökleri yere uzanan, çiçek veren ve meyve duran yemyeşil bir ağaca çevirmesi gibi hususlar onun bir peygamber olabileceği ihtimalini akla getirmektedir. Buna göre Hz. İsa (as.)'ın dinini devam ettirmeye çalıştığı ve putperest topluma davetçi olarak gönderildiği ifade edilebilir. Ayrıca kendisine ağır işkenceler yapılmasına rağmen dininden taviz vermemesi olağanüstü bir azim ve kararlılık gerektirmektedir. Bu da peygamberlerin tebliğ sıfatlarında var olan bir özelliktir. Öbür taraftan inanmayanların afetlerle helak edilmesi de peygamber kıssalarında yer alan ortak bir husustur. Hristiyan kaynaklarında Circîs, aziz Saint George olarak kabul edilmekte, büyük bir şehid olarak kilise takviminde 23 Nisan'da anılmaktadır.⁶¹³

İsrâîlî haber nakletmekle tanınan Vehb'in Kur'an'da ve sahih hadislerde yer almayan tarihî kişiler ve olayları hakkında verdiği bilgiler İslâm tarihi açısından oldukça önemlidir. Bu haberler özellikle Müslümanlar arasında dinî alana yönelik ibret alma, teşvik etme ve gayretlendirme niyetiyle anlatılan haberler olmuştur. Bu haberlerin dramatize edilerek anlatılması, doğaüstü birtakım hallerin vuku bulması, abartılı detaylar içermesi gibi hususlar genel olarak İsrâîliyat'ta karşımıza çıkan içeriklerdir.

⁶¹¹ Ayrıntılar için Bk. Taberî, *Târîh*, II: 24-36.

⁶¹² Rivayete göre, bu on yedi insanın dokuzu erkek, beşi kadın, üçü de çocuktur. İçlerinde yaşlı olan bir adam dirilmiş, ona adını ve ne zaman öldüğünü sormuştur. O da adının Yobil olduğunu ve dört yüz sene önce öldüğünü haber vermiştir. Bk. Taberî, *Târîh*, II: 31.

⁶¹³ Ayrıntılı bilgiler için Bk. Günay Tümer, "Circîs", *TDVİA* (İstanbul: TDV Yay., 1993), VIII: 26.

SONUÇ

İsrâiliyat genel manada diğer din ve kültürlerden İslâm medeniyet ve kültürüne girmiş olan rivayetler anlamına gelmektedir. Bu kavram, Hristiyan kaynaklı bilgi ve haber malzemesinin İslâm kaynaklarına intikali anlamına geldiği gibi daha çok Yahudi kültürünün etkisi sebebiyle İsrâiliyat olarak ifade edilmiştir. Bunda İslâm öncesi Yahudi-Arap kültür münasebetleriyle başlayan İslâm'la birlikte yoğun bir şekilde artan ilişkilerin payı büyüktür.

İslâmiyet'ten önceki Araplar geçim kaynaklarının ticaret olması nedeniyle sık sık Mekke dışına ticarî seyahatler düzenliyorlardı. Gittikleri yerlerde düzenlenen panayır ve şenliklerde farklı din ve kültürlerin bir araya gelmesi beraberinde kültürel alışverişi de sağlamıştır. Bu alışveriş sayesinde Araplar özellikle Ehl-i Kitabın örfüne, dinî temalarına, tarihine, kıssa ve haberlerine vakıf olmuşlardır.

Ehl-i kitabın semavi kitaplara, din adamlarına, eğitim merkezlerine sahip olmaları; Arap kültürüne göre ilmî ve kültürel açıdan daha baskın olmalarına neden olmuştur. İslâmî döneme gelindiğinde Kur'an'ın Ehl-i Kitab'ı muhatap alması, önceki peygamber ve ümmetlere gönderilen ilâhî kitaplar ve sahifelere atıf yapması, peygamber kıssalarından bahsetmesi bu baskın kültürün gücünü zayıflatmış, üstünlük duygusunu tetikleyici bir mahiyete bürünmüştür. Ancak Hz. Peygamber (sav.)'in Medine'ye hicreti sonrasında Yahudilerle antlaşma yapılarak güvenlik ortamının sağlanması neticede Müslümanların Yahudilerle bir arada yaşamaları Ehl-i Kitab'a mensup bazı âlimlerin ihtidâ etmesine imkân vermiştir. Bu âlimler Müslüman olduktan sonra edindikleri bilgi birikimini İslâm'a taşımışlardır. Bu durum İslâm fetihleriyle beraber sonraki dönemlerde de devam etmiştir.

Kur'an'da geçmiş peygamberler, milletler, şahıslar ve olaylara dair kıssalar ve haberler yer almaktadır. Kur'an kıssalarında gözetilen temel amaç; iman esaslarının anlaşılması, tevhid akidesinin güçlendirilmesi, muhatapların ibret almalarının sağlanması, Hz. Peygamber (sav.)'in ve mü'minlerin ahlâkî olgunluğa erişmelerinin sağlanması şeklinde olmuştur. Kur'an'da yer alan bu kıssa ve haberler tarihi gerçeklikleri bulunan haberlerdir. Bu kıssalarda olaylar tarihsel olarak sıralanmamıştır. Kıssanın asıl gayesinden uzaklaştırarak zaman, mekân, şahıslar hakkındaki detaylara girilmemiştir. Kıssalarda anlatılmak istenen mesaj çarpıcı ve edebî bir üslupla muhatabın zihninde bir tasavvur oluşturacak mahiyette etkili bir şekilde verilmiştir.

Kur'an'ı Kerim'de kısaca bahsedilen kıssa ve haberlerin detayları Müslümanlar tarafından merak edilmiştir. Bu sebeple Müslümanlar ayetleri daha ayrıntılı öğrenmek ve insanlara aktarmak için zaman zaman İsrâiliyat bilgisi ve haberine sahip âlimlere başvurmuştur.

Böylece bu rivayetler İslâm kaynaklarına girmiştir. Taberî Târîh’inde de görüldüğü üzere İsrâiliyat daha çok Kur’an ayetlerinin tefsirinde ve Hz. Peygamber (sav.)’in risâlet öncesi döneminde kullanılmıştır. İsrâiliyat rivayet eden bütün râvilerin ve diğer rivayetlerin tamamının İsrâilî kaynaklı olduğu söylenemez. İslâmi dönem rivayetlerinde İsrâiliyat’a dayanan bilgiler çok fazla yer almasa da bu durum rivayetlerin tenkide açık tarafının bulunmadığı anlamına gelmemelidir.

Taberî Tarihi’nde yer alan İsrâilî rivayetlerde tabiat ve yaratılış kanunlarına son derece aykırı, ismet sıfatına ters düşen peygamberlik tasvirleri, melek olgusuna aykırı olarak niteleyebileceğimiz anlatımlar yer almaktadır. Bu rivayetleri kabul etmek mümkün değildir. Yine İsrâilî rivayetlerde İslâm’ın anlam ve muhtevasına uymayan bazı efsanevî, olağanüstü ve mitolojik öğeler de yer almıştır. Bu yönüyle İslâm kaynaklarından oldukça farklılaşmaktadır. İsrâilî rivayetler anlam ve muhtevası itibariyle içeriği değiştirilmiş veya uydurulmuş olsa da bütünüyle bu rivayetleri yok saymanın doğru olacağı kanaatinde değiliz. Bu rivayetlerde tarih ilminin temel unsurları olan zaman, mekân ve insan unsuruna dair bilgiler yer almakta, toplumların sosyal, ekonomik, kültürel özelliklerine dair pek çok bilginin edinilmesine katkı sağlamaktadır. Ayrıca bu rivayetler tahrife uğradığı göz ardı edilmeden incelendiğinde satır aralarında önemli mesajlar vermektedir.

Netice itibariyle İsrâiliyat’ın tefsir ve hadis ilminde olduğu gibi İslâm tarihinde de etkisi büyüktür. İslâm tarihi kaynaklarına giren rivayetlerin doğrudan ve dolaylı olarak Yahudi, Hristiyan bağlantılarının olması göze çarpmaktadır. İslam öncesi dönem, peygamber kıssaları, önceki milletler ve dinler üzere nakledilen bu tür rivayetlerin İsrâiliyat bağlamında tespiti, tahlili ve tenkidi yapılmalıdır. Hurafe ve yanlış düşünceler içeren İsrâiliyat rivayetlerinin toplum nazarında yaygınlaşmaması adına bu alanda yapılacak çalışmalara çok ihtiyaç vardır.

KAYNAKÇA

Abdulazîz, Muhammed Nûr Velî. *Şîa ve Tarihî Rivâyetler*. çev. Mücahit Yüksel. Ankara: Ankara Okulu Yay., 1. Basım, 2014.

Akalın, İsa. “Yahudilik Kültürü Aktarıcısı Ka‘bu’l-Ahbâr ve İsrâiliyât”. *Hadis Tetkikleri Dergisi* XVII/2 (2019), 7-62.

Albayrak, Hakan. *Türkiye’de İsrailiyyat Kaynaklı Kıssa ve Rivayetler Üzerine Bir İnceleme*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.

Ardoğan, Recep. “Kelamcılara Göre Nübüvvette Erkeklik Şartı” 19 (2012), 76-104.

Aydemir, Abdullah. *Tefsirde İsrâiliyyat: (Hicrî 6. asrın başına kadar)*. Ankara: Beyan Yay., 2000.

Aydın, Mahmut. “Yahyâ”. *TDVİA*. C. XLIII. İstanbul: TDV Yay., 2013.

A’zamî, Muhammed Mustafa. *Dirâsâtu fi’l-Hadîsi’n-Nebeviyye ve Târîhi Tedvînihi*. Beyrut: Mektebü’l-İslami, 1992.

Bağdatlı İsmail Paşa. *Hediyyetü’l-Ârifîn Esmâu’l-Müellifîn ve Âsârü’l-Musannifîn*. 2 Cilt. Müessesetü’t-Târîhu’l-Arabî, 1951.

Bible Society in Turkey, Translation Trust. *Kutsal kitap: eski ve yeni antlasma (tevrat, zebur, incil)*., 2014.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-. *es-Sahîhu’l-Buhârî*. Dimeşk-Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1. Basım, 2002.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-. *et-Târîhu’l-Kebîr*. Beyrut: Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, ts.

Bulut, Ali. “Kur’an Filolojisine Dair İbn Abbas’a Nisbet Edilen Üç Eser”.

Cerrahoğlu, İsmail. “İbn Cüreyc”. *TDVİA*. XIX/404-406. İstanbul: TDV Yay., 1999.

Cerrahoğlu, İsmail. “Süddî”. *TDVİA*. XXXVIII/17-18. İstanbul: TDV Yay., 2010.

Cünük, Mustafa. *İbn Abbâs Rivayetlerinde İsrâiliyyât (Sahîfetü Ali b. Ebî Talha ve Taberî Örneği)*. Karabük: Karabük Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2020.

Çakan, İsmail Lütfi - Eroğlu, Muhammed. “Abdullah b. Abbâs b. Abdülmuttalib”. *TDVİA*. I/76-79. İstanbul: TDV Yay., 1988.

Çelebi, İlyas. “Fiten ve Melâhim”. *DİA*. XIII/149-153. İstanbul: TDV Yay., 1996.

Çelebi, İlyas. “Hızır”. *TDVİA*. C. XVII. İstanbul: TDV Yay., 1998.

Demil, Emine. “İbn Abbâs’ın Sahabeye Yönelik İstidrakleri: İbadetler Özelinde Bir İnceleme” 12/1 (Mart 2022), 329-341.

Demir, Mahmut - Özafşar, Mehmet Emin. “Vehb b. Münebbih”. *TDVİA*. XXXII/608-610. İstanbul: TDV Yay., 2012.

Demircan, Adnan. *Tarih ve Tarihçi*. İstanbul: Beyan Yay., 2. Basım, 2017.

Denizer, Nurullah. “Bir Müfessir Olarak Süddî el-Kebîr”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/1 (Haziran 2017), 357-388.

Döner, Ertuğrul. *Tefsirde İsrailiyyatın Kaynak ve Bilgi Değeri*. Ankara: Ankara Yay., 2015.

Ebu Nuaym, Ahmed b. Abdillâh b. ahmed b. İshâk b. Musâ b. Mihrân el-Esbehânî. *Hilyetu'l-Evliyâ ve Tabakâtu'l-Esfiyâ*. Kahire: Dâru'l-Hadîs, ts.

Ebu Reyeye, Mahmud. *Edvâ ale's-Sünneti'l-Muhammediyye*. Kahire: Daru'l-Maarif, 7. Basım, ts.

Ebû Şehbe, Muhammed. *el-İsrâiliyât ve'l Mevzûat fî Kütübü't-Tefsîr*. Kahire: Mektebetü's-Sünne, 2006.

Efendioğlu, Mehmet. “Saîd b. Cübeyr”. *TDVİA*. XXXV/552-554. İstanbul: TDV Yay., 2008.

Emin, Ahmed. *Fecr'ül İslam*. çev. Ahmed Serdaroğlu. Ankara: Kılıç Kitabevi, 1. Basım, 1976.

Eser, Erdal. “Tarsus, Makam Camii Hz. Danyal Makam Türbesi Kazısı”. *Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 38/2 (Ocak 2015), 1-34.

Fayda, Mustafa. “Abdullah b. Selâm”. *TDVİA*. 1/134-135. İstanbul: TDV Yay., 1988.

Goldziher, Ignaz. *Mezâhibü't-tefsîri'l-İslâmî*. çev. Abdülhalîm en-Neccâr. Kahire, 1955.

Gökcan, Fahri. “Sa'id İbn Cübeyr ve Tefsiri (H. 45-95)”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (30 Haziran 1980), 0-0.

Gökkır, Necmettin. “Kur'an Dilinde Ehl-i Kitab Kültürünün İzleri: Sosyo-Linguistik Bir Yaklaşım”. *Tarihten Günümüze Kur'an'a Yaklaşımlar*, 93-119.

Gürkan, Salime Leyla. “İsrâîl ve Ya’küb İsimlerinin Etimolojisi Üzerine Bir Değerlendirme”. *İslâm Araştırmaları Dergisi* 38 (01 Aralık 2017), 233-244.

Hamidullah, Muhammed. “İslâmî İlimlerde İsrâiliyyât Yâhut Gayr-i İslâmî Menşeli Rivâyetler”. çev. İbrahim Canan (çev.). *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (1977), 295-319.

Harman, Ömer Faruk. “Âsaf b. Berahyâ”. *TDVİA*. III/455. İstanbul: TDV Yay., 1991.

Harman, Ömer Faruk. “İbrâhim”. *TDVİA*. C. XXI. İstanbul: TDV Yay., 2000.

Harman, Ömer Faruk. “İsrail (Benî İsrail)”. *TDVİA*. XXIII/193-195. İstanbul: TDV Yay., 2001.

Hatiboğlu, İbrahim vd. - Birişik, Abdulhamit. “İsrâiliyat”. *TDVİA*. XXIII/195-202. İstanbul: TDV Yay., 2001.

Hatiboğlu, Mehmed Said. “Ignaz Goldziher”. *TDVİA*. C. XIV. İstanbul: TDV Yay., 1996.

Hatîbu'l-Bağdâdî, Ebu Bekr b. Ahmed b. Ali b. Sâbit. *Târîhu Bağdâd*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. Beyrut: Daru'l-Garbi'l-İslâmî, 1. Basım, 2001.

Hıdır, Özcan. *Yahudi Kültürü ve Hadisler*. İstanbul: İnsan Yay., 4. Basım, 2010.

Horovitz, Josef. “Abdullah b. Selâm”. *TDVİA*. I/41-42. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1978.

Hüseyin, Muhammed ez-Zehabî. *el-İsrâiliyyât fi't-Tefsîr ve'l-Hadîs*. Mısır: Mektebetu'l-Vehbe, III., 1986.

Hüseyin, Taha - Karataş, Şaban. *Cahiliye Şiiri Üzerine*. Ankara: Ankara Okulu Yay., 2003.

İbn Abdilber, Ebu Ömer Yûsuf b. Abdillâh. *el-İstîâb fi Ma'rifeti'l-Ashâb*. thk. Ali Muhammed el-Becâvî. I-IV Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1412.

İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdrîs. *el-Cerh ve't-Ta'dîl*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.

İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalanî. *Tehzîbu't-Tehzîb*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ts.

İbn Hacer, Şihâbüddin Ahmed b. Alî b. Hacer Ebu'l-Fadl el-Askalânî. *el-İsâbe fi Temyîzi's-Sahâbe*. thk. Adil Ahmed Abdulmevcûd - Ali Muhammed Muavviz. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1413.

İbn Haldun. *Mukaddime*. çev. Süleyman Uludağ. Dergâh Yay., 2020.

İbn Hallikan, Şemsuddin Ahmed b. Muhammed. *Vefeyatu'l-A'yan*. thk. İhsan Abbas. 8 Cilt. Beyrut: Daru's-Sâdır, 1978.

İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed. *el-Müsned*. Beyrut, 1982.

İbn Hibbân, Ebu Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temimî el-Büstî. *es-Sikât*. Dâiretü'l-Maârif, 1973.

İbn Hişâm. *es-Sîretü'n-Nebeviyye*. thk. Ömer Abdüsselam Tedmurî. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-Arabî, 3. Basım, 1990.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâdüddin İsmâil b. Ömer. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. I-XIV Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Maârif, 1991.

İbn Kuteybe, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed b. Müslim ed-Dineverî. *el-Maârif*. thk. Servet Ukkâşe. Kahire: Heyetü'l-Mısriyyeti'l-Âmme li'l-Kitâb, 1992.

İbn Kuteybe, Ebû Mumammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dineverî. *Kitabu'l-Meârif*. Beyrut: yy, 1970.

İbn Nedim, Ebu'l-Farac Muhammed b. İshak b. Muhammed el-Varrak el-Bağdadî. *el-Fihrist*. Mısır: Matbaatü'r-Rahmaniyye, 1929.

İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî - Ata, Abdulkadir. *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*. Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1990.

İbn Tağrıberdî, Cemaleddin Ebi'l-Muhasin Yûsuf el-Atabekî. *en-Nücûmu'z-Zahira fi Mülûkü Mısır ve'l-Kâhira*. Kahire, 1963.

İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbas Takiyyüddîn. *İktidâü's-Sırâti'l-Müstakîm*. Beyrut, ts.

İbn'ül-Cevzî, Abdurrahman b. Ali b. Abdullah. *Nâsihu'l-Kur'ân ve Menâsihuhu*. Medine: el-Câmiatü'l-İslâmiyye, 2003.

İbnü'l-Cevzî, Cemaluddîn Ebu'l-Ferac. *Sifatü's-Safve*. thk. Hâlid Mustafa Tartûsî. Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, 2012.

İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim. *el-Kâmil fi't-Târîh*. thk. Abdullah el-Kâdî Ebu'l-Fidâ. 11 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2010.

İbnü'l-Esir, Ebu'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim. *el-Lübâb fi Tehzibi'l-Ensâb*. Beyrut: Daru's-Sâdır, ts.

Kandemir, M. Yaşar. "Ka'b el-Ahbâr". *TDVİA*. XXIV/1-3. İstanbul: TDV Yay., 2001.

Kâtip Çelebi. *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütübi ve'l-fünûn*. II Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.

Kaya, Mesut. *Çağdaş Tefsirlerde İsrâiliyat Eleştirisi*. Ankara: TDV Yay., 2018.

Kaya, Remzi. *Kur'an'a Göre Ehl-i Kitap ve İslam*. İstanbul: Yağmur Yay., 2. Basım, 2011.

Kazvinî, Ebû Ya'la el-Halil b. Abdillâh b. Ahmed el-Halîlî. *el-İrşâd fi Ma'rifeti Ulûmi'l-Hadîs*. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1989.

Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemu'l-Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye fi't-Târîh ve't-Terâcim ve'l-Cuğrâfiyâ ve'r-Rihlât*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1986.

Kister, M. J. "İsrâiloğullarından Nakilde Bulunma Meselesi". çev. Cemal Ağırman. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (2001), 125-153.

Kulu, Muhammed Mustafa. *Yeni İsrailiyat: Doğu'da İsrail ve Yahudi Çalışmaları*. İstanbul: Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, 1. Basım, 2020.

Kuzudişli, Ali. "El-Kütüb'ten 'İsrailiyat'a Bir Kavramın Tarih İçindeki Yolculuğu". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/1 (2012), 131-164.

Küçükaşçı, Mustafa Sabri. "Rifâde". *TDVİA*. XXXV/97-98. İstanbul: TDV Yay., 2008.

Küçükaşçı, Mustafa Sabri. "Sikâye". *TDVİA*. XXXVII/177-178. İstanbul: TDV Yay., 2009.

Lewis, Bernard. *İslam Dünyasında Museviler*. çev. Belgin Çınar. Ankara: Akıl Çelen Kitaplar Yay., 2. Basım, 2021.

Makdisî, el-Mutahhar b. Tâhir. *el-Bed' ve't-Târîh*. Kahire: Mektebetü's-Sakafatü'd-Diniyye, bty.

Mevdûdî, Seyyid Ebu'l-A'lâ. *Tefhîmu'l-Kurân*. çev. Muhammed Han vd. Kayanî. VII Cilt. İstanbul: İnsan Yay., 2005.

Mizzî, Cemâluddin Ebu'l-Haccâc Yusuf. *Tehzîbu'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 35 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1992.

Muhammed, 'Atâ Yûsuf. *Tefsîru's-Süddî el-Kebîr*. Mansûre: Dâru'l-Vefâ, 1. Basım, 1993.

Mustafavî, Allâme Hasan el-. *et-Tahkîk fî Kelimâti'l-Kur'âni'l-Kerîm*. 14 Cilt. Tehran: Merkezu Neşr Âsâr el-Allâme el-Mustafavî, 1. Basım, 1385.

Nânâ, Mahmut. *Yahudi Tarihi*. çev. D. Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yay., 3. Basım, 2019.

Na'nâa, Remzi. *el-İsrâiliyât ve Eseruhâ fî Kütübi't-Tefsîr*. Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1970.

Nargül, Veysel. "İslam Savaş Hukukunun Temel İlkeleri Ekseninde Nehcü'l-Belâğâ". *Milel ve Nihal* 8/3 (2011), 116-150.

Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref b. Merî b. Hasan b. Hüseyin b. Hızâm. *Tehzîbu'l-Esmâ ve'l-Luğât*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.

Öz, Şaban. *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*. İstanbul: İsar Vakfı Yay., 2008.

Özafşar, Mehmet Emin (ed.). *Hadislerle İslâm*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1. Basım, 2014.

Özel, Sezai. *Saîd b. Cübeyr ve Tefsirdeki Yeri*. İstanbul: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Doktora Tezi, 1982.

Polater, Kadir. "Kur'ân ve Kitâb-ı Mukaddes'e Göre Yûnus Kıssası". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* VII/2 (2007), 134-161.

Suyûtî, Celaleddin Abdurrahman B. Ebi Bekr. *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahîm. el-Memleketü'l Arabiyyeti's-Suudiyye, 1967.

Şahin, M. Süreyya. "Esbât". *TDVİA*. XI/363. İstanbul: TDV Yay., 1995.

Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Târîhu'r-Rusûl ve'l-Mulûk*. thk. İbrahim Ebû'l-Fadl. Mısır: Dâru'l-Meârif, 2. Basım, 1971.

Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Târîhu'r-Rusûl ve'l-Mulûk*. thk. İbrahim Ebû'l-Fadl. Mısır: Dâru'l-Meârif, 2. Basım, 1971.

Tottoli, Roberto - Kaya, Mesut. “İslamî Literatürde İsrâiliyyât Teriminin Kökeni ve Kullanımı”. *Marife* 10/2 (2010), 201-215. <https://doi.org/10.5281/ZENODO.3344180>

Tümer, Günay. “Circîs”. *TDVİA*. VIII/26. İstanbul: TDV Yay., 1993.

Ünver, Mustafa. *Tefsirde Öteki : Celaleyn'de İsrailiyat*. Ankara: Atlas Yay., 1. Basım, 2017.

Winston, Robert. *Tanrının Öyküsü*. çev. Sinan Köseoğlu. İstanbul: Say Yay., 3. Basım, 2012.

Yavuz, Yusuf Şevki. “Kalem”. *TDVİA*. C. XXIV. İstanbul: TDV Yay., 2001.

Yiğit, İsmail. *Peygamberler Tarihi*. İstanbul: Kayıhan Yay., 2014.

Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman. *el-Kâşif fî Ma'rifeti men lehu Rivâye fî'l-Kütübi's-Sitte*. thk. Muhammed Avvâme. II Cilt. Cidde: Dâr'ul-Kıble li's-Sakâfeti'l-İslâmiyye, 1992.

Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Tezkiretü'l-Huffâz*. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.

Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-. *Mizânu'l-İtidâl Fî Nakdi'r-Ricâl*. thk. Muhammed Muavviz A. vd. I-VIII Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995.

Zehebî, Muhammed Hüseyin ez-. *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*. III Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2012.

Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-. *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*. thk. Şuayb El-Arnâvut. 29 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1982.

Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullâh Mahmûd b. Ömer ez-. *el-Keşşâf an hakâiki kavâiditenzîl ve uyûni'l-ekâvil fî vücûhi't-te'vil*. thk. Adil Ahmed Abdulmevcûd - Ali Muhammed Muavviz. 6 Cilt. Riyad: Mektebü'l-Ubeykân, 1. Basım, 1998.

Ziriklî, Hayruddîn ez-. *el-A'lâm*. VIII Cilt. Beyrut: Dâru'l-'ilim li'l-melâyîn, 15. Basım, 2002.